

ΚΕΝΤΡΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΙΔΡΥΜΑ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗ ΚΑΙ ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΣΑΤΣΟΥ

Ευάγγελος Β. Βενιζέλος - Κώστας Χ. Χρυσόγονος

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Πρόλογος
Βασίλειος Σκουρής

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ

Το πρόβλημα
της Συνταγματικής Δικαιοσύνης
στην Ελλάδα

ΚΕΝΤΡΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΙΔΡΥΜΑ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗ ΚΑΙ ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΣΑΤΣΟΥ

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Β. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ - ΚΩΣΤΑΣ Χ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ

Το πρόβλημα
της Συνταγματικής Δικαιοσύνης
στην Ελλάδα

Πρόλογος
Βασίλειος Σκουρής

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ
ΑΘΗΝΑ – ΚΟΜΟΤΗΝΗ 2006

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμία διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Επισημαίνεται πάντως ότι κατά τον Ν. 2121/1993 και τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

To πρόβλημα της Συνταγματικής Δικαιοσύνης στην Ελλάδα

Constitutional Justice in Greece (in Greek)

Justice constitutionnelle en Grèce (en grec)

Verfassungsgerichtsbarkeit in Griechenland (auf griechisch)

Αθήνα, 2006

ISBN 960-15-1716-2

© Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Σόλωνος 69 - 106 79 Αθήνα

Τηλ.: 210 3615440 - 210 3618198 • Fax: 210 3610425

ΣΤΟΑ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ: Πεσμαζόγλου 5, τηλ./Fax: 210 3217437

ΚΟΜΟΤΗΝΗ: Ν. Ζωΐδου 88 - 691 00, τηλ.: 25310/26323 - 33245

© **Ant. N. Sakkoulas Publishers**, 69, Solonos Str. - 106 79 Athens - Greece

Tel.: 210 3618198 - 210 3615440 • Fax: 210 3610425

STOA TΟΥ VIVLIΟΥ: 5, Pasmazoglou Str., Tel./Fax: 210 3217437

KOMOTINI: 88, N. Zoidou Str. - 691 00, Tel.: 25310/26323 - 33245

email: info@ant-sakkoulas.gr • www.ant-sakkoulas.gr

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η πρόταση ίδρυσης Συνταγματικού Δικαστηρίου στη χώρα μας δίδει την ευκαιρία για νηφάλια προσέγγιση ενός σπουδαίου ζητήματος. Με τις κατάλληλες κινήσεις η ίδρυση ενός Συνταγματικού Δικαστηρίου μπορεί να αποτελέσει τομή στο σύστημα του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Για την διεξαγωγή της σχετικής συζήτησης είναι απαραίτητη η συμμετοχή των ειδικών επιστημόνων με ουσιαστικές μελέτες και αναλύσεις. Στην κατεύθυνση αυτή κινούνται τα κείμενα των συναδέλφων Ευάγγελου Βενιζέλου και Κώστα Χρυσόγονου, τα οποία συγκεντρώνονται στον παρόντα τόμο.

Τονίζω εξ αρχής ότι θεωρώ επιβεβλημένη τη συζήτηση για την ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου και χρήσιμη την ευτυχή κατάληξή της στο πλαίσιο της παρούσας αναθεωρητικής διαδικασίας. Επόμενο είναι λοιπόν να με βρίσκουν σύμφωνο οι γενικές τοποθετήσεις των δύο συναδέλφων. Στην μελέτη του με τίτλο «Η ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου στο πλαίσιο του ελληνικού συστήματος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων» ο Ευάγγελος Βενιζέλος παρουσιάζει με ενάργεια τα βασικά χαρακτηριστικά του εγχώριου συστήματος δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, επισημαίνει τις αδυναμίες που παρατηρήθηκαν κατά τη μακρά διάρκεια της εφαρμογής του και προχωρεί σε συνολική πρόταση αναθεώρησης των άρθρων 93, παράγραφος 4 και 100 του Συντάγματος. Από την πλευρά του ο Κώστας Χρυσόγονος στην πραγματεία του με τίτλο «Παρόν και μέλλον της συνταγματικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα» πραγματοποιεί μία κριτική αποτίμηση του ισχύοντος συστήματος, παραθέτει στη συνέχεια χρήσιμο συγκριτικό υλικό, που αφήνει σαφώς να διαφανεί η τάση ίδρυσης ειδικών δικαιοδοτικών οργάνων επιφορτισμένων κυρίως με τον δικαστικό έλεγχο της συνταγμα-

τικότητας των νόμων, εκθέτει κατόπιν την εξέλιξη της σχετικής συζήτησης στην Ελλάδα, τάσσεται υπέρ της σκοπιμότητας της αναθεώρησης και διαγράφει τα βασικά χαρακτηριστικά ενός Συνταγματικού Δικαστηρίου ενταγμένου στο πλαίσιο του Ελληνικού Συντάγματος. Ακόμη και αν δεν συμφωνεί κανείς πλήρως με τις θέσεις των δύο συγγραφέων, οφείλει να ομολογήσει ότι αναπτύσσουν πλούσιο προβληματισμό, επικαλούνται σοβαρά επιχειρήματα και κυρίως δεν επιχειρούν να ανατρέψουν το ισχύον σύστημα δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, αλλά να το βελτιώσουν οριακά, ώστε να ανταποκρίνεται καλύτερα στις σύγχρονες αντιλήψεις και απαιτήσεις.

Αυτό που έχει σημασία είναι να υπογραμμίσουμε εξ αρχής ότι η επέμβαση στο σύστημα του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων πρέπει να περιοριστεί σε ό,τι είναι εντελώς απαραίτητο, ώστε αυτό να διατηρήσει τη βασική φυσιογνωμία του. Δεν υπάρχει κανένας λόγος να θιγεί ο διάχυτος και συγκεκριμένος χαρακτήρας του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Άρα κάθε δικαστής οφείλει να διατηρήσει τη δυνατότητα (και υποχρέωση) ελέγχου της συνταγματικότητας κάθε γενικής και αφηρημένης διάταξης, την οποία καλείται να εφαρμόσει στην υπόθεση που έχει αχθεί ενώπιόν του. Αυτό που θα αλλάξει συνεπώς με την ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου δεν είναι ο διάχυτος και συγκεκριμένος χαρακτήρας του δικαστικού ελέγχου, αλλά η παρεμβολή του Συνταγματικού Δικαστηρίου όταν το αποτέλεσμα αυτού του ελέγχου είναι η δικανική πεποίθηση για την αντισυνταγματικότητα διάταξης τυπικού νόμου. Πρόκειται με άλλες λέξεις για μία περιορισμένη παρέμβαση στο ισχύον σύστημα που αφορά στο τελικό στάδιο του ελέγχου και ενεργοποιείται μόνο όταν το κοινό δικαστήριο σχηματίζει πεποίθηση για την αντισυνταγματικότητα του νόμου. Δεν είναι λοιπόν ο έλεγχος της συνταγματικότητας ο οποίο καθίσταται συγκεκριμένος, διότι μόνο ο παραμερισμός της διάταξης τυπικού νόμου αφαιρείται από τα κοινά δικαστήρια και επιφυλάσσεται στο Συνταγματικό Δικαστήριο. Αυτή είναι και η πιο ουσιαστική απάντηση στους επικριτές της πρότασης για την αναθεώρηση του Συντάγματος

και την ίδρυση αυτοτελούς Συνταγματικού Δικαστηρίου. Το ελληνικό σύστημα του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων διατηρείται και παραμένει ουσιαστικά αναλλοίωτο, αφού στηρίζεται σε μακρά παράδοση και έχει συμβάλει αποφασιστικά στην εμπέδωση της συνταγματικής συνείδησης. Αυτό που αλλάζει είναι η ευθύνη για το τελικό στάδιο του ελέγχου, όταν πρόκειται για τον παραμερισμό λόγω αντισυνταγματικότητας τυπικών νόμων. Είναι το στοιχείο της άμεσης δημοκρατικής νομιμοποίησης του νομοθέτη που δικαιολογεί αυτή την ειδική μεταχείριση, η οποία όμως δεν αυξάνει τις προϋποθέσεις του ελέγχου, ούτε μειώνει την έντασή του, αλλά καλεί ένα ειδικό δικαιοδοτικό όργανο να επιβάλει την κύρωση της ακύρωσης ενός αντισυνταγματικού τυπικού νόμου.

Το ερώτημα αν η ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου είναι απολύτως απαραίτητη και επιβεβλημένη ασφαλώς δεν επιδέχεται μία και μόνη απάντηση. Το ελληνικό σύστημα του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, όπως έχει σήμερα, έχει λειτουργήσει και έχει λειτουργήσει ορθά. Από την άλλη πλευρά έχουν παρατηρηθεί ορισμένες αδυναμίες οι οποίες οφείλονται ακριβώς στην ανυπαρξία κάποιων συγκεντρωτικών στοιχείων. Άλλωστε η συγκριτική επισκόπηση δεν αφήνει περιθώρια για αμφισβητήσεις: η μία μετά την άλλη οι χώρες προχωρούν στην ιδέα της συνταγματικής δικαιοσύνης και προχωρούν στην ίδρυση ειδικών Συνταγματικών Δικαστηρίων. Ο έλληνας αναθεωρητικός νομοθέτης βαδίζει συνεπώς σε σταθερές βάσεις, καλείται να αναφερθεί σε επιτυχημένα πρότυπα και καλείται να επιλέξει τη λύση εκείνη που προσιδιάζει καλύτερα στο υπάρχον σύστημα του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.

Ως προς τα βασικά χαρακτηριστικά του Συνταγματικού Δικαστηρίου θα πρέπει να θεωρείται βέβαιο ότι τα μέλη του θα επιλέγονται από πολιτικά όργανα με ευρύτατη όμως πλειοψηφία και για συγκεκριμένη θητεία, ότι κατά τη διάρκεια της θητείας τους θα υπηρετούν αποκλειστικά στο Συνταγματικό Δικαστήριο και ότι θα διαθέτουν όλες τις θεσμικές εγγυήσεις με τις οποίες είναι εξοπλισμένοι οι δικαστές.

Τελειώνοντας το σύντομο αυτό σημείωμα θυμούμαι τις συζητήσεις που είχαμε με τον Ευάγγελο Βενιζέλο από την αρχή της δεκαετίας του '80, συζητήσεις που ξεκίνησαν στα μεταπτυχιακά μαθήματα του Νομικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και κατέληξαν στη συγγραφή του κοινού μας βιβλίου το 1985. Χαίρομαι ιδιαίτερος διότι οι βασικές μας θέσεις παρέμειναν σταθερές, βρήκαν μία σχετική ανταπόκριση στην εγχώρια θεωρία και μας επιτρέπουν ακόμη και σήμερα να κινούμαστε στο ίδιο μήκος κύματος. Ο Κώστας Χρυσόγονος ήλθε αργότερα και κατέθεσε τη δική του συμβολή, εμπλουτίζοντας τον σχετικό προβληματισμό. Έτσι τους ευχαριστώ που μου έδωσαν την ευκαιρία να διαβάσω τις σκέψεις τους και να προλογίσω τον παρόντα τόμο.

Λουξεμβούργο, Οκτώβριος 2006
Βασίλειος Σκουρής

**Η ΙΔΡΥΣΗ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ
ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ
ΕΛΕΓΧΟΥ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ
ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ**

Ευάγγελου Βενιζέλου

I. Ο διφυής χαρακτήρας του ισχύοντος συστήματος

1. Η Ελλάδα, σε αντίθεση προς το μοντέλο του συγκεντρωτικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων από ειδικό συνταγματικό δικαστήριο που κυριαρχεί στην Ευρώπη (με αρχική πηγή έμπνευσης το αυστριακό συνταγματικό δικαστήριο και τις απόψεις του H. Kelsen), μένει πιστή στο σύστημα του διάχυτου, παρεμπόδιου και συγκεκριμένου δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας, από όλα τα δικαστήρια όλων των βαθμών και όλων των δικαιοδοσιών.¹

1. Βλ. αντί πολλών άλλων Β. ΣΚΟΥΡΗ/ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟ, Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, 1985, ιδίως σελ. 45 επ., 53 επ. και ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟ, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου I, 1991, σελ. 167 με περαιτέρω υπομνηματισμό. Κοινή θεωρητική βάση όλων των συστημάτων δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων είναι η ίδια η νομική φύση και πιο συγκεκριμένα ο αυστηρός χαρακτήρας του Συντάγματος. Βλ. αντί άλλων, το θεμελιώδες θεωρητικό κείμενο του H. KELSEN, La garantie juridictionnelle de la Constitution (La Justice Constitutionnelle), R.D.P., 1928, σελ. 197 επ. (=Annuaire de l'Institut International du Droit Public, 1929, σελ. 52 επ.). Για τη σημασία που εξακολουθεί να έχει διεθνώς το έργο του H. Kelsen βλ. από τη πρόσφατη βιβλιογραφία JOÏCHI HIGUCHI, Hans Kelsen, fondateur et demistifica-

Το σύστημα αυτό, που ισχύει από τη σύσταση του νέου Ελληνικού κράτους², οργανώνεται με βάση τα άρθρα 93 παρ. 4 και 100 Συντ. και μία μεγάλη δέσμη κοινών δικονομικών διατάξεων³. Ο διάχυτος και παρεμπίπτων χαρακτήρας του ελέγχου επιτείνεται μάλιστα από το γεγονός πως στη χώρα μας ισχύει παραδοσιακά σύστημα χωρισμού των δικαιοδοσιών, με αποτέλεσμα να υπάρχουν τρία διαφορετικά ανώτατα δικαστήρια (Συμβούλιο της Επικράτειας, Άρειος Πάγος, Ελεγκτικό Συνέδριο) και αρκετά ειδικά δικαστήρια ανωτάτου επιπέδου (δικαστήριο αγωγών κακοδικίας του άρθρου 99, ειδικό δικαστήριο εκδίκασης διαφορών για αποδοχές και συντάξεις δικαστικών λειτουργιών του άρθρου 88 παρ. 2, ειδικό δικαστήριο για υποθέσεις ποινικής ευθύνης των υπουργών κατά το άρθρο 86). Επιστέγασμα του σχήματος αυτού είναι το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο του άρθρου 100 του Συντάγματος, στο οποίο υπάγονται σημαντικές αρμοδιότητες με κρισιμότερη την άρση της αμφισβήτησης για την αντισυνταγματικότητα διάταξης τυπικού νόμου, εάν έχουν εκδοθεί για το ζήτημα αυτό αντίθετες αποφάσεις δύο ανωτάτων δικαστηρίων⁴.

Η αρχική βέβαια εικόνα του διάχτου ελέγχου μεταβάλλεται μέσα από τις κοινές δικονομικές διατάξεις, αλλά και στο επίπεδο του

teur de le justice Constitutionnelle, Essays in Honour of G. Kassimatis, σελ. 451 επ.

2. Ως «καταστατική» δικαστική απόφαση με την οποία ασκείται έλεγχος συνταγματικότητας θεωρείται η Α.Π. 23/1897. Βλ. πιο αναλυτικά Β. ΣΚΟΥΡΗ/ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟ ό.π. (υποσ. 1), σελ. 24 επ. Για την ιστορική και θεωρητική σύνδεση της αρχής του κράτους δικαίου και του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας βλ. Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗ, Κράτος δικαίου και δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας Ι, 1994, ιδίως σελ. 291 επ., 357 επ.

3. Β. ΣΚΟΥΡΗ/ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟ, ό.π. (υποσ. 1), σελ. 53 επ.

4. Βλ. πιο αναλυτικά ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟ, Η κήρυξη της αντισυνταγματικότητας τυπικού νόμου με απόφαση του ΑΕΔ σε: ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Η ερμηνεία του Συντάγματος και τα όρια δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, 1994, σελ. 33 επ. (=Αρμενόπουλος, 1985, σελ. 916 επ.)

ίδιου του Συντάγματος⁵: Ο έλεγχος στην πραγματικότητα συγκεντρώνεται στο επίπεδο των τριών ανωτάτων δικαστηρίων και μάλιστα της Ολομέλεια τους και σε περιπτώσεις διαφωνίας μεταξύ δύο εξ αυτών στο επίπεδο του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου. Οι διαδικασίες των ένδικων μέσων, ο συνταγματικά κατοχυρωμένος θεσμός της αίτησης ακυρώσεως μέσω της οποίας μπορεί να τεθεί απευθείας και ευθέως ζήτημα συνταγματικότητας διοικητικής πράξης και μέσω αυτής ζήτημα συνταγματικότητας του τυπικού νόμου στον οποίο βασίζεται η έκδοση της στο υψηλότερο δυνατό επίπεδο, δηλαδή στο επίπεδο του Συμβουλίου της Επικρατείας⁶ και οι συνταγματικά προβλεπόμενες αρμοδιότητες του Ελεγκτικού Συνεδρίου είναι μηχανισμοί που συγκεντρώνουν τον έλεγχο και τον καθιστούν εν πολλοίς φαινομενικά μόνο παρεμπόδιον κατ' ουσίαν όμως ευθύ. Κατά την ίδια λογική οι πραγματικές και νομικές επιπτώσεις των σχετικών αποφάσεων των ανωτάτων δικαστηρίων και μάλιστα των Ολομελειών τους υπερβαίνουν κατά πολύ τα όρια του δεδικασμένου και αφορούν ουσιαστικά τους πάντες. Άρα ο έλεγχος φαινομενικά είναι συγκεκριμένος, ενώ κατ' ουσίαν καθίσταται αφηρημένος⁷. Όταν μάλιστα φτάνει στο επίπεδο του ΑΕΔ, υπερβαίνει τελείως την αφορμή του και άρα τα όρια της συγκεκριμένης υπόθεσης, καθώς μετεξελίσσεται και ρητά πλέον σε έλεγχο αφηρημένο, η δε διάγνωση της αντισυνταγματικότητας δεν οδηγεί απλώς σε παραμερισμό, αλλά σε κα-

5. Βλ. πιο αναλυτικά τη σχετική επιχειρηματολογία σε ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟ, Οι ιδιομορφίες του ελληνικού συστήματος δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων: παράγοντας εντατικοποίησης ή περιορισμού του ελέγχου; σε: ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Η ερμηνεία του Συντάγματος κλπ. (ό.π. υποσ. 4), σελ. 13 επ. (=ΤοΣ, 1988, σελ. 454 επ.)

6. Βλ. πιο αναλυτικά ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟ, Η θέση του ΣτΕ στο σύστημα δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, Δίκαιο και Πολιτική 6/ 1983, σελ. 9 επ. (=ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Μελέτες Συνταγματικού Δικαίου 1980-1987, 1987, σελ. 379 επ.)

7. Βλ. αντί άλλων Γ. ΚΑΣΙΜΑΤΗ, Συνταγματική Δικαιοσύνη, 1999, σελ. 32 (που εντάσσει την περίπτωση της Ελλάδας στα μικτά συστήματα δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας) και ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟ, ό.π. (υποσ. 5)

τάρρηση της κρίσιμης διάταξης: Η κήρυξη μιας διάταξης τυπικού νόμου ως αντισυνταγματικής από το ΑΕΔ την καθιστά ανίσχυρη από τη δημοσίευση της σχετικής απόφασης (ex nunc) ή από το χρόνο που ορίζεται με την απόφαση (δηλαδή πιθανότητα ex tunc).

2. Στο πλαίσιο συνεπώς του γενικού κανόνα του διάχυτου ελέγχου (άρθρο 93 παρ. 4) στεγάζεται ένα σύστημα με έντονα στοιχεία συγκεντρωτικού, ευθύ και αφηρημένου ελέγχου. Το ζήτημα συνεπώς που τίθεται είναι αν αυτό το διφυές και δικονομικά πολύπλοκο σχήμα⁸ που λειτουργεί επί τόσες δεκαετίες αντέχει τις προκλήσεις της σημερινής εποχής. Αν προσφέρει, μ' άλλα λόγια, την αναγκαία ασφάλεια δικαίου και αν εξοπλίζει τα δημοκρατικά νομιμοποιημένα και υπεύθυνα όργανα του κράτους με τους θεσμικούς μηχανισμούς που υπάρχουν σε άλλες ευρωπαϊκές ή και γενικότερα δυτικές έννομες τάξεις⁹ για την άσκηση πολιτικής και πιο συγκεκριμένα για τη επίλυση κοινωνικών και αναπτυξιακών προβλημάτων που απασχολούν έντονα του πολίτες, πάντα με τα μάτια στραμμένα στην ανάγκη σεβασμού και προάσπισης των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

3. Η συνολική αξιολόγηση της σχετικής νομολογίας και πρακτικής, δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο εξελίσσεται ο διάλογος μεταξύ αφενός μεν του νομοθέτη (δηλαδή της Βουλής και κατ' ουσίαν της κυβέρνησης) και της κανονιστικής διοίκησης (δηλαδή κατ' ουσίαν της κυβέρνησης), αφετέρου δε της δικαστικής εξουσίας οδηγεί – κατά τη γνώμη μου – σε μία σειρά από κρίσιμα συμπεράσματα:

8. Βλ. και πάλι Β. ΣΚΟΥΡΗ / ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟ, ό.π. (υποσ. 1), σελ. 53 επ., ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟ Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου Ι, 1991, σελ. 167 επ. Επίσης Δ.Θ. ΤΣΑΤΣΟ, Συνταγματικό Δίκαιο, τομ. Β' (Οργάνωση και λειτουργία της πολιτείας), 1992, σελ. 489 επ., Κ. ΜΑΥΡΙΑ, Συνταγματικό Δίκαιο, 2002, σελ. 285 επ., Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟ, Συνταγματικό Δίκαιο, 2003, σελ. 134 επ. με τις εκεί βιβλιογραφικές αναφορές.

9. Αντί πάρα πολλών για τη σχετική τυπολογία βλ. Β. ΣΚΟΥΡΗ, Συστήματα του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, σε : ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Προσανατολισμοί στο Δημόσιο Δίκαιο Ι, 1996 (= ΤοΣ 1982, σελ. 50 επ.) και παρακάτω υποσ. 33

Πρώτον, η άρση μιας οποιασδήποτε αμφισβήτησης ως προς την αντισυνταγματικότητα νόμου δεν συντελείται σε συγκεκριμένο και ελέγξιμο δικονομικά χρονικό διάστημα και με μία σχετικά απλή, διαφανή και ευθύγραμμη διαδικασία. Ζήτημα συνταγματικότητας μπορεί να τεθεί με παρεμπόδιον τρόπο και με διάφορες «ανύποπτες» αφορμές, χωρίς συγκροτημένη δικανική υποστήριξη και εκπροσώπηση των εκατέρωθεν θέσεων και χωρίς να είναι διασφαλισμένο το δικαίωμα δικαστικής προστασίας και ακρόασης όλων εκείνων που τα έννομα συμφέροντα τους θίγονται άμεσα ή έμμεσα.

Δεύτερον, το ισχύον σύστημα, παρότι περιλαμβάνει μηχανισμούς συγκέντρωσης, επιτάχυνσης και ομογενοποίησης, έχει ακόμη πολλά τυχαία, συγκυριακά και άνισα στοιχεία. Όλα αυτά μειώνουν την ασφάλεια δικαίου και τροφοδοτούν ή έστω δεν εκτονώνουν κοινωνικές και πολιτικές εντάσεις σχετιζόμενες με την αντισυνταγματικότητα των νόμων. Υπάρχουν πολλές «διάσημες» περιπτώσεις δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας που βεβαιώνουν του λόγου το ασφαλές: η υπόθεση της λεγόμενης βασιλικής περιουσίας¹⁰, η υπόθεση των συμβασιούχων του δημόσιου και του ευρύτερου δημόσιου τομέα¹¹, η υπόθεση του «βασικού μετόχου»¹² κ.ο.κ. Ένα κρίσιμο κοινωνικά παράδειγμα είναι οι κατά καιρούς ρυθμίσεις για τα αυθαί-

10. Α.Ε.Δ. 45/1997, ΤοΣ 1997, σελ. 756 επ., ΣτΕ (ολ.) 4576/1996, ΤοΣ 1997, σελ. 740 επ. (και 1930/1998, ΤοΣ, 1998, σελ. 980 επ.). Αντίθετα η Α.Π. (ολ.) 1/1996, ΤοΣ 1997, σελ. 727 επ. Βλ. τελικά την απόφαση του ΕυρΔΔΑ της 23.11.2000 (τέως βασιλιάς της Ελλάδας κλπ. κατά Ελλάδας), Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου 2000, σελ. 410 επ. και www.echr.coe/int

11. Βλ. πιο αναλυτικά ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟ, Οι συμβασιούχοι και το Σύνταγμα. Ένα «οριζόντιο» σχόλιο για τον προβληματισμό και τα προβλήματα της νομολογίας, ΕΕργΔ, 10/2005, σελ. 561 επ. με περαιτέρω υπομνηματισμό.

12. Βλ. πιο αναλυτικά ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟ, Οι εγγυήσεις πολυφωνίας και διαφάνειας στα ΜΜΕ κατά το άρθρο 14 παρ. 9, οι κανόνες ερμηνείας του Συντάγματος και οι σχέσεις Συντάγματος και κοινοτικού δικαίου, ΝοΒ 2005, σελ. 425 επ. με τις σχετικές αναφορές στη νομολογία.

ρετα κτίσματα που κρίθηκαν τελικά αντίθετες προς το Σύνταγμα¹³, καθώς και οι διαδοχικές ρυθμίσεις για τη μεταφορά συντελεστή δόμησης που είχαν την ίδια τύχη.¹⁴

II. Η παράμετρος του ευρωπαϊκού κοινοτικού και του διεθνούς δικαίου

Σε όλα αυτά πρέπει να προστεθεί η παράμετρος του ελέγχου της συμβατότητας μιας διάταξης κοινού νόμου με το ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο και με το διεθνές δίκαιο, ιδίως με την ΕυρΣΔΑ.¹⁵ Πρόκειται για τα δύο βασικά πεδία στα οποία εμφανίζεται και δοκιμάζεται το φαινόμενο της διεθνοποίησης του εθνικού συντάγματος και της υποταγής του σε κανόνες αναφοράς υπερεθνικής προέλευσης.¹⁶ Ο έλεγχος αυτός διασταυρώνεται με τον έλεγχο συνταγματικότητας καθώς πολύ συχνά τίθεται ζήτημα ενιαίας ερμηνείας και εφαρμογής διατάξεων του ίδιου του Συντάγματος σύμφωνα με το ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο ή το διεθνές δίκαιο. Τίθεται συνεπώς ζήτημα ως προς το ίδιο το κανονιστικό περιεχόμενο του συνταγματικού κανόνα

13. Βλ. τώρα ΓΛ. ΣΙΟΥΤΗ, Το Περιβαλλοντικό Σύνταγμα μετά την αναθεώρηση του 2001, σε: Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗ (επιμ.), Πέντε χρόνια μετά την συνταγματική αναθεώρηση του 2001. Αποτίμηση και προτάσεις για μια νέα συνταγματική μεταρρύθμιση, 2006.

14. Βλ. ό.π.

15. Βλ. πιο αναλυτικά ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟ, Η σχέση εθνικού συντάγματος και ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου μετά την υπογραφή της Συνθήκης για το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα και την αναθεώρηση του Ελληνικού Συντάγματος του 2001, ΕΕΕυρΔ, 2005, σελ. 1 επ., 28 επ. Από την πρόσφατη ελληνική βιβλιογραφία βλ. Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟ, Η ενσωμάτωση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην εθνική έννομη τάξη, 2001, όπου και η σχετική βιβλιογραφία στη νομολογία. Επίσης τον συλλογικό τόμο της Εθνικής Σχολής Δικαστών, Γ. ΚΤΙΣΤΑΚΗ (επιμ.), Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην ερμηνεία και εφαρμογή του ελληνικού δικαίου, 2002.

16. Βλ. τα πρακτικά της διημερίδας που διοργάνωσε στις 14-15.9.2005 για το θέμα αυτό το Ευρωπαϊκό Κέντρο Δημοσίου Δικαίου.

αναφοράς και ζήτημα εναρμόνισης με την νομολογία του ΔΕΚ, του ΕυρΔΔΑ κ.ο.κ.

Είναι συνεπώς δεδομένο πλέον ότι στο πλέγμα των συνταγματικών διατάξεων που συνθέτουν τη βάση του δικαστικού ελέγχου περιλαμβάνεται και το άρθρο 28 του Συντάγματος που αφορά τόσο τη σχέση εθνικού και διεθνούς δικαίου όσο και τη σχέση εθνικής και ευρωπαϊκής έννομης τάξης.

III. Οι παρεμβάσεις της αναθεώρησης του 2001

Με την αναθεώρηση του 2001 έγιναν προσπάθειες περιορισμού των προβλημάτων αυτών με μία σειρά παρεμβάσεων:

Πρώτον, προστέθηκε η παρ. 5 στο άρθρο 100 με την οποία προβλέπεται ρητά ότι όταν τμήμα ανωτάτου δικαστηρίου άγεται στη διάγνωση της αντισυνταγματικότητας διάταξης τυπικού νόμου, το ζήτημα παραπέμπεται υποχρεωτικά στην Ολομέλεια του οικείου δικαστηρίου, προκειμένου να επιτευχθεί η ομογενοποίηση και η οριστικοποίηση της νομολογίας του συγκεκριμένου δικαιοδοτικού κλάδου. Η διάταξη της παρ.5 του άρθρου 100 εφαρμόζεται συστηματικά και με συνέπεια, κρίθηκε δε σύμφωνη με το Σύνταγμα στο πλαίσιο του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας της ίδιας της αναθεώρησης¹⁷.

17. Πιο αναλυτικά, ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟ, Το αναθεωρητικό κεκτημένο – Το συνταγματικό φαινόμενο στον 21ο αιώνα και η εισφορά της αναθεώρησης του 2001, 2002, ιδίως σελ. 362 επ. με περισσότερες αναφορές και στη συζήτηση που αναπτύχθηκε κατά την διάρκεια της αναθεωρητικής διαδικασίας. Βλ. κυρίως Πρακτικά διοικητικής ολομέλειας ΣτΕ 4/2001 σε : Ένωση Δικαστικών Λειτουργών του Συμβουλίου της Επικρατείας, Η αναθεώρηση του Συντάγματος και το Συμβούλιο της Επικρατείας, 2001, σελ. 20 επ. με τις μειοψηφούσες και αποκλίνουσες απόψεις. Πρβλ. Π. ΠΑΡΑΡΑ, Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων στο στόχαστρο της αναθεώρησης ΔτΑ 9, 2001, σελ. 75 επ., ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Το κεκτημένο του ευρωπαϊκού συνταγματικού πολιτισμού. Τα όρια του αναθεωρητικού οργάνου στο χώρο των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων ΔτΑ 10, 2001, σελ.543 επ. Πρβλ. Β. ΣΚΟΥΡΗ, Ζητήματα έννομης προστασίας

Δεύτερον, ιδρύθηκε το *Ειδικό Δικαστήριο για την εκδίκαση των διαφορών από αποδοχές και συντάξεις δικαστικών λειτουργών* (άρθρα 88 παρ. 2 και 99). Έγινε δηλαδή προσπάθεια να αντιμετωπιστεί ένα ζήτημα στο οποίο εμφανίζεται με ιδιαίτερη ένταση το φαινόμενο της επεκτατικής εφαρμογής -προς όφελος των δικαστικών λειτουργών- ευνοϊκών διατάξεων που αφορούν άλλες κατηγορίες δικαιούχων. Αυτό γίνεται, ως γνωστόν, με επίκληση της γενικής αρχής της ισότητας και της ιδιαίτερης θεσμικής θέσης των δικαστικών λειτουργών και με βάση το σχήμα της μερικής ποιοτικής αντισυνταγματικότητας της σχετικής διάταξης και το μέρος που αυτή αποκλείει (έμμεσα και σιωπηρά τις περισσότερες φορές) τους δικαστικούς λειτουργούς. Οι διαφορές αυτές αφαιρέθηκαν από τη δικαιοδοσία των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων, του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Ελεγκτικού Συνεδρίου, αλλά εμμέσως και του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου του άρθρου 100.¹⁸

Τρίτον, *αναθεωρήθηκε το άρθρο 24 στο οποίο προστέθηκε ειδικό εδάφιο* (άρθρο 24 παρ. 2 εδ. β') για τον χωροταξικό και πολεοδομικό σχεδιασμό, προκειμένου να τονισθεί ότι οι σχετικές επιλογές και σταθμίσεις είναι *τεχνικές* (με ό,τι αυτό σημαίνει για τα όρια του ακυρωτικού ελέγχου και του ελέγχου της συνταγματικότητας) και πρέπει να γίνονται κατά τους κανόνες της επιστήμης. Προστέθηκε επίσης *ερμηνευτική δήλωση για τον ορισμό του δάσους και της δασικής έκτασης* σύμφωνα με σχετική νομολογία του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου με στόχο να επιτευχθεί, τουλάχιστον στο επίπεδο αυτό, ο

στην αναθεώρηση του Συντάγματος, 2000, σελ. 113 επ. (που τάσσεται υπέρ της διατήρησης του διάχυτου, παρεμπόδιου και συγκεκριμένου ελέγχου, αλλά αποδέχεται την υποχρεωτική παραπομπή του ζητήματος αντισυνταγματικότητας από τα τμήματα στις ολομέλειες των ανωτάτων δικαστηρίων, θα τοποθετούσε όμως συστηματικά τη διάταξη στο άρθρο 93 παρ. 4 και όχι στο άρθρο 100).

18. Βλ. και πάλι ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟ, ό.π. (υποσ. 17), σελ. 344 επ. με περισσότερες αναφορές στα στοιχεία της ιστορικής ερμηνείας και τη σχετική θεωρητική συζήτηση.

μεγαλύτερος δυνατός βαθμός ασφάλειας δικαίου και ορθολογικής και συστηματικής αντιμετώπισης των πραγμάτων.¹⁹

Τέταρτον, *αναθεωρήθηκε το άρθρο 102 παρ. 1, έτσι ώστε να διασφαλιστεί η δυνατότητα άσκησης από τους ΟΤΑ και κρατικών ως προς την φύση τους αρμοδιοτήτων με την έκδοση και σχετικών κανονιστικών πράξεων. Αυτό είναι ιδιαίτερα κρίσιμο για τις πολεοδομικού και ρυμοτομικού χαρακτήρα αρμοδιότητες των ΟΤΑ.*²⁰

Από τις τέσσερις αυτές αναθεωρητικές παρεμβάσεις που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με τον δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων και με βάση την εμπειρία του μικρού χρονικού διαστήματος που μεσολάβησε, η πρώτη, ως αμιγώς δικονομική, λειτουργεί.²¹ Η δεύτερη κατά το δικονομικό της σκέλος λειτουργεί. Και μόνο το γεγονός ότι από το 2001 έως το τέλος του 2005 εκδόθηκε μία και μόνο απόφαση σημαίνει ότι η νέα συνταγματική ρύθμιση λειτουργεί και επί της ουσίας. Η δε παρθενική αυτή απόφαση αφορά τη σχέση των αποδοχών των δικαστικών λειτουργών με τις αποδοχές του κύριου προσωπικού του Ν.Σ.Κ. όπως ρητά προβλέπει το άρθρο 100 Α Συντ.²² Για την τέταρτη υπήρξαν σαφείς αντιρρήσεις του ΣτΕ

19. Βλ. ό.π. (υποσ. 17), σελ. 182 επ. 9 (οικολογικό σύνταγμα και ασφάλεια δικαίου)

20. Βλ. ό.π. (υποσ. 17), σελ. 369 επ. και 377 επ.

21. Για την υποδοχή της αναθεωρημένης παρ. 5 του άρθρου 100 Συντ. από τη νομολογία του ΣτΕ βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟ, Η αφομοίωση της αναθεώρησης του 2001 από τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, Τιμητικός Τόμος για τα 75 χρόνια του ΣτΕ, 2005, σελ. 133 επ. και ακόμη πιο αναλυτικά Μ. ΠΙΚΡΑΜΕΝΟ, Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων υπό το άρθρο 100 παρ. 5 του Συντάγματος, σε : Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗ (επιμ.), Πέντε χρόνια μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001. Αποτίμηση και προτάσεις για μια νέα συνταγματική μεταρρύθμιση. Βλ. επίσης Πρ. Επεξ. ΣτΕ (ολ.) 621/2002 που καταφάσκει τη συνταγματικότητα της διαδικασίας αναθεώρησης της διάταξης αυτής θεωρώντας αδιάφορο το αν αυτή τοποθετήθηκε στο άρθρο 100 ή στο άρθρο 93 παρ. 4.

22. Βλ. την παρθενική απόφαση του Ειδικού Δικαστηρίου του άρθρου 88 παρ. 2 Συντ. 1/2005

με επίκληση του άρθρου 43 παρ. 2 Συντ. ως προς τον τρόπο άσκησης της κανονιστικής αρμοδιότητας της διοίκησης: Το ΣτΕ επέμεινε στην ανάγκη έκδοσης κανονιστικών προεδρικών διαταγμάτων για το μεγαλύτερο φάσμα των πολεοδομικού και ρυμοτομικού χαρακτήρα ρυθμίσεων, χωρίς να λαμβάνει υπόψη του επαρκώς την αλλαγή που επήλθε στο άρθρο 103 παρ. 1 με την αναθεώρηση του 2001.²³ Τέλος, η τρίτη οδήγησε σε μία νεώτερη σχετική κοινή νομοθεσία (ν. 3208/2003) για τα δάση, η συνταγματικότητα της οποίας αμφισβητήθηκε ήδη στο στάδιο της προσωρινής δικαστικής προστασίας με απόφαση της Επιτροπής Αναστολών του ΣτΕ, ενώ η ρύθμιση για το «τεχνικό» χαρακτήρα των σχετικών με την χωροταξία και την πολεοδομία επιλογών τείνει να αντιστραφεί και να λειτουργήσει ως κριτήριο βαθύτερου και εντονότερου δικαστικού ελέγχου της αιτιολογίας των σχετικών διοικητικών πράξεων, αλλά και σχετικών ρυθμίσεων που έχουν τη μορφή τυπικού νόμου.²⁴

IV. Η ανάγκη ίδρυσης συνταγματικού δικαστηρίου

1. Είναι άρα προφανές ότι τώρα πια έχουν ωριμάσει οι συνθήκες για μια πιο ριζοσπαστική αναθεωρητική παρέμβαση στο σύστημα του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας, σε αρμονία πάντοτε με την αρχή της διάκρισης των εξουσιών και τον αυστηρό χαρακτήρα του Συντάγματος τον οποίο εγγυάται και διασφαλίζει ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας. *Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με τη διατήρηση του διάχρτου και παρεμπόπτοντος ελέγχου από όλα τα δικαστήρια, όλων των βαθμών και όλων των διαδικασιών, αλλά με την μετατροπή του ΑΕΔ του άρθρου 100 σε Συνταγματικό Δικαστήριο που*

23. Βλ. την ΣτΕ (Ε' τμ.) 552/2000, Τα Πρ. Επεξ. ΣτΕ (Ε' τμ.) 601-620/2002 (που οδήγησαν στην απόσυρση των σχεδίων Π.Δ. από το ΥΠΕΧΩΔΕ), την ΣτΕ 296/2005 (για ζητήματα εκπαίδευσης). Πρβλ. όμως την ΣτΕ 3746/2004 (για τις αρμοδιότητες της νομαρχιακής αυτοδιοίκησης ως προς τις λατομικές περιοχές).

24. Επ Αν ΣτΕ 202/2005 για τα δάση και Γ.Λ. ΣΙΟΥΤΗ, ό.π. (υποσ. 13) γενικότερα

θα διαμορφώνει ένα διαφορετικό θεσμικό σχήμα ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Αυτό αφορά τον τρόπο επιλογής των μελών του, τις αρμοδιότητες του και τις δικονομικές προσβάσεις σε αυτό.

2. Στη Βουλή του 1996 η Νέα Δημοκρατία είχε προτείνει (στις 5.6.1997) την αναθεώρηση των άρθρων 93 παρ. 4 και 100 ώστε όλα τα κοινά δικαστήρια να έχουν υποχρέωση παραπομπής του ζητήματος αντισυνταγματικότητας διάταξης τυπικού νόμου που τίθεται ή ανακύπτει ενώπιον τους στο Α.Ε.Δ., που μετονομαζόταν σε συνταγματικό δικαστήριο, με την ίδια όμως ουσιαστικά σύνθεση (οι πρόεδροι των τριών ανωτάτων δικαστηρίων, τέσσερις σύμβουλοι επικρατείας, τέσσερις αρεοπαγίτες και τέσσερις καθηγητές νομικών μαθημάτων των νομικών σχολών της χώρας που ορίζονται με κλήρωση. Οι σύμβουλοι επικρατείας και οι αρεοπαγίτες θα κληρωνόντουσαν με τριετή αποκλειστική απασχόληση στο Συνταγματικό Δικαστήριο, στο οποίο θα προήδρευε ο αρχαιότερος από τους Προέδρους του ΣτΕ ή του Α.Π.)²⁵.

25. Βλ. Βουλή των Ελλήνων, Περίοδος Θ' – Σύνοδος Β', Πρακτικά των συνεδριάσεων της Ειδικής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής αναθεώρησης του Συντάγματος και της Ολομέλειας της Βουλής επί των προτάσεων αναθεώρησης διατάξεων του Συντάγματος, 1998 και πιο συγκεκριμένα την πρόταση 19 βουλευτών του κόμματος της Νέας Δημοκρατίας που κατατέθηκε στη Βουλή στις 5 Ιουνίου 1997 στην οποία περιλαμβάνονται και τα άρθρα 93 παρ. 4 και 100 Συντ. (σελ. 25 επ.) καθώς και τη σχετική συζήτηση στην Επιτροπή Αναθεώρησης (σελ. 275 επ. 297 επ.) και στην Ολομέλεια της Βουλής (σελ. 825 επ.). Οι τοποθετήσεις μου ως γενικού εισηγητή της πλειοψηφίας περιλαμβάνονται στις σελ. 281 επ. και 825 επ. αντίστοιχα. Στη σχετική ψηφοφορία στη Βουλή του 1996, που διενήργησε την α' φάση της αναθεωρητικής διαδικασίας, η πρόταση για αναθεώρηση του άρθρου 93 παρ. 4, όπως υποβλήθηκε από τη Νέα Δημοκρατία, συγκέντρωσε 100 ψήφους στην α' ψηφοφορία. Η πρόταση της Νέας Δημοκρατίας για αναθεώρηση της παρ. 1 του άρθρου 100 συγκέντρωσε 102 ψήφους και η πρόταση για αναθεώρηση της παρ. 2 του ίδιου άρθρου, προκειμένου το ΑΕΔ να μετατραπεί σε συνταγματικό δικαστήριο συγκέντρωσε 103 ψήφους. Άρα η διαδικασία δεν συνεχίστηκε ούτε σε εκείνη ούτε στην επόμενη Βουλή. Αντίθετα η πρόταση του ΠΑΣΟΚ για προσθήκη παραγράφου στο άρθρο 100, έτσι ώστε τα ζητήματα αντισυνταγματικότητας να παραπέμπονται από

τα τμήματα στις ολομέλειες των ανωτάτων δικαστηρίων, συγκέντρωσε 174 ψήφους τόσο στην α' όσο και στη β' ψηφοφορία με αποτέλεσμα να εισαχθεί στη Ζ' Αναθεωρητική Βουλή και να διαμορφωθεί η ισχύουσα σήμερα παρ. 5 του άρθρου 100. Βλ. παλαιότερες προτάσεις για την εισαγωγή συνταγματικού δικαστηρίου στην Ελλάδα των Γ. ΘΕΟΔΟΣΗ, Το ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας 1991, σελ. 77 επ. (με ιδιαίτερη αναφορά στο Πορτογαλικό Συνταγματικό Δικαστήριο), ΒΑΓ. ΒΟΛΟΥΔΑΚΗ, Σχεδιάσμα για μια ευρεία και ριζική συνταγματική αναθεώρηση, 1996, σελ. 108 επ., 210 επ., 215 επ., Ι. ΒΑΡΒΙΤΣΙΩΤΗ, Η Ελλάδα μπροστά στο 2000 – Ένα νέο συνταγματικό πλαίσιο, 1998, σελ. 227 επ. Πρβλ. Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟ, Συνταγματικό Δικαστήριο; σε: ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ο αβέβαιος εκσυγχρονισμός και η θολή συνταγματική αναθεώρηση, 2001 σελ. 54 επ. Ο Γ. Θεοδόσης έθεσε γενικά το ερώτημα για την αναγκαιότητα ενός συνταγματικού δικαστηρίου στην Ελλάδα στο τέλος μιας συνοπτικής παρουσίας του θεσμικού ρόλου του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας. Ο αείμνηστος Βαγγέλης Βολουδάκης είχε προτείνει την σύσταση 15μελούς συνταγματικού δικαστηρίου (πέντε μέλη διοριζόμενα από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, πέντε μέλη από το Υπουργικό Συμβούλιο και πέντε από τη Βουλή με μυστική ψηφοφορία) με μη ανανεώσιμη εννεαετή θητεία, με μέλη προερχόμενα από το σώμα των ανώτατων δικαστικών λειτουργών και των καθηγητών νομικών μαθημάτων των ΑΕΙ, με αρμοδιότητα συγκεκριμένου ελέγχου μετά από προδικαστικό ερώτημα του οικείου κατά περίπτωση ανωτάτου δικαστηρίου, αλλά και αφηρημένου ελέγχου με αίτηση του ΠτΔ στο πλαίσιο του άρθρου 42 παρ. 2 Συντ. καθώς και γνωμοδοτικές αρμοδιότητες ως προς τον τρόπο άσκησης των αρμοδιοτήτων του Προέδρου της Δημοκρατίας, της Κυβέρνησης και της Βουλής ύστερα από προσφυγή ενός από τα τρία αυτά όργανα (αλλά όχι και ενός αριθμού βουλευτών που να εκφράζουν τον εξισοροποιητικό ρόλο της αντιπολίτευσης). Τα κοινά δικαστήρια αγόμενα σε κρίση για την αντισυνταγματικότητα οφείλουν, σύμφωνα με την πρόταση, να παραπέμψουν το ζήτημα στο οικείο ανώτατο δικαστήριο και αυτό με τη σειρά του αγόμενο σε κρίση περί αντισυνταγματικότητας οφείλει να παραπέμψει το ζήτημα στο συνταγματικό δικαστήριο. Ο Ι. Βαρβιτσιώτης είχε προτείνει την αντικατάσταση του ΑΕΔ του άρθρου 100 από συνταγματικό δικαστήριο σύνθεσης όμως σχεδόν όμοιας με την ήδη προβλεπόμενη για το ΑΕΔ και τις ίδιες αρμοδιότητες, με ουσιαστική εξαίρεση την κρίση ως προς την αντισυνταγματικότητα κοινού νόμου ύστερα από παραπομπή του αρμοδίου δικαστηρίου κατά το άρθρο 93 παρ. 4. Η παραπομπή προβλεπόταν να γίνεται απευθείας στο συνταγματικό δικαστήριο χωρίς αναγκαστική μεσολάβηση του οικείου ανωτάτου δικαστηρίου

Είναι προφανές ότι ένα δικαστήριο τέτοιας μεταβλητής και τυχαίας σύνθεσης δεν μπορεί να λειτουργήσει ως θεσμικό αντίβαρο ούτε σε σχέση με τη Βουλή, ούτε σε σχέση με τα κοινά δικαστήρια. Παρόλα αυτά η πρόταση της Νέας Δημοκρατίας του 1996 προέβλεπε την απευθείας παραπομπή όλων των ζητημάτων αντισυνταγματικότητας σε αυτό το δικαστήριο, χωρίς να είναι υποχρεωτική η παρεμβολή του ανωτάτου δικαστηρίου του αντίστοιχου κλάδου. Και βέβαια δεν προβλεπόταν κανένας μηχανισμός αφηρημένου ελέγχου έτσι ώστε, υπό αυστηρές προϋποθέσεις, να είναι δυνατή η αντιμετώπιση των προβλημάτων που γεννά ή δεν μπορεί να λύσει ο παρεμπιπτων και συγκεκριμένος έλεγχος που είναι πολύ συχνά αποσπασματικός. Μια τέτοια πρόταση δεν μπορούσε να γίνει δεκτή για τους λόγους που είχαν αναλυτικά εξηγηθεί στη σχετική κοινοβουλευτική συζήτηση.

Ο κυριότερος λόγος εντοπίζεται στη έλλειψη της αναγκαίας θεσμικής ισορροπίας που πρέπει να διέπει τη σχέση ενός συνταγματικού δικαστηρίου τόσο με τα δημοκρατικά νομιμοποιημένα όργανα του κράτους και ιδίως το Κοινοβούλιο, όσο και με τα κοινά δικαστήρια. Η πρόταση της Ν.Δ. του 1997 προέβλεπε ουσιαστικά τη μετατροπή του ΑΕΔ με την μεικτή και τυχαία σύνθεση του σε συνταγματικό δικαστήριο στο οποίο θα πλειοψηφούν τα μέλη τα προερχόμενα με κλήρωση από το Συμβούλιο της Επικρατείας και τον Άρειο Πάγο. Η Βουλή δεν αποκτούσε καμία αρμοδιότητα συμμετοχής στην διαδικασία επιλογής των μελών του συνταγματικού δικαστηρίου. Από την άλλη πλευρά το δικαστήριο αυτό συγκέντρωνε στα χέρια του το σύνολο του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των

ου. Τέλος, ο Ν. Αλιβιζάτος θεωρούσε χρήσιμη την ίδρυση συνταγματικού δικαστηρίου κυρίως για την επίλυση συνταγματικών διαφορών που ανήκουν στο οργανωτικό μέρος του συντάγματος, αφορούν δηλαδή τις αρμοδιότητες και τη σχέση των άμεσων οργάνων του κράτους. Πρόκειται για περιοχές της συνταγματικής ύλης που βρίσκονται στην Ελλάδα παραδοσιακά εκτός δικαστικού ελέγχου, εφόσον δεν παράγονται ούτε τυπικοί νόμοι ούτε διοικητικές πράξεις. Υπέρ της ίδρυσης Συνταγματικού Δικαστηρίου είχε ταχθεί στο παρελθόν και ο Γ. ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ, ό.π. (υποσ. 7), σελ. 192 επ.

νόμων, χωρίς καμία ενδιάμεση διαδικασία και άρα με σαφή υποβάθμιση των τριών ανωτάτων δικαστηρίων της χώρας, το καθένα από τα οποία έχει τη δική του σημαντική παράδοση και παρουσία στο πεδίο αυτό.

Το προτεινόμενο συνεπώς τώρα Συνταγματικό Δικαστήριο έχει άλλη σύνθεση, άλλες αρμοδιότητες και εντάσσεται σε μία διαφορετική θεσμική, αλλά και δικονομική ισορροπία σε σχέση με την πρόταση της Ν.Δ. το 1997.

3. Θεωρούσα²⁶ πάντοτε ότι το ισχύον στην Ελλάδα σύστημα του διάχυτου,

26. Στη μελέτη μου «Οι ιδιομορφίες του ελληνικού συστήματος κλπ.» (ό.π. υποσ. 5) καταλήγω (σελ. 31/32) στα ακόλουθα συμπεράσματα και σε μία πρόταση για συζήτηση: «1. Ύστερα από τις παρατηρήσεις που προηγήθηκαν μπορούμε, νομίζω, να διακινδυνεύσουμε ένα συμπέρασμα: Οι θεσμικές ιδιομορφίες και κυρίως οι εσωτερικές αντιφάσεις του συστήματος δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας που ισχύει στη χώρα μας διευκολύνουν την εντατικοποίηση του ελέγχου: ενός ελέγχου που είναι, με βάση τα κριτήρια που διατυπώσαμε, κατ' ουσίαν συγκεντρωτικός, κύριος και αφηρημένος, παρότι διατηρεί τα δικονομικά χαρακτηριστικά του διάχυτου, παρεμπόδιτος και συγκεκριμένου ελέγχου. Ενός ελέγχου όμως που, παρόλα αυτά, είναι ασυστηματοποίητος και άνισος, χωρίς μεθοδολογική συνοχή και σταθερότητα, ενός ελέγχου που αναπτύσσεται σε ορισμένα μόνο προνομιακά πεδία, διαφορετικά για κάθε ανώτατο δικαστήριο. Αυτό επομένως που κυρίως μένει από τον διάχυτο χαρακτήρα του ελέγχου είναι η διάχυση στην κοινή γνώμη μίας τελείως ασαφούς εικόνας και για τη δικονομική οργάνωση και τις έννομες συνέπειες του ελέγχου της συνταγματικότητας. Κατά την ίδια λογική εκείνο που κυρίως μένει από τον παρεμπόδιτο χαρακτήρα του ελέγχου είναι μία κάπως «ερασιτεχνική» οργάνωση της αντιδικίας γύρω από τη συνταγματικότητα μιας διάταξης, στην οποία δεν έχουν πρόσβαση όλοι όσοι έχουν έννομα συμφέροντα που διακυβεύονται από την τελική θέση της δικαιοσύνης, ιδίως όταν αυτή απορρέει από τις ολομέλειες των ανωτάτων δικαστηρίων. 2. Αυτά τα ιδιόμορφα θεσμικά δεδομένα θέτουν το ερώτημα αν κεντρικό οργανωτικό πρόβλημα του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων στη χώρα μας είναι – ή πρέπει να είναι– η διαφύλαξη του διάχυτου, παρεμπόδιτος και συγκεκριμένου χαρακτήρα του ελέγχου, που εμπεριέχει μία εσωτερική ισορροπία και διαθέτει μία μακροχρόνια παράδοση ή αν αντίθετα πρέπει να προσανατολιστούμε προς την εισαγωγή μη-

χανισμών του κοινού δικονομικού δικαίου που θα εκλογικεύσουν ορισμένες από τις αντιφάσεις που σημειώσαμε. Το σύστημα δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας, καθώς είναι ενταγμένο στο σύστημα δικαστικής οργάνωσης, νομίζω ότι είναι – για τους νομικούς λόγους που είδαμε – αδύνατο να λειτουργήσει κατά τρόπο αμιγώς διάχυτο και παρεμπόδιτο. Από την άλλη πλευρά, η προσχώρηση – με μια μελλοντική αναθεώρηση του Συντάγματος – σε ένα σύστημα συγκεντρωτικού και αφηρημένου ελέγχου είναι για τα εγχώρια δεδομένα ιστορικά και άρα θεωρητικά αβάσιμη. Στο πλαίσιο λοιπόν αυτό ενός πάντως διάχυτου, παρεμπόδιτου και συγκεκριμένου ελέγχου, κάποιοι μηχανισμοί εκλογίκευσης και εξισορρόπησης είναι ίσως αναγκαίοι σε ορισμένες περιπτώσεις: στις περιπτώσεις εκείνες στις οποίες εμφανίζεται υψηλός βαθμός συγκέντρωσης του ελέγχου που σε συνδυασμό με τον υψηλό βαθμό σταθερότητας της νομολογίας των ανωτάτων δικαστηρίων καθιστά την εμμόνη στον διάχυτο, παρεμπόδιτο και συγκεκριμένο χαρακτήρα του ελέγχου άνευ αντικειμένου. 3. Στις περιπτώσεις λοιπόν αυτές ο κοινός δικονομικός νομοθέτης θα μπορούσε να διαπλάσει ορισμένους νέους θεσμούς, όπως για παράδειγμα τη διεύρυνση της παρέμβασης στις σχετικές δίκες, όταν αυτές διεξάγονται ενώπιον των ανωτάτων δικαστηρίων, ιδίως μάλιστα μετά από παραπομπή του ζητήματος στην Ολομέλεια. Η παρέμβαση αυτή μπορεί, για παράδειγμα, να είναι μόνο πρόσθετη και περιορισμένη στο κρίσιμο ζήτημα της αντισυνταγματικότητας και κάλλιστα μπορεί να προβλέπεται ότι δεν θα διευρύνει ούτε τα υποκειμενικά, ούτε τα αντικειμενικά όρια του δεδικασμένου. Τη δικονομική αυτή ευχέρεια θα μπορούν να την ασκούν και συλλογικοί φορείς. Κατά τον τρόπο αυτό η συνταγματική αντιδικία θα καταστρώνεται κατά τρόπο περισσότερο οργανωμένο σε όσες περιπτώσεις η επιρροή της νομολογίας είναι ούτως ή άλλως καθοριστική, χωρίς ταυτόχρονα να επέρχεται αγκύλωση της νομολογίας γιατί τα σχετικά ζητήματα μπορούν να τίθενται και πάλι με νέες συγκεκριμένες αφορμές που άγονται σε δικαστική κρίση. 4. Βέβαιο πάντως είναι πώς τα σχετικά προβλήματα αξίζει να γίνουν αντικείμενο μιας περισσότερης γενικευμένης και γιατί όχι και έντονης συζήτησης και στη χώρα μας». Στη θεωρητική αυτή βάση στηρίζεται εν πολλοίς και η πρόταση για θέσπιση της ισχύουσας παρ. 5 του άρθρου 100 του Συντάγματος, αλλά και σχετική πρόβλεψη της κοινής δικονομικής νομοθεσίας (βλ. άρθρο 1 παρ. 1 ν. 2479/1997) για την δυνατότητα άσκησης (ιδιόρρυθμης) παρέμβασης ενώπιον του ΑΕΔ ή της Ολομέλειας του ΣτΕ, του Α.Π. ή του Ε.Σ., όταν τίθεται ζήτημα αντισυνταγματικότητας από φυσικό ή νομικό πρόσωπο ή ένωση προσώπων που έχει έννομο συμφέρον ως προς την έκβαση του ζητήματος αντισυνταγματικότητας. Πρβλ. και Β. ΣΚΟΥΡΗ ό.π. (υποσ. 17)

παρεμπίπτοντος και συγκεκριμένου ελέγχου σε συνδυασμό με το σύστημα του χωρισμού των δικαιοδοσιών, την ύπαρξη τριών ανωτάτων δικαστηρίων, τη συνταγματική κατοχύρωση της αίτησης ακυρώσεως έναντι του ΣτΕ και την οριακή αρμοδιότητα του ΑΕΔ να αίρει σχετικές αμφισβητήσεις μεταξύ των ανώτατων δικαστηρίων προσέφερε ένα συνταγματικό και δικονομικό πλαίσιο με ελλείψεις και μειονεκτήματα, αλλά και πολύ σοβαρά πλεονεκτήματα. Το πιο σοβαρό πλεονέκτημα είναι η άμεση εφαρμογή του Συντάγματος από όλα τα δικαστήρια και για κάθε είδους διαφορά ή υπόθεση, ύστερα από προβολή σχετικού ισχυρισμού ή και αυτεπαγγέλτως. Αυτό ενισχύει το κύρος και την ουσιαστική ισχύ του Συντάγματος και άρα τονώνει την αρχή του κράτους δικαίου και θωρακίζει τα θεμελιώδη δικαιώματα.

Από την άλλη πλευρά, η διάχυση της αρμοδιότητας αυτής σε τόσο μεγάλο αριθμό δικαστηρίων και δικαστικών λειτουργιών, μειώνει τη δυνατότητα να ενισχυθεί υπερβολικά ο πολιτικός και ιδεολογικός ρόλος ενός ολιγομελούς ειδικού δικαστηρίου που μπορεί έτσι να διαμορφώνει τις κρίσιμες κοινωνικές αντιλήψεις ή να συγκρούεται με αυτές, αποκτώντας μεγάλη πολιτική δύναμη. Ο κίνδυνος όμως αυτός δεν εμφανίζεται μόνον ή κυρίως στις χώρες που ανήκουν στον τύπο του συγκεντρωτικού συστήματος ελέγχου, αλλά και σε χώρες με συστήματα φαινομενικά διάχυτου (αλλά ουσιαστικού συγκεντρωτικού) ελέγχου, όπως αυτό των Η.Π.Α. Στις Η.Π.Α. ο ιδεολογικοπολιτικός ρόλος των μελών του Ανωτάτου Δικαστηρίου είναι πανθομολογούμενος, σε βαθμό τέτοιο που η σύνθεση του, δηλαδή η προσωπικότητα και οι αντιλήψεις των μελών του να επηρεάζουν και να σηματοδοτούν ολόκληρες περιόδους της αμερικανικής πολιτικής και κοινωνικής ιστορίας.²⁷

27. Η πρόσφατη διαδικασία αντικατάστασης του Προέδρου του Ανωτάτου Δικαστηρίου *Ρένκοιιστ* που πέθανε και της δικαστού *Ο' Κόνορ*, που παραιτήθηκε, πυροδότησε για μία ακόμα φορά μία εντονότατη πολιτική, δημοσιογραφική και επιστημονική συζήτηση για το ρόλο του ανωτάτου δικαστηρίου, της νομολογίας και τη σημασία των προσωπικών πεποιθήσεων των μελών του. Βλ.

4. Οι αναλύσεις αυτές είχαν βέβαια ως αντικείμενο τον πραγματικό χαρακτήρα του ελληνικού συστήματος που είναι, όπως τονίσαμε, περισσότερο συγκεντρωτικό, ευθύ και αφηρημένο απ' ό,τι φαίνεται δια γυμνού οφθαλμού. *Η λειτουργία του συστήματος αυτού όμως, παρά τις παρεμβάσεις της αναθεώρησης του 2001, δεν έχει καταφέρει να λύσει έως τώρα μια σειρά από ζητήματα που είναι πολύ σημαντικά για το μοντέλο οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής ανάπτυξης της χώρας.* Εστιάζω την προσοχή μου σε τρία κορυφαία, κατά τη γνώμη μου, παραδείγματα:

α. Το πρώτο είναι *οι πολιτικές γης*, με την ευρύτερη έννοια του όρου. Το νομοθετικό και κανονιστικό πλαίσιο του χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού και των χρήσεων γης, είναι ένα από τα πιο σημαντικά στοιχεία ενδογενούς ανάπτυξης για κάθε χώρα και ιδίως για μια χώρα με το φυσικό και πολιτιστικό απόθεμα της Ελλάδας. Καμία παρέμβαση στο κανονιστικό περιεχόμενο του άρθρου 24 δεν μπορεί να διαμορφώσει ένα πλαίσιο ασφάλειας δικαίου και ταυτόχρονα αυστηρής εφαρμογής των αειφορικών αντιλήψεων για την ανάπτυξη, αν δεν διασφαλίζεται ταυτοχρόνως η θεσμική σύμπραξη της νομοθετικής, αλλά και της δικαστικής εξουσίας. Χρειάζεται συνεπώς άλλου τύπου διάλογος μεταξύ τους, έτσι ώστε και το περιβάλλον να προστατεύεται και ο χωροταξικός και πολεοδομικός σχεδια-

αντί άλλων τη δημόσια ακρόαση στην αρμόδια Επιτροπή της Γερουσίας του νέου Προέδρου του Ανωτάτου Δικαστηρίου JOHN ROBERTS σε: <http://www.access.gpo.gov/congress/senate/pdf/108hr92548.pdf>. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει το σχετικό πολεμικό άρθρο του R. DWORKIN, Judge Roberts on Trial, *The New York Review of Books*, vol.52, Number 16, October 20, 2005 (=http://www.nybooks.com/articles/18330). Για τα γενικότερα προβλήματα που θέτει η επιλογή των μελών του Ανωτάτου Δικαστηρίου των ΗΠΑ βλ. ενδεικτικά, D. GOLDBERG – M. KOZLOWSKI, *The Politics of Choosing United States Supreme Court Justice*, προσιτό σε : *The activities of the Jean Monnet Center – Rome Workshop* (που οργανώθηκε το Μάιο του 2003 με θέμα τον διορισμό των μελών των συνταγματικών και ανώτατων δικαστηρίων (http://www.jeanmonnetprogram.org/JMC/rome_workshop/Sup_Ct_Selection.9-2-03.pdf))

σμός να μπορεί να οριστικοποιηθεί, να συστηματοποιηθεί και να εφαρμοστεί χωρίς να κινδυνεύει από σημειακές ή αντιφατικές παρεμβάσεις της νομολογίας που τις περισσότερες φορές ξεκινά με τις αγαθότερες προθέσεις, αλλά για δικονομικούς λόγους εστιάζει την προσοχή της σε επιμέρους σημεία και όχι στην συνολική ισορροπία των ρυθμίσεων. Αυτός ο κατ' ανάγκην αποσπασματικός και σημειακός χαρακτήρας του ελέγχου δεν επιτρέπει στον δικαστή να λάβει υπόψη του όλα τα πραγματολογικά στοιχεία και την «αιτιολογία» των σχετικών νομοθετικών ρυθμίσεων. Αλλά και ο νομοθέτης από τη δική του πλευρά, εκπροσωπούμενος από τη διοίκηση, δηλαδή από τον αρμόδιο υπουργό που είναι συνήθως ο διάδικος στις σχετικές δίκες, δεν έχει τη δικονομική δυνατότητα να εκθέσει το σύνολο της επιχειρηματολογίας του και να αναδείξει το πλαίσιο ενός συστηματικού, ισορροπημένου, *lege artis* χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού με περιβαλλοντικά, αειφορικά, κοινωνικά και αναπτυξιακά κριτήρια, εφόσον βεβαίως κάτι τέτοιο υπάρχει.²⁸

β. Το δεύτερο είναι η ενίσχυση του θεσμικού ρόλου και των αρμοδιοτήτων της Τοπικής Αυτοδιοίκησης α' και β' βαθμού στο πλαίσιο του άρθρου 102, αλλά και του άρθρου 101 που καθιερώνει το αποκεντρωτικό σύστημα οργάνωσης του κράτους. Η αξιοποίηση των νέων αυτών συνταγματικών διατάξεων που διαμορφώθηκαν το 2001 έχει επίσης ανάγκη από μία ορθολογική και συστηματική στάση όχι μόνο του νομοθέτη, αλλά και της δικαστικής εξουσίας. Η νομολογία του ΣτΕ είναι, για παράδειγμα, ιδιαίτερα εχθρική στην ίδια την μεταφορά στα όργανα της Τοπικής Αυτοδιοίκησης αρμοδιοτήτων –και μάλιστα κανονιστικού χαρακτήρα– που δεν ανήκουν στον κύκλο των τοπικών υποθέσεων, αλλά στον κύκλο των κρατικών αποστολών, ιδίως όταν πρόκειται για θέματα που ρυθμίζονται συνταγματικά μέ-

28. Βλ. ενδεικτικά ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟ, ό.π. (υποσ. 19) και ΓΛ. ΣΙΟΥΤΗ, ό.π. (υποσ. 13)

σω δικαιωμάτων ή θεσμικών εγγυήσεων, όπως η εκπαίδευση, η υγεία και βέβαια το περιβάλλον και ο πολεοδομικός σχεδιασμός.²⁹

γ. Το τρίτο είναι η εντατική και εντεινόμενη *διεθνοποίηση του Συντάγματος*, δηλαδή η εξέλιξη της σχέσης εθνικού συντάγματος και ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου, όπως και της σχέσης εθνικού συντάγματος και διεθνούς δικαίου, ζητήματα στα οποία αναφερθήκαμε. Αυτό επηρεάζει το ίδιο το κανονιστικό περιεχόμενο του Συντάγματος και θέτει την ερμηνεία και εφαρμογή του εθνικού συντάγματος κάτω από περιορισμούς και καταναγκασμούς που καθιστούν το εγχείρημα αυτό πολύ πιο δύσκολο απ' ό,τι μερικές δεκαετίες πριν. Η συνταγματική νομολογία πρέπει συνεπώς να είναι και από την άποψη αυτή πολύ πιο συγκροτημένη, προς όφελος κυρίως των πολιτών και στο όνομα της αποτελεσματικής προστασίας των δικαιωμάτων τους.³⁰

V. Συγκρότηση και αρμοδιότητα του Συνταγματικού Δικαστηρίου

1. Ο διφυής χαρακτήρας του ελληνικού συστήματος δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας πρέπει συνεπώς να οργανωθεί με έναν πιο ρητό, διαφανή και ορθολογικό τρόπο και αυτό μπορεί να επιτευχθεί με την ίδρυση ενός Συνταγματικού Δικαστηρίου που να έχει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

α. Το Συνταγματικό Δικαστήριο πρέπει να αποτελείται από έντεκα μέλη που επιλέγονται για μία μη ανανεώσιμη θητεία επτά ετών.

β. Τα μέλη πρέπει να επιλέγονται από την ίδια την Ολομέλεια της Βουλής μετά από πρόταση ειδικής κοινοβουλευτικής επιτροπής που οργανώνει δημόσιες ακροάσεις των προτεινομένων. Η επιλογή πρέ-

29. Βλ. ενδεικτικά, ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟ, ό.π. (υποσ. 20) και Ν. ΧΛΕΠΑ, Αποκέντρωση και αυτοδιοίκηση μετά τη συνταγματική αναθεώρηση, σε: Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗ (επιμ.), Πέντε χρόνια μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001. Αποτίμηση και προτάσεις για μια νέα συνταγματική μεταρρύθμιση, 2006.

30. Βλ. υποσ. 15 και 16

πει να γίνεται μεταξύ των ανωτάτων και ανωτέρων δικαστικών λειτουργιών όλων των κλάδων και των καθηγητών νομικών μαθημάτων των Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων της χώρας, που είναι δημόσιοι λειτουργοί. Πρόκειται για τις δύο ομάδες λειτουργιών που στελεχώνουν και τώρα το ΑΕΔ με διερεύνηση προς τους ανώτερους δικαστικούς λειτουργούς όλων των κλάδων (άρα και τους εισαγγελικούς) και ως προς τους καθηγητές νομικών μαθημάτων σε όλα τα τμήματα των ΑΕΙ και όχι μόνο τα νομικά. Η επιλογή πρέπει να γίνεται με την αυξημένη πλειοψηφία των 2/3 του όλου αριθμού των βουλευτών. Με την ίδια διαδικασία ορίζεται ο Πρόεδρος και ο Αντιπρόεδρος του Δικαστηρίου μεταξύ των μελών του.

Η επιλογή των μελών του Συνταγματικού Δικαστηρίου από την Βουλή με συντριπτικά αυξημένη πλειοψηφία, δηλαδή με ευρύτατη συναίνεση, ακολουθεί τον κανόνα του ισχύοντος άρθρου 90 για την επιλογή των ηγετικών κλιμακίων της δικαιοσύνης από πολιτικό όργανο, δηλαδή το Υπουργικό Συμβούλιο. Η επιλογή όμως γίνεται τώρα συναινετικά και με πολύ πιο ουσιαστικές εγγυήσεις διαφάνειας.

γ. Το Συνταγματικό Δικαστήριο διατηρεί το σύνολο των αρμοδιοτήτων του ΑΕΔ του άρθρου 100 και επιπλέον αποκτά την αρμοδιότητα να αποφαινεται για ζητήματα αντισυνταγματικότητας διατάξεων τυπικού νόμου που παραπέμπει υποχρεωτικά σε αυτό η ολομέλεια ενός ανωτάτου δικαστηρίου. Με τη σειρά του κάθε δικαστήριο, εφόσον άγεται σε κρίση για την αντισυνταγματικότητα διάταξης τυπικού νόμου, που δεν έχει ήδη κριθεί με απόφαση του Συνταγματικού Δικαστηρίου, οφείλει να παραπέμψει το σχετικό ζήτημα στην ολομέλεια του οικείου ανωτάτου δικαστηρίου.

Είναι προφανές ότι μέσα σε αυτό το σχήμα τα κοινά δικαστήρια θα είναι ιδιαίτερα προσεκτικά όταν εκδίδουν παραπεμπτικές αποφάσεις προς την Ολομέλεια του ανωτάτου δικαστηρίου του κλάδου τους αγόμενα σε κρίση για την αντισυνταγματικότητα διάταξης τυπικού νόμου. Η νομική διερεύνηση του θέματος, η θεωρητική τεκμηρίωση των απόψεων, η πλήρης, ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία της απόφασης θα επιβάλλεται εκ των πραγμάτων – πέραν της υφιστάμενης συνταγματικής υποχρέωσης- εφόσον η παραπε-

μπτική απόφαση θα τίθεται υπό τον έλεγχο της ολομέλειας του οικείου ανωτάτου δικαστηρίου. Και αυτή με τη σειρά της θα διατυπώνεται με αυξημένη προσοχή και τεκμηρίωση τη δική της κρίση είτε παραπέμποντας το ζήτημα της αντισυνταγματικότητας στο Συνταγματικό Δικαστήριο, είτε καταφάσκοντας τη συνταγματικότητα της διάταξης.

Τίθενται κατά τον τρόπο αυτό δύο πολύ σοβαροί ηθμοί πριν το Συνταγματικό Δικαστήριο που πρέπει να συνοδεύονται από ανάλογους μηχανισμούς επιτάχυνσης: Τα ζητήματα αντισυνταγματικότητας που παραπέμπονται στις Ολομέλειες των ανωτάτων δικαστηρίων ή προκύπτουν σ' αυτές πρέπει να εισάγονται και να εκδικάζονται κατά απόλυτη προτίμηση και προτεραιότητα. Αντιμετωπίζεται έτσι σε σημαντικό βαθμό η καθυστέρηση στην απονομή της συνταγματικής δικαιοσύνης που είναι ένα από τα μειονεκτήματα του συγκεντρωτικού ελέγχου. Για τα ελληνικά δικαστικά δεδομένα όμως οι προτεινόμενοι εδώ μηχανισμοί μάλλον επιταχύνουν πρακτικά παρά επιβραδύνουν την εκδίκαση των σχετικών υποθέσεων. Είναι επίσης προφανές ότι όταν το δικαστήριο της ουσίας δεν αποδέχεται αίτημα, ένσταση ή ισχυρισμό περί αντισυνταγματικότητας ή όταν δεν θέτει το ίδιο αυτεπαγγέλτως τέτοιο θέμα, εκδικάζει επί της ουσίας την υπόθεση ή την διαφορά. Διαφορετικά παραπέμπει το ζήτημα στο οικείο ανώτατο δικαστήριο, αναστέλλει την πρόοδο της δίκης και αναμένει την απόφαση του οικείου ανωτάτου δικαστηρίου ή του Συνταγματικού Δικαστηρίου, διατάσσοντας στο μεταξύ κάθε αναγκαίο ασφαλιστικό μέτρο.

Είναι, τέλος, αυτονόητο ότι το κάθε ανώτατο δικαστήριο μπορεί, στο δικό του επίπεδο, να αντιμετωπίσει για πρώτη φορά κατ' αίτηση ή αυτεπαγγέλτως ζήτημα αντισυνταγματικότητας στο πλαίσιο των ένδικων βοηθημάτων ή μέσων που δικάζει. Στην περίπτωση αυτή θα ισχύσει ό,τι ισχύει σήμερα με την παρ. 5 του άρθρου 100, δηλαδή εφόσον έχει επιληφθεί τμήμα του ανωτάτου δικαστηρίου και αυτό άγεται σε κρίση για την αντισυνταγματικότητα διάταξης τυπικού νόμου, πρέπει να παραπέμπει το ζήτημα στην ολομέλεια.

Πρέπει επίσης και ρητά να διευκρινιστεί ότι οι προϋποθέσεις αυτές ως προς την άσκηση δικαστικού ελέγχου της αντισυνταγματικότητας διάταξης τυπικού νόμου ισχύουν και για τα συμβούλια που συγκροτούνται στο πλαίσιο του Κ.Π.Δ. και για τη διαδικασία των ασφαλιστικών μέτρων και για τις επιτροπές αναστολών του ΣτΕ και για τα κλιμάκια του Ελεγκτικού Συνεδρίου στο πλαίσιο διαδικασιών που θεωρούνται ενδεχομένως διοικητικές και όχι δικαιοδοτικές ως προς τη φύση τους, όπως ο έλεγχος των δημόσιων συμβάσεων πριν την σύναψη τους. Ισχύουν επίσης και για τους σχηματισμούς του ΣτΕ που προβαίνουν σε επεξεργασία σχεδίων κανονιστικών διαταγμάτων. Είναι επίσης προφανές ότι όλος ο μηχανισμός των άρθρων 93 παρ. 4 και 100, όπως προτείνεται να διαμορφωθεί, δεν θίγει τη γνωμοδοτική αρμοδιότητα του Ελεγκτικού Συνεδρίου επί των σχεδίων των συνταξιοδοτικών νόμων (άρθρο 73 παρ.2 και 98 παρ. 1 περ. δ').

δ. Μέσα σε ένα τέτοιο δικονομικό πλαίσιο όπου εξακολουθεί να κυριαρχεί ο διάχυτος, παρεμπόπων και συγκεκριμένος έλεγχος *den τίθεται καν θέμα ατομικής συνταγματικής προσφυγής*³¹, απευθείας στο συνταγματικό δικαστήριο, γιατί ο καθένας έχει τη δικονομική ευχέρεια να θέσει ζήτημα αντισυνταγματικότητας μέσα από τους υφιστάμενους, ανά κατηγορία διαφορών ή υποθέσεων και άρα ανά δικαιοδοτικό κλάδο, μηχανισμούς ενδίκων βοηθημάτων και ενδίκων μέσων. Στην ελληνική έννομη τάξη μέσω αυτών των υφιστάμενων και συνταγματικά κατοχυρωμένων (άρθρα 20 και 93-100) δικονομικών μηχανισμών άγονται σε δικαστικό έλεγχο συνταγματικότητας, όχι μόνο όλοι οι υποδεέστεροι κανόνες δικαίου, αλλά και όλες οι κρίσιμες πραγματικές συμπεριφορές και καταστάσεις.³²

ε. Είναι επίσης περιττό να οργανωθεί δικαστικός έλεγχος των *τυχών παραλείψεων του νομοθέτη να προβεί στην έκδοση εκτελεστικού*

31. Ατομική συνταγματική προσφυγή προβλέπεται στην Γερμανία, την Πορτογαλία και σε πολλά άλλα συστήματα συνταγματικού ελέγχου. Βλ. πιο αναλυτικά υποσ. 33 και 34

32. Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟ, ό.π. υποσ. 5

του συντάγματος νόμου³³ καθώς αυτό υπερκαλύπτεται από την υποχρέωση των δικαστηρίων να προβαίνουν τα ίδια σε άμεση εφαρμογή του συντάγματος μέσα από το δικονομικό μηχανισμό του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, αλλά και της νομιμότητας των διοικητικών πράξεων ή παραλείψεων με κανόνα αναφοράς απευθείας το ίδιο το Σύνταγμα.

στ. Σε κάθε περίπτωση η Κυβέρνηση ή τα 2/5 του όλου αριθμού των μελών της Βουλής (120/300) πρέπει να μπορούν να ζητήσουν από το Συνταγματικό Δικαστήριο να επιληφθεί ζητήματος αντισυνταγματικότητας τυπικού νόμου ή ορισμένων διατάξεων του (αφηρημένος έλεγχος αντισυνταγματικότητας). Η αρμοδιότητα αυτή της Κυβέρνησης ή των 2/5 του όλου αριθμού των βουλευτών πρέπει να μπορεί να κινείται κατασταλτικά επί ψηφισθέντων και ισχυόντων νόμων, αλλά και προληπτικά επί σχεδίων ή προτάσεων νόμων, αλλά μετά τη συζήτηση και την ψήφιση τους στην αρμόδια κοινοβουλευτική επιτροπή, ώστε να έχουν ήδη αναπτυχθεί οι σχετικές επιχειρηματολογίες στο πλαίσιο του πολιτικού ελέγχου της συνταγματικότητας και να έχουν ήδη διατυπωθεί οι απόψεις και οι παρατηρήσεις του επιστημονικού συμβουλίου της Βουλής, της επιστήμης και των κοινωνικών φορέων που ενδιαφέρονται.

Η σχετική αρμοδιότητα δεν πρέπει να ανατεθεί στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας για να μη καταστεί η άσκηση ή η μη άσκηση της πεδίο κομματικής αντιπαράθεσης που φέρνει σε δύσκολη θέση τον αρχηγό του κράτους.

Η σχετική αρμοδιότητα της Κυβέρνησης και της Βουλής πρέπει να αφορά μόνον τυπικούς νόμους και όχι κανονιστικές πράξεις,

33. Βλ. V. MOREIRA, Le Tribunal constitutionnel Portugais: Le control Concret dans le cadre d' un système mixte de justice constitutionnelle, cahier du Conseil Constitutionnel, Οκτώβριος 2000 – Φεβρουάριος 2001 καθώς και τη συζήτηση του καθηγητή D. Rousseau με τον Πρόεδρο του Πορτογαλικού Συνταγματικού Δικαστηρίου José Manuel Cardoso da Costa, στο ίδιο τεύχος, σελ. 87 επ. Στο Πορτογαλικό σύστημα προβλέπεται και προσφυγή κατά των συνταγματικών παραλείψεων.

πρώτον, γιατί σε κάθε περίπτωση το περιεχόμενο μιας κανονιστικής πράξης μπορεί να καταστεί στο σύνολο του αντικείμενο τυπικού νόμου, εάν το θελήσει η Βουλή και, δεύτερον, για να μην αμφισβητηθεί η ακυρωτική αρμοδιότητα του ΣτΕ, αλλά και η αρμοδιότητα του να επεξεργάζεται τα σχέδια των κανονιστικών διαταγμάτων.

4. Για λόγους συστηματικότητας και για την ενότητα του όλου σχήματος, πρωτίστως δε για λόγους ασφάλειας δικαίου, όσοι τυπικοί νόμοι έχουν καταστεί αντικείμενο αφηρημένου, κατασταλτικού ή προληπτικού, ελέγχου της συνταγματικότητας τους δεν θα μπορούν πλέον να καταστούν αντικείμενο παρόμοιου ελέγχου παρεμπιπτότως. Αν ο αφηρημένος έλεγχος αφορούσε μία ή ορισμένες μόνον διατάξεις τυπικού νόμου, αυτό ισχύει για την ή τις διατάξεις που ελέγχθηκαν και όχι για τις άλλες. Τα ίδια πρέπει να ισχύουν και για διατάξεις τυπικών νόμων, η συνταγματικότητα των οποίων κρίθηκε ήδη με προηγούμενες αποφάσεις του Συνταγματικού Δικαστηρίου μετά από παραπομπή.

Τέλος, όπως συμβαίνει και τώρα με το ΑΕΔ, εφόσον η έκβαση μιας άλλης υπόθεσης στα κοινά δικαστήρια όλων των βαθμών και δικαιοδοσιών εξαρτάται από την κρίση του Συνταγματικού Δικαστηρίου για θέμα αντισυνταγματικότητας που εκκρεμεί ενώπιον του με παραπεμπτική απόφαση ή αίτηση της κυβέρνησης ή των 2/5 των μελών της Βουλής, το κοινό δικαστήριο πρέπει να αναβάλλει ή να αναστείλει την διαδικασία, αναμένοντας την απόφαση του συνταγματικού δικαστηρίου, διατάζοντας βέβαια τη λήψη κάθε αναγκαίου ασφαλιστικού μέτρου.

Κατά τον τρόπο αυτό, όλα τα δικαστήρια, όλων των βαθμών και όλων των δικαιοδοσιών, διατηρούν την αρμοδιότητα ελέγχου της συνταγματικότητας, υπάγονται όμως σε μηχανισμούς συγκέντρωσης του ελέγχου αναγκαίους για την εκλογίκευση και συστηματοποίηση του.

5. Βέβαια, η λεπτομερής ρύθμιση όλου αυτού του συστήματος θα γίνει από το κοινό νομοθέτη υπέρ του οποίου επιφυλάσσεται και τώρα το άρθρο 100 παρ. 3 για την οργάνωση και λειτουργία του ΑΕΔ, τον ορισμό, την αναπλήρωση και την επικουρία των μελών του, καθώς και τα σχετικά με τη διαδικασία σε αυτό.

Ανάλογη επιφύλαξη υπέρ του νόμου πρέπει να προβλέπεται στο αναθεωρημένο άρθρο 100 για το ιδρυόμενο Συνταγματικό Δικαστήριο, αλλά και για τη διαδικασία που πρέπει να τηρείται στα άλλα δικαστήρια όταν παραπέμπεται ή τίθεται ή προκύπτει ενώπιον τους αυτεπαγγέλτως ζήτημα αντισυνταγματικότητας διάταξης τυπικού νόμου, σύμφωνα με τις διακρίσεις που ήδη έγιναν. Αυτός όμως ο εκτελεστικός νόμος περί Συνταγματικού Δικαστηρίου πρέπει να διέπεται από εγγυήσεις ανάλογες με αυτές που ήδη προβλέπονται στο ισχύον Σύνταγμα της χώρας (άρθρα 51 παρ. 4 και 54 παρ. 1) για την ψήφιση νόμων αυξημένης πλειοψηφίας και μάλιστα από την πλειοψηφία των 2/3 τουλάχιστον του όλου αριθμού των βουλευτών, λόγω της σημασίας του ζητήματος και της βαρύτητας των θεμάτων που καλείται να ρυθμίσει ένας τέτοιος εκτελεστικός νόμος. Εφόσον το Σύνταγμα αναγνωρίζει πλέον το θεσμό του νόμου αυξημένης πλειοψηφίας, αυτός πρέπει να εφαρμοστεί και στην προκειμένη περίπτωση για να ενισχυθεί και να διατηρηθεί ενισχυμένο το κύρος του Συνταγματικού Δικαστηρίου.

VI. Η θεσμική ισορροπία του νέου σχήματος

Η πρόταση για την εισαγωγή Συνταγματικού Δικαστηρίου, με αυτή τη συγκρότηση και με αυτές τις αρμοδιότητες, θεωρώ ότι :

Πρώτον, διαφυλάσσει όλα τα θετικά στοιχεία του συστήματος του διάχυτου, παρεμπόδιου και συγκεκριμένου ελέγχου που ισχύει στη χώρα μας. Τον έλεγχο της πιθανής αντισυνταγματικότητας διάταξης τυπικού νόμου μπορούν και οφείλουν ούτως ή άλλως να τον ασκούν όλα τα δικαστήρια, όλων των βαθμών και των δικαιοδοσιών με αίτηση, ένσταση ή ισχυρισμό διαδίκου (ή του εισαγγελέα) ή αυτεπαγγέλτως. Αυτό μπορεί και πρέπει να γίνεται πάντοτε, ενόψει των πραγματικών περιστατικών συγκεκριμένης υπόθεσης που αποκαλύπτει πτυχές και προβλήματα τα οποία ενδεχομένως δεν συλλαμβάνει ο αφηρημένος και ιδίως ο προληπτικός έλεγχος της συνταγματικότητας, που ούτως ή άλλως θα αφορά ελάχιστες περιπτώσεις νόμων.

Δεύτερον, αξιοποιεί και οργανώνει ορθολογικά όλους τους, ούτως ή άλλως, υφιστάμενους στην ελληνική έννομη τάξη μηχανισμούς συγκέντρωσης του ελέγχου και μετατροπής του σε έλεγχο ουσιαστικά ευθύ και αφηρημένο. Οι μηχανισμοί αυτοί οδηγούν πλέον με μεγαλύτερη ταχύτητα και ευθύτητα από τα δικαστήρια της ουσίας στα ανώτατα δικαστήρια κάθε κλάδου και από τις ολομέλειες των τριών ανωτάτων δικαστηρίων στο Συνταγματικό Δικαστήριο. Προστίθεται σε αυτά η δυνατότητα άσκησης αφηρημένου, κατασταλτικού ή και προληπτικού, ελέγχου με πρωτοβουλία πολιτικών οργάνων (της Κυβέρνησης ή 120 τουλάχιστον βουλευτών). Αυτή όμως η δικονομική ευχέρεια δεν εμποδίζει την διεξαγωγή του διάχυτου ελέγχου για όλους τους άλλους τυπικούς νόμους και για όλες τις κανονιστικές πράξεις της διοίκησης.

Τρίτον, αντλεί με την αναγκαία επιλεκτικότητα και προσοχή στοιχεία από τα πιο ώριμα και δοκιμασμένα συστήματα δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας που ισχύουν σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες και τις Η.Π.Α. ως προς τη συγκρότηση του Συνταγματικού Δικαστηρίου, τον τρόπο επιλογής και την υπηρεσιακή κατάσταση των μελών του, τις αρμοδιότητες του και τις δικονομικές προσβάσεις σε αυτό.³⁴

34. Για την οργάνωση της συνταγματικής δικαιοσύνης και τα συστήματα δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας που ισχύουν διεθνώς βλ. τώρα αντί άλλων τα πρακτικά του XIIème Congrès της Conférence des Cours Constitutionnelles Européennes (Bruxelles, Palais d' Egmont, 14-16 Mai 2002) σε: www.confcoconsteu.org και ιδίως τη γενική εισήγηση των Α. ALEN – M. MELCHIOR, *Le relations entre les Cours Constitutionnelles et les autres juridictions national, y compris l' interférence en cette matière, de l' action des juridictions Européennes*. Οι γενικοί εισηγητές (καθηγητές, μέλος ο πρώτος και Πρόεδρος ο δεύτερος του βελγικού Cour d' Arbitrage) έχουν επεξεργασθεί και συνθέσει τις εθνικές εισηγήσεις που καλύπτουν όλο το εύρος της μεγάλης Ευρώπης και όχι μόνο των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Βλ. επίσης τα conclusions finales του P. MARTENS (καθηγητή, μέλους επίσης του βελγικού Cour d' Arbitrage). Από την πρόσφατη βιβλιογραφία βλ. επίσης V. FERRERES COMELLA, *The European model of Constitutional review of legislation: Toward*

Πιο συγκεκριμένα:

α. Ο αριθμός των μελών δεν μπορεί παρά να είναι περιορισμένος (9 ή 11) και κοντά στον προβλεπόμενο από το ισχύον άρθρο 100 του Συντάγματος αριθμό των μελών του ΑΕΔ (που είναι 13 όταν αυτό αποφαινεται για την άρση αμφισβήτησης ως προς την έννοια ή την αντισυνταγματικότητα διάταξης τυπικού νόμου).

β. Η επιλογή των μελών των συνταγματικών ή αντίστοιχων δικαστηρίων γίνεται σε όλες σχεδόν τις χώρες από πολιτικά όργανα (τον αρχηγό του κράτους, τις κυβερνήσεις, τα κοινοβούλια, τους - προέδρους των κοινοβουλευτικών σωμάτων, ειδικά εκλεκτορικά σώματα ή ανώτατα δικαστικά συμβούλια με τη συμμετοχή και εξωδικαστικών προσώπων). Πιστεύω ότι η προτεινόμενη λύση είναι η πιο σόφρων και η πιο λειτουργική ταυτόχρονα, γιατί ενισχύει την δημοκρατική και μάλιστα όχι απλώς την πλειοψηφική, αλλά την συναινετική νομιμοποίηση του οργάνου, παράλληλα με την δικαιοκρατική του νομιμοποίηση που απορρέει από τις ίδιες τις αρμοδιότητες του. Άλλωστε όταν έχει ήδη γίνει ευρύτερα δεκτό με την αναθεώρηση του 2001 και την προσθήκη του άρθρου 101Α ότι οι συνταγματικά προβλεπόμενες ανεξάρτητες αρχές στελεχώνονται με απόφαση της διάσκεψης των Προέδρων της Βουλής που λαμβάνεται με πλειοψηφία των 4/5 του όλου αριθμού των μελών της, δεν είναι δυνατόν να μη ισχύσει ανάλογη διαδικασία για την επιλογή των μελών του Συνταγματικού Δικαστηρίου, με την μέγιστη προβλεπόμενη ήδη για απόφαση της Ολομέλειας της Βουλής πλειοψηφία των 2/3 του όλου αριθμού των βουλευτών (άρθρο 51 παρ. 4 και 54 παρ. 1). Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι σε μία χώρα που διαθέτει συνταγματικό δικαστήριο με μεγάλη παράδοση και κύρος, την Ομοσπονδιακή

decentralization?, I.CON. volume 2, Number 3, 2004 σελ. 461 επ. και M. ROSENFELD, Constitutional adjudication in Europe and the United States: Paradoxes and Contrasts, I. CON, Volume 2, Number 4, σελ. 633 επ. Από την πρόσφατη ελληνική βιβλιογραφία βλ. Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟ, Μεταξύ ακτιβισμού και αυτοσυγκράτησης. Ο πολιτικός ρόλος των δικαστών στη Δυτική Ευρώπη, ΔτΑ 19/2003, σελ. 697 επ.

Γερμανία, το σύνολο των μελών του δικαστηρίου επιλέγεται ακριβώς από τα δύο ομοσπονδιακά κοινοβουλευτικά σώματα (Ομοσπονδιακή Βουλή και Ομοσπονδιακό Συμβούλιο) με πλειοψηφία 2/3. Το σύστημα αυτό επιλογής λειτούργησε με ικανοποιητικό τρόπο επί μισό και πλέον αιώνα.³⁵

Τέταρτον, το Συνταγματικό Δικαστήριο, όπως προτείνεται, συγκεντρώνει βέβαια στην αρμοδιότητα του τελικά τον έλεγχο της αντισυνταγματικότητας τυπικών νόμων, το θεσμικό όμως αντίβαρο βρίσκεται στο γεγονός ότι τα μέλη του δικαστηρίου επιλέγονται με αυξημένη πλειοψηφία και άρα με συναινετικό πνεύμα από την Ολομέλεια της Βουλής, δηλαδή από το πολιτειακό όργανο με την αμεσότερη και εντονότερη δημοκρατική νομιμοποίηση. Το γεγονός ότι τα μέλη του Δικαστηρίου επιλέγονται για μία και μόνη, μη ανανεώσιμη, θητεία ενισχύει την προσωπική και λειτουργική τους ανεξαρτησία. Η διέλευση δε των υποψηφίων μελών από την διαδικασία της ακρόασης ενώπιον της αρμόδιας κοινοβουλευτικής επιτροπής καθώς και τη διαβούλευση που είναι αναγκαία για τη διαμόρφωση της αυξημένης πλειοψηφίας των 2/3 του όλου αριθμού των βουλευτών ενισχύουν την αίσθηση της θεσμικής ευθύνης των συνταγματικών δικαστών.

Πέμπτον, το Συνταγματικό Δικαστήριο δεν αποκτά αρμοδιότητες σχετικές με τον τρόπο άσκησης των αρμοδιοτήτων και τις σχέσεις των αμέσων οργάνων του κράτους (Πρόεδρος της Δημοκρατίας, Βουλή, Κυβέρνηση). Και γιατί αυτό δεν απαιτείται σε ένα ενιαίο και όχι ομοσπονδιακό κράτος, αλλά και γιατί θεμελιώδης συνταγματική απόφαση του Συντάγματος του 1975 ήταν αυτά τα ζητήματα να πα-

35. Βλ. αντί πάρα πολλών την παρουσίαση του M. FROMONT, στα Cahiers du Conseil Constitutionnel no 15, Μάρτιος – Σεπτέμβριος 2003, όπου και η πολύ ενδιαφέρουσα συζήτηση του συγγραφέα με τον Πρόεδρο του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας Hans – Jürger Papier για την επιλογή των δικαστών και την πρακτική του Ο.Σ.Δ. Βλ. επίσης από την πρόσφατη διεθνή βιβλιογραφία τον τόμο: R. ROGOWSKI – TH. GAWRON (ed.) Constitutional Courts in comparison : The U.S. Supreme Court and the German Federal Constitutional Court, 2002.

ραμένουν εκτός δικαστικού ελέγχου, σύμφωνα με την μακρά εγχώρια παράδοση και στο πλαίσιο της αρχής της διάκρισης των εξουσιών. Αξίζει βέβαια να υπενθυμίσουμε ότι οι ΟΤΑ, ως ν.π.δ.δ., είναι φορείς του δικαιώματος δικαστικής προστασίας και έχουν συνεπώς όλες τις δικονομικές δυνατότητες να προβάλλουν ισχυρισμό περί αντισυνταγματικότητας.

Έκτον, για τους λόγους που αναφέρθηκαν στο προηγούμενο σημείο η αρμοδιότητα του Συνταγματικού Δικαστηρίου ως προς τον έλεγχο της αντισυνταγματικότητας τυπικού νόμου, όπως και η σχετική παρεμπίπτουσα αρμοδιότητα όλων των κοινών δικαστηρίων περιορίζονται στην *ουσιαστική αντισυνταγματικότητα* και δεν επεκτείνεται στην εσωτερική τυπική αντισυνταγματικότητα, δηλαδή στη διαδικασία ψήφισης του νόμου από τη Βουλή. Η Βουλή διαθέτει εσωτερική αυτονομία διασφαλισμένη στο πλαίσιο της αρχής της διάκρισης των εξουσιών (*interna corporis*). Αντίθετα η εξωτερική τυπική αντισυνταγματικότητα, δηλαδή τα στοιχεία της υπόστασης του νόμου προφανώς και ελέγχονται από όλα τα δικαστήρια και χωρίς να απαιτείται στην περίπτωση αυτή η τήρηση της διαδικασίας του άρθρου 100 και η παραπομπή εντέλει στο Συνταγματικό Δικαστήριο.³⁶

VI. Η οριοθέτηση των αρμοδιοτήτων του Συνταγματικού Δικαστηρίου

1. Διαμορφώνεται κατά τον τρόπο αυτό ένα σύστημα σε πρώτη φάση διάχυτου, παρεμπίπτοντος και συγκεκριμένου ελέγχου και σε δεύτερη φάση συγκεντρωτικού στο επίπεδο του Συνταγματικού Δικαστηρίου, μέσα από τις δικονομικές οδούς που ισχύουν για κάθε

36. Βλ. αντί άλλων Β. ΣΚΟΥΡΗ/ ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟ, ό.π. (υποσ. 1), σελ. 83 επ., όπου και περαιτέρω υπομνηματισμός με ιδιαίτερη αναφορά στη σχετική νομολογία του Ελεγκτικού Συνεδρίου ως προς τη σημασία της κατά τα άρθρα 73 παρ. 2 και 98 παρ. 1 περ. δ' γνωμοδοτικής του αρμοδιότητας για την τυπική συνταγματικότητα των συνταξιοδοτικών νόμων.

δικαιοδοτικό κλάδο και κάθε κατηγορία διαφορών ή υποθέσεων. Σε αυτό το σύστημα προστίθεται η δυνατότητα να ασκηθεί ευθύς και αφηρημένος δικαστικός έλεγχος, είτε προληπτικά είτε κατασταλτικά, με την πρωτοβουλία της Κυβέρνησης ή των 2/5 του όλου αριθμού των μελών της Βουλής, δηλαδή πρακτικά της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας και της μείζονος ή της ευρύτερα συσπειρωμένης αντιπολίτευσης. Απαιτούνται όμως και πάλι ορισμένες συμπληρωματικές διευκρινήσεις:

α. Στο πλαίσιο των άλλων αρμοδιοτήτων του το Συνταγματικό Δικαστήριο (π.χ. ως εκλογικός δικαστής) ασκεί παρεμπίπτοντα και συγκεκριμένο έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων.³⁷

β. Η αρμοδιότητα αποστολής στο ΔΕΚ προδικαστικού ερωτήματος από όλα τα δικαστήρια, όλων των βαθμών και όλων των δικαιοδοσιών, ούτε θίγεται, ούτε μπορεί να θιγεί.³⁸ Αν βέβαια παράλληλα τίθεται ζήτημα συνταγματικότητας, πρέπει να εφαρμόζεται η προβλεπόμενη διαδικασία παραπομπής στην ολομέλεια του οικείου ανωτάτου δικαστηρίου και από εκεί στο Συνταγματικό Δικαστήριο, πριν ή μετά την έκδοση της απόφασης του ΔΕΚ, ανάλογα με το πότε και πώς τίθεται το ζήτημα της αντισυνταγματικότητας.

γ. Κάθε ζήτημα αντισυνταγματικότητας στα πεδία του Συντάγματος που είναι και πεδία την ΕυρΣΔΑ (ή τυχόν άλλης διεθνούς σύμβασης – αλλά η ΕυρΣΔΑ έχει ιδιαίτερη σημασία λόγω της δυνατότητας άσκησης ατομικής προσφυγής στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου), θέτει παράλληλα και ζήτημα τυχόν αντίθεσης του ελεγχόμενου τυπικού νόμου προς της ΕυρΣΔΑ.³⁹ Θα μπορούσε συνεπώς να παρουσιαστεί το φαινόμενο ένα κοινό δικα-

37. Πρβλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟ, Το ΑΕΔ και η αυθεντική ερμηνεία των νόμων σε: ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Η ερμηνεία του Συντάγματος κλπ. (ό.π. υποσ. 5), σελ. 139 επ. (=Τιμητικός Τόμος Γ. Παπαχατζή «Χαριστήριο», 1989, σελ. 691 επ.).

38. Βλ. αντί άλλων Β. ΣΚΟΥΡΗ, Η έννοια του δικαστηρίου κατά το άρθρο 177 Συνθήκης σε: ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Προσανατολισμοί στο Δημόσιο Δίκαιο Ι, 1996, σελ. 777 επ. (=ΕΕΕυρΔ, 1981, σελ. 647 επ.).

39. Βλ. κυρίως Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟ, ό.π. (υποσ. 15)

στήριο να μη θέτει και άρα να μη παραπέμπει ζήτημα αντισυνταγματικότητας στο οικείο ανώτατο δικαστήριο ή αυτό να μη το παραπέμψει στο Συνταγματικό Δικαστήριο και να παραμερίζει το σχετικό τυπικό νόμο ως αντίθετο προς τη Σύμβαση. Πρέπει γι' αυτό να προβλεφθεί ότι ο μηχανισμός παραπομπής στο Συνταγματικό Δικαστήριο ισχύει και όταν συρρέει η εφαρμογή συνταγματικής διάταξης και διάταξης της ΕυρΣΔΑ ή άλλης διεθνούς σύμβασης με σχετικά αυξημένη τυπική ισχύ. Το ίδιο ισχύει και για την σωρευτική εφαρμογή του Συντάγματος και διατάξεων του ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου (πρωτογενούς και παραγώγου), εφόσον δεν τίθεται ζήτημα αποστολής προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΚ.

δ. Τυχόν αντίθεση δύο ανωτάτων δικαστηρίων όχι πλέον ως προς την συνταγματικότητα, αλλά ως προς την έννοια διάταξης τυπικού νόμου πρέπει να εξακολουθεί να αίρεται όπως και τώρα, όχι όμως πλέον από το ΑΕΔ, αλλά από το συνιστώμενο Συνταγματικό Δικαστήριο.

ε. Τέλος, τυχόν ζήτημα ερμηνείας του Συντάγματος σε περιπτώσεις ευθείας εφαρμογής του (χωρίς συνεπώς να τίθεται κατά κυριολεξία ζήτημα αντισυνταγματικότητας παρεμβαλλόμενου τυπικού νόμου), πρέπει να εξομοιώνεται με ζήτημα αντισυνταγματικότητας και άρα να επιβάλλεται η παραπομπή του στο Συνταγματικό Δικαστήριο, το οποίο λύνει τα ζητήματα και προβαίνει σε ερμηνεία εφαρμογής, αλλά όχι σε αυθεντική ερμηνεία του Συντάγματος, καθώς η αρμοδιότητα αυτή ανήκει μόνο στον αναθεωρητικό νομοθέτη⁴⁰.

2. Με αυτές τις προϋποθέσεις το σύστημα, ενώ διατηρεί τα πλεονεκτήματα του διάχτου ελέγχου, εκλογικεύεται σε σχέση με τους μηχανισμούς συγκέντρωσης του ελέγχου και αποφεύγει, ελπίζω, σε ικανοποιητικό βαθμό τα μειονεκτήματα του συγκεντρωτικού συστήματος. Αναφέρομαι κυρίως στον πολιτικό παρεμβατισμό των συνταγματικών δικαστηρίων που συγκεντρώνουν υπερβολική ισχύ στα χέρια των μελών τους.

40. Βλ. υποσ. 37

Παράλληλα εισάγονται μηχανισμοί που διασφαλίζουν την ομαλή ροή των ζητημάτων αντισυνταγματικότητας μέσα από την καλή συνεργασία των κοινών δικαστηρίων με το Συνταγματικό Δικαστήριο και των εθνικών δικαστηρίων με το ΔΕΚ και το ΕυρΔΔΑ.

VIII. Ο διεθνής ορίζοντας

Με την προτεινόμενη λύση το ελληνικό σύστημα πλησιάζει στο σχήμα που εφαρμόζεται με σχετική επιτυχία στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες: Αυτό αφορά, όπως είδαμε, πρωτίστως τον τρόπο επιλογής των μελών των συνταγματικών ή αντίστοιχων δικαστηρίων, αλλά και τη σύνδεση των αρμοδιοτήτων του συνταγματικού δικαστηρίου με τη διάχυτη αρμοδιότητα των κοινών δικαστηρίων να προβαίνουν σε έλεγχο συνταγματικότητας ως ένα σημείο τουλάχιστον. Δηλαδή ως εκεί που προκύπτει ζήτημα παραπομπής σε ανώτερο ή σε ειδικό δικαστήριο ή ως εκεί που ανοίγει η οδός των ένδικων μέσων που οδηγεί τα θέματα σε ανώτερο δικαστήριο ή έως εκεί όπου υπάρχει υποχρέωση σεβασμού των νομολογιακών προηγούμενων, τα οποία έχουν δημιουργηθεί από τα συνταγματικά ή τα ανώτατα δικαστήρια.

Η συνύπαρξη ενός συνταγματικού δικαστηρίου με την διάχυτη αρμοδιότητα ελέγχου της συνταγματικότητας από όλα τα κοινά δικαστήρια εμφανίζεται π.χ. σε χώρες όπως η Πορτογαλία⁴¹, αλλά και η ίδια η Γερμανία.⁴² Επίσης, η δυνατότητα άσκησης, όχι μόνο συγκεκριμένου, αλλά και αφηρημένου ελέγχου και μάλιστα όχι μόνο κατασταλτικού, αλλά και προληπτικού προβλέπεται σε χώρες όπως η Πορτογαλία, η Ιρλανδία⁴³, αλλά και η Κύπρος.⁴⁴

41. Βλ. υποσ. 33

42. Βλ. υποσ. 35

43. Βλ. J. CASEY, *La Cour Suprême de l' Irlande, Cahier du Conseil Constitutionnel*, No 17, Απρίλιος – Οκτώβριος 2004, όπου και συνομιλία του B. Conroy με τον Πρόεδρο του ανωτάτου δικαστηρίου της Ιρλανδίας John L. Murray.

Έχει συνεπώς επέλθει πράγματι μία πολύ ενδιαφέρουσα όσμωση των βασικών συστημάτων δικαστικού ελέγχου. Το φαινόμενο αυτό αναδεικνύεται από τη συγκριτική επισκόπηση των συστημάτων. Η πρόταση συνεπώς για την ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου αυτής της μορφής και αυτών των αρμοδιοτήτων και στην Ελλάδα τοποθετείται μέσα στον ορίζοντα της διεθνούς συζήτησης και πρακτικής.

ΙΧ. Η ιδιομορφία του ελληνικού συστήματος διατηρείται

Παρότι όμως μπορεί να βρεθούν συγκριτικού χαρακτήρα ομοιότητες, το ελληνικό σύστημα και έτσι όπως ισχύει σήμερα και έτσι όπως προτείνεται να διαμορφωθεί, έχει – όπως πρέπει να συμβαίνει σε κάθε χώρα – την δική του μοναδικότητα και ιδιομορφία. Αξιοποιεί πλήρως την εγχώρια παράδοση, την δικονομική διάρθρωση και τις πρακτικές με τις οποίες είναι εξοικειωμένος ο Έλληνας δικαστής.

Αυτό αφορά τη σχέση του Συνταγματικού Δικαστηρίου τόσο με την Βουλή, όσο και με τα κοινά δικαστήρια. Με την προτεινόμενη λύση οι δύο αυτές κρίσιμες σχέσεις πιστεύω ότι οργανώνονται με απλό και λειτουργικό τρόπο στο πλαίσιο της αρχής της διάκρισης των εξουσιών και του αυστηρού χαρακτήρα του Συντάγματος. Η αρχή του κράτους δικαίου ενισχύεται μάλιστα με την αρχή της δημοκρατικής συναίνεσης που εκδηλώνεται στον τρόπο συγκρότησης του δικαστηρίου, αλλά και στις δικονομικές ευχέρειες πρόσβασης σε αυτό για την άσκηση αφηρημένου, προληπτικού ή κατασταλτικού ελέγχου, καθώς αυτές μοιράζονται μεταξύ της εκάστοτε κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας και της εκάστοτε αντιπολίτευσης.

44. Βλ. ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟ, Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα και την Κύπρο: Μια παράλληλη σκιαγράφηση, σε : ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Το Κυπριακό ζήτημα, η κυπριακή συνταγματική τάξη και η προοπτική ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση, 2000, σελ. 51 επ. (= Επιθεώρηση Κυπριακού Δικαίου, 1992, σελ. 39-40, σελ. 5845 επ., S. ΠΑΠΑΣΑΒΒΑΣ, La justice Constitutionnelle à Chypre, 1998.

Κατά την ίδια λογική, η σχέση του Συνταγματικού Δικαστηρίου με τα κοινά δικαστήρια και ιδίως με τα τρία ανώτατα δικαστήρια της χώρας οργανώνεται έτσι ώστε να διατηρείται στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό η αρμοδιότητα των κοινών δικαστηρίων να προβαίνουν σε έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων. Εφόσον όμως ούτως ή άλλως υφίσταται το ΑΕΔ του άρθρου 100 με την αρμοδιότητά άρσης της αμφισβήτησης σε περίπτωση έκδοσης αντιθέτων αποφάσεων μεταξύ δύο ανωτάτων δικαστηρίων ως προς την έννοια ή την αντισυνταγματικότητα διάταξης τυπικού νόμου, η αντικατάσταση του ΑΕΔ από το Συνταγματικό Δικαστήριο προσφέρει ταχύτητα και σαφήνεια.

X. Η σημασία της λεπτομέρειας

Βέβαια, ο διάβολος κρύβεται πάντοτε στις λεπτομέρειες. Σημασία έχει επομένως η συγκεκριμένη νομοτεχνική κατάστρωση των άρθρων 93 παρ. 4 και 100 σε μία μελλοντική αναθεώρηση του Συντάγματος και το περιεχόμενο των σχετικών εκτελεστικών νόμων, αλλά και του Κανονισμού της Βουλής, που καλείται να ρυθμίσει μία σειρά από κρίσιμα ζητήματα.

Πιο μεγάλη σημασία από όλα έχει όμως η ανάγκη διαμόρφωσης μιας ευρείας πολιτικής και επιστημονικής συναίνεσης γύρω από τη θεσμική αυτή καινοτομία που θέτει τον δάκτυλο εις τον τύπο των ήλων, εκλογικεύει τις θεσμικές σχέσεις μεταξύ των δημοκρατικά νομιμοποιημένων οργάνων του κράτους και της δικαστικής εξουσίας και ενισχύει την ασφάλεια δικαίου τόσο για τον πολίτη όσο και για την ίδια τη δημόσια διοίκηση.

Πιστεύω ότι η εφαρμογή ενός συστήματος, όπως το προτεινόμενο, μπορεί να οδηγήσει στην αντιμετώπιση κρίσιμων και επίμονων προβλημάτων. Μπορεί επίσης να θέσει και να λύσει με πιο οργανωμένο και διαφανή τρόπο μια σειρά από ζητήματα ερμηνείας και εφαρμογής του Συντάγματος που συνδέονται με τις σύγχρονες μεταβιομηχανικές κοινωνίες και τη θέση του πολίτη μέσα σε αυτές.

Παράρτημα

Προτεινόμενη διατύπωση άρθρων 93 παρ. 4 και 100 Συντ.

Άρθρο 93

(...)

4. Τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμο που το περιεχόμενο του είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα, με την επιφύλαξη όσων προβλέπονται στο άρθρο 100

Άρθρο 100

1. Συνιστάται Συνταγματικό Δικαστήριο στην αρμοδιότητα του οποίου υπάγονται:

α) Η εκδίκαση ενστάσεων κατά το άρθρο 58.

β) Ο έλεγχος του κύρους και των αποτελεσμάτων δημοψηφίσματος που ενεργείται κατά το άρθρο 44 παράγραφος 2.

γ) Η κρίση για τα ασυμβίβαστα ή την έκπτωση βουλευτή, κατά τα άρθρα 55 παράγραφος 2 και 57.

δ) Η άρση των συγκρούσεων μεταξύ των δικαστηρίων και των διοικητικών αρχών ή μεταξύ του Συμβουλίου της Επικρατείας και των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων αφενός και των αστικών και ποινικών δικαστηρίων αφετέρου ή, τέλος, μεταξύ του Ελεγκτικού Συνεδρίου και των λοιπών δικαστηρίων.

ε) Ο έλεγχος της ουσιαστικής αντισυνταγματικότητας διατάξεων τυπικού νόμου σύμφωνα με τα προβλεπόμενα στις παραγράφους 3 και 4.

στ) Η άρση της αμφισβήτησης για την έννοια διατάξεων τυπικού νόμου, αν εκδοθούν για το ζήτημα αυτό αντίθετες αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Άρειου Πάγου και του Ελεγκτικού Συνεδρίου

ζ) Η άρση της αμφισβήτησης για τον χαρακτηρισμό κανόνων του διεθνούς δικαίου ως γενικά παραδεγμένων κατά την παράγραφο 1 του άρθρου 28.

2. Το Συνταγματικό Δικαστήριο συγκροτείται από ένδεκα μέλη που επιλέγονται από την Ολομέλεια της Βουλής με την αυξημένη πλειοψηφία των δυο τρίτων του όλου αριθμού των βουλευτών, μετά από πρόταση ειδικής κοινοβουλευτικής επιτροπής και ακρόαση ενώπιον της των προτεινομένων για επιλογή, όπως ορίζει ο Κανονισμός της Βουλής. Επιλέξιμοι ως μέλη του Συνταγματικού Δικαστηρίου είναι οι ανώτατοι και ανώτεροι δικαστικοί λειτουργοί όλων των κλάδων και οι καθηγητές νομικών μαθημάτων των Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων που είναι δημόσιοι λειτουργοί.

Τα μέλη του Συνταγματικού Δικαστηρίου επιλέγονται και διορίζονται για μία μη ανανεώσιμη θητεία επτά ετών κατά της διάρκειας της οποίας απαλλάσσονται όλων των άλλων καθηκόντων τους.

Με την ίδια διαδικασία επιλέγονται μεταξύ των μελών του Συνταγματικού Δικαστηρίου ο Πρόεδρος και ο αντιπρόεδρος του.

Σε περίπτωση που κενωθεί για οποιοδήποτε λόγο θέση μέλους του Συνταγματικού Δικαστηρίου πριν να ολοκληρωθεί η θητεία του, η επιλογή του νέου μέλους γίνεται για πλήρη θητεία.

3. Όταν δικαστήριο στο πλαίσιο του άρθρου 93 παρ. 4 κρίνει διάταξη τυπικού νόμου αντισυνταγματική, παραπέμπει υποχρεωτικά το ζήτημα στην ολομέλεια του οικείου ανωτάτου δικαστηρίου. Η ολομέλεια του οικείου ανωτάτου δικαστηρίου, εφόσον κρίνει διάταξη τυπικού νόμου ως αντισυνταγματική, παραπέμπει υποχρεωτικά το ζήτημα στο Συνταγματικό Δικαστήριο που αποφαινεται σχετικά. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την αναστολή προόδου της κύριας δίκης, την λήψη των τυχόν αναγκαίων ασφαλιστικών μέτρων και κάθε άλλο συναφές ζήτημα καθώς και την οργάνωση της σχετικής δίκης ενώπιον των ολομελειών των ανωτάτων δικαστηρίων. Η ολομέλεια κάθε ανωτάτου δικαστηρίου συγκροτείται σε δικαστικό σχηματισμό, όπως νόμος ορίζει.

Η παρούσα παράγραφος εφαρμόζεται αναλόγως και κατά την επεξεργασία των κανονιστικών διαταγμάτων από το Συμβούλιο της Επικρατείας και κατά την άσκηση των μη δικαιοδοτικών ελεγκτικών αρμοδιοτήτων του Ελεγκτικού Συνεδρίου.

Ειδικά Δικαστήρια, η συγκρότηση των οποίων προβλέπεται από το Σύνταγμα, εφόσον κρίνουν διάταξη τυπικού νόμου ως αντισυνταγματική, παραπέμπουν το ζήτημα στο Συνταγματικό Δικαστήριο.

4. Το Υπουργικό Συμβούλιο ή τα δύο πέμπτα τουλάχιστον του όλου αριθμού των βουλευτών μπορούν με αίτηση τους να ζητήσουν από το Συνταγματικό Δικαστήριο να αποφανθεί για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα διατάξεων τυπικού νόμου ή σχεδίου ή πρότασης νόμου που ψηφίστηκε ή έγινε αντικείμενο επεξεργασίας από την αρμόδια κοινοβουλευτική επιτροπή και εκκρεμεί ενώπιον της ολομέλειας ή του τμήματος διακοπής των εργασιών της Βουλής. Στην περίπτωση αυτή η συζήτηση και ψήφιση του σχεδίου ή της πρότασης νόμου αναβάλλεται μέχρι την έκδοση της απόφασης του Συνταγματικού Δικαστηρίου.

5. Η οργάνωση και η λειτουργία του Συνταγματικού Δικαστηρίου, τα σχετικά με την υπηρεσιακή κατάσταση και το πειθαρχικό καθεστώς των μελών του, την επικουρία τους, τα σχετικά με τη διαδικασία σε αυτό καθώς και με τη διαδικασία ενώπιον των άλλων δικαστηρίων όταν τίθεται ή προκύπτει ζήτημα αντισυνταγματικότητας διάταξης τυπικού νόμου, όπως και κάθε άλλο σχετικό ζήτημα, ορίζονται με ειδικό νόμο που ψηφίζεται με την πλειοψηφία των δύο τρίτων του όλου αριθμού των βουλευτών.

6. Οι αποφάσεις του Συνταγματικού Δικαστηρίου είναι αμετάκλητες. Τυπικός νόμος ή διάταξη τυπικού νόμου που κηρύσσεται αντισυνταγματική είναι ανίσχυρη από τη δημοσίευση της σχετικής απόφασης ή το χρόνο που ορίζεται με την απόφαση.

ΠΑΡΟΝ ΚΑΙ ΜΕΛΛΟΝ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Κώστα Χ. Χρυσόγονου
Καθηγητή Συνταγματικού Δικαίου Α.Π.Θ.

I. Το υφιστάμενο πλαίσιο επίλυσης των συνταγματικών διαφορών στη χώρα μας

Ο συντακτικός νομοθέτης του 1975 απέφυγε να ακολουθήσει την παρατηρούμενη στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες τάση για ίδρυση ειδικού δικαιοδοτικού οργάνου, επιφορτισμένου με την επίλυση συνταγματικών διαφορών. Αυτό μπορεί να οφειλόταν κατά ένα μέρος στην υφιστάμενη από τον 19^ο αιώνα στην Ελλάδα παράδοση διάχυτου και παρεμπόπτοντος δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων και κατά άλλο μέρος στη «δυσφήμιση» του θεσμού του συνταγματικού δικαστηρίου, λόγω της πρόβλεψής του για πρώτη φορά στα δικτατορικά «συνταγματικά» κείμενα του 1968 και 1973¹.

Η έλλειψη ενός παρόμοιου δικαιοδοτικού οργάνου, σε συνδυασμό με τη μη πρόβλεψη σχετικής δικαιοδοσίας ενός από τα υφιστάμενα δικαστήρια (π.χ. του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου ή του Συμβουλίου της Επικρατείας) έχει ως συνέπεια ότι ορισμένα κρίσιμα ζητήματα σχετικά με τον τρόπο ανάδειξης και/ή τις αρμοδιότητες άμεσων κρατικών οργάνων («οργανωτικές» συνταγματικές διαφο-

1. Βλ. Ν. ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΥ, Τα «συνταγματικά» εγχειρήματα της δικτατορίας και το συντακτικό έργο της μεταπολίτευσης, Αθήνα-Κομοτηνή 2001, σ. 280 επ.

ρές) δεν μπορούν να αχθούν σε δικαιοδοτική κρίση, ώστε να εκτονωθεί η προκαλούμενη από αυτά πολιτική αντιπαράθεση². Παρόμοια ζητήματα είχαν αναφύει πριν από τη θέσπιση του Συντάγματος του 1975, όπως π.χ. η διαφωνία βασιλιά και πρωθυπουργού (Γ. Παπανδρέου) για την ανάληψη από τον τελευταίο (και) του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας, το 1965, αλλά εξακολούθησαν να ανακύπτουν και αργότερα, όπως π.χ. η περιβόητη «ψήφος Αλευρά». Οι συνέπειες μπορούν να φθάσουν ενίοτε ως το σημείο της πολιτειακής κρίσης και, από την άποψη αυτή, είναι δυνατό να υποστηριχθεί ότι υφίσταται ένα σοβαρό έλλειμμα στο σύστημα παροχής δικαστικής προστασίας³, αν μη και στην ίδια την κανονιστική ποιότητα των σχετικών «οργανωτικών» διατάξεων του Συντάγματος.

Σχετικό είναι το ζήτημα των «κυβερνητικών πράξεων», οι οποίες δεν προσβάλλονται με αίτηση ακυρώσεως στο Συμβούλιο της Επικρατείας, σύμφωνα με το άρθρο 45 παρ. 5 π. δ. 18/1989, ενώ περαιτέρω, κατά την κρατούσα στη θεωρία γνώμη, δεν είναι καν εκτελεστές πράξεις διοικητικών αρχών, κατά την έννοια του άρθρου 95 παρ. 1 περ. α' Συντ⁴. Και τούτο διότι εκδίδονται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας με την ιδιότητα όχι του επικεφαλής της εκτελεστικής λειτουργίας, αλλά του ρυθμιστή του πολιτεύματος (άρθρο 30 παρ. 1 Συντ.), όπως π.χ. τα διατάγματα για τη διάλυση της Βουλής και διενέργεια εκλογών, σύγκληση της Βουλής σε σύνοδο, διορισμό ή αποδοχή παραίτησης μελών της κυβέρνησης κ.λπ. Δεν θα μπορούσαν άρα οι πράξεις αυτές να προσβληθούν παραδεκτά ακόμη και αν δεν υπήρχε η παρ. 5 του άρθρου 45 π.δ. 18/1989 (αν και στη διάταξη ακριβώς αυτή στηρίχθηκε στο παρελθόν η απόρριψη σχετικών αιτή-

2. Βλ. Β. ΣΚΟΥΡΗ, Η επίλυση των συνταγματικών διαφορών στην Ελλάδα, ΤοΣ 1986, σ. 189 επ.

3. Πρβλ. Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 3^η έκδ. Αθήνα 2006, σ. 431.

4. Βλ. Δ. ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΑ-ΘΕΟΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, Το ένδικο μέσον της αιτήσεως ακυρώσεως, Θεσ/νίκη 1976, σ. 21 επ.

σεων ακυρώσεως)⁵. Το ίδιο ισχύει και για την εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας από τη Βουλή, η οποία δεν υπόκειται ούτε σε ακυρωτικό⁶, ούτε σε κανενός άλλου είδους δικαστικό έλεγχο⁷. Επομένως, όπως επισημαίνεται στη θεωρία, «η έλλειψη συνταγματικού δικαστηρίου, με δικαιοδοσία στο χώρο όλων των συνταγματικών διαφορών, έχει ως αποτέλεσμα να μείνει ανενεργός η αρχή του κράτους δικαίου, όπως αυτή εκφράζεται στο άρθρο 20 παρ. 1 Συντ., δηλαδή ότι καμιά εξουσία δεν μπορεί να ασκείται δίχως να υπόκειται στο δικαστικό έλεγχο, της εναρμόνισής της με τους ισχύοντες κανόνες δικαίου»⁸.

Περαιτέρω, σε ό,τι αφορά τον δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, η Ελλάδα είχε βρεθεί κάποτε στην «πρωτοπορία» μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών^{8α}, αφού αυτός είχε καθιερωθεί νομολογιακά στη χώρα μας από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Έως τότε η κρατούσα γνώμη στη νομολογία δεχόταν ότι ο δικαστής οφείλει να εφαρμόζει και όχι να «επικρίνει» τον νόμο, αφού η νομοθετική εξουσία αντιπροσωπεύει την εθνική κυριαρχία και δεν είναι δυνατό η δικαστική εξουσία να καταστεί κριτής της, δηλ. ανώτερή της⁹. Η μεταστροφή της νομολογίας, πρώτα σε εφετειακό επίπεδο¹⁰ και στη συνέχεια και σ' εκείνο του Αρείου Πάγου¹¹, έγινε με επίκληση του

5. ΣτΕ 1397/2000, Αρμ. 2000, σ. 1148, ΣτΕ 1398/2000, ΕΔΔ 2000, σ. 612.

6. ΣτΕ 2862/1985, Ολ., ΤοΣ 1986, σ. 242.

7. Βλ. Π. ΤΣΟΥΚΑ, Υπάρχει δυνατότητα δικαστικού ελέγχου της εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας; Δ 1992, σ. 847 επ.

8. Κ. ΜΠΕΗΣ, Ιδιωτικές και διοικητικές διαφορές ως αντικείμενα της αξιωσής για δικαστική ακρόαση και προστασία, ΕλλΔνη 1993, σ. 1217.

8^α. Βλ. Μ. FROMONT, La justice constitutionnelle dans le monde, Παρίσι 1996, σ. 15.

9. ΑΠ 198/1847, ΑΠ 401/1878, ΕφΑθ 1590/1896, Θέμις Η', σ. 25. Πρβλ. Γ. ΔΡΟΣΟΥ, Δοκίμιο ελληνικής συνταγματικής θεωρίας, Αθήνα-Κομοτηνή 1996, σ. 184 επ.

10. ΕφΑθ 1710/1892, Θέμις Ε', σ. 5, ΕφΑθ 1817/1893, Θέμις Ε', σ. 615.

11. ΑΠ 23/1897, Θέμις Η', σ. 329: «Όταν διάταξις νόμου αντίκειται εις το Σύνταγμα, ως μεταβάλλουσα δι' απλού νομοθετήματος θεμελιώδη διάταξιν

αυστηρού (κατά το άρθρο 107) χαρακτήρα του Συντάγματος του 1864 και της συνακόλουθης διαφοράς τυπικής ισχύος μεταξύ αυτού και του νόμου¹². Στην προετοιμασία του εδάφους για τη φαινομενικά αιφνιδιαστική αυτή μεταβολή των νομικών αντιλήψεων ίσως συντέλεσε και η σταδιακή απαξίωση του (στηριγμένου κατά βάση στις πελατειακές σχέσεις) πολιτικού συστήματος της εποχής¹³, το οποίο αδυνατούσε πια να ανταποκριθεί στις νέες κοινωνικές ανάγκες που προέκυπταν από τη βαθμιαία ενίσχυση του δευτερογενούς (μεταποίηση) σε σύγκριση με τον πρωτογενή (αγροτική παραγωγή) τομέα της οικονομίας και την αστικοποίηση του πληθυσμού¹⁴. Ανεξάρτητα πάντως από τις κοινωνικές και πολιτικές συγκυρίες που διευκόλυναν την επιβολή του (διάχτου και παρεμπόμπου) δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα αρκετά νωρίς σε σχέση με τις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες¹⁵, γεγονός είναι ότι αυτός προσέδιδε-εν δυνάμει τουλάχιστον- την απαραίτητη διαδικαστική διάσταση στην προστασία των ατομικών ελευθεριών.

Στην πράξη ωστόσο τα ελληνικά δικαστήρια παρέμειναν λιγότερο ή περισσότερο διστακτικά στην άσκηση του ελέγχου αυτού σε όλη τη διάρκεια του επόμενου (20ού) αιώνα, με αποτέλεσμα η προστασία των ελευθεριών απέναντι σε νομοθετικές αυθαιρεσίες να εμφανίζεται ενίοτε ελλιπής και προβληματική (ιδίως μάλιστα όταν το γενικότερο πολιτικό κλίμα δεν ευνοούσε την κατοχύρωσή τους, π.χ. στη μετεμφυλιακή περίοδο). Χαρακτηριστική είναι, από την άποψη

αυτού, δικαιούται το δικαστήριο να μη εφαρμόζει αυτήν εν τω θέματι περί ου δικάζει».

12. Πρβλ. Θ. ΦΛΟΓΑΪΤΟΥ, Εγχειρίδιον συνταγματικού δικαίου, Αθήναι 1895, σ. 322 επ., Ν. Ν. ΣΑΡΙΠΟΛΟΥ, Σύστημα του Συνταγματικού Δικαίου της Ελλάδος, τόμ. Β', 4^η έκδ., Αθήναι 1923, σ. 318 επ., 326 επ.

13. Πρβλ. Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ, Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία, Αθήνα-Κομοτηνή 1981, σ. 94-95.

14. Πρβλ. Ν. ΣΒΟΡΩΝΟΥ, Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας, 2^η έκδ. Αθήνα 1976, σ. 100 επ.

15. Βλ. C. GREWE/H. RUIZ FABRI, Droits constitutionnels européens, Παρίσι 1995, σ. 68-69.

αυτή, η δικαστική ανοχή απέναντι στο «παρασύνταγμα»¹⁶ των συντακτικών πράξεων και ψηφισμάτων της εποχής του εμφυλίου πολέμου, το οποίο διατηρήθηκε σε ισχύ με το Ψήφισμα της 16/29.4.1952¹⁷. Όμως και μετά τη θέση σε ισχύ του Συντάγματος του 1975, οπότε ο (διάχυτος και παρεμπίπτων) δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων καθιερώθηκε ρητά, στο άρθρο 93 παρ. 4 Συντ. (*«τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμο που το περιεχόμενό του είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα»*), στην πράξη τα ελληνικά δικαστήρια δείχνουν ενίοτε υπερβολική διστακτικότητα στην άσκηση του ελέγχου της συνταγματικότητας (και της μη αντίθεσης προς διεθνείς συμβάσεις) νόμων οι οποίοι παραβιάζουν κατά πρόδηλο τρόπο τα δικαιώματα του ατόμου και/ή κοινωνικών ομάδων, ή, με άλλες λέξεις, «κάποια ατομία απέναντι στο νομοθέτη»¹⁸. Ο έλληνας δικαστής, με τη στάση του αυτή, «αντιστρέφει το καθεστώς των συνταγματικών ελευθεριών: το δικαίωμα παύει να είναι ο κανόνας και ο νομοθετικός περιορισμός η εξαίρεση, με άλλα λόγια η ελευθερία προσδιορίζεται ως εκείνο το τμήμα της ανθρώπινης ύπαρξης που καταλείπει αρρυθμисто η κοινή νομοθεσία»¹⁹. Ακόμα χειρότερα, η δικαστική λειτουργία αναδεικνύεται κάποτε σε αυτοτελή παράγοντα διακινδύνευσης των ανθρώπινων δικαιωμάτων, όταν ερμηνεύει και εφαρμόζει διατάξεις του Συντάγματος (π.χ. το άρθρο 25 παρ. 3 σε βάρος του δικαιώματος της απεργίας) ή της κοινής νομοθεσίας κατά τρόπο που οδηγεί σε καταστρατήγηση ορισμένων από τα δικαιώματα αυτά. Συνεπώς και τα εθνικά μας δικαστήρια φέρουν σοβαρό μερίδιο ευθύνης για ό,τι έχει προσφυώς χαρακτηρι-

16. Βλ. Α. ΜΑΝΕΣΗ, *Συνταγματικών Δίκαιον*, Πανεπιστημιακά Παραδόσεις, Θεσ/νίκη 1967, σ. 272, Φ. ΒΕΓΛΕΡΗ, *Υπόμνημα για ένα Σύνταγμα του ελληνικού Λαού*, Αθήνα 1975, σ. 170.

17. Πρβλ. Μ. ΠΙΚΡΑΜΕΝΟΥ, *Η δικαστική ανεξαρτησία στη δίνη των πολιτικών κρίσεων*, Αθήνα-Κομοτηνή 2002, σ. 110 επ.

18. Σ. ΜΑΤΘΙΑΣ, *Σκέψεις γύρω από τη νομολογία*, ΕλλΔνη 2002, σ. 1546.

19. Ι. ΚΑΜΤΣΙΔΟΥ, *Η επιφύλαξη υπέρ του νόμου*, Θεσ/νίκη 2001, σ. 180.

σθεί ως «το ελληνικό έλλειμμα κράτους δικαίου»²⁰, ή αλλιώς «πραγματικό έλλειμμα συνταγματικής νομιμότητας»²¹.

Η ανεπάρκεια του ισχύοντος συστήματος δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων έχει δυσμενείς συνέπειες για τη διεθνή εικόνα της χώρας μας. Μια σειρά από βαρυσήμαντες, καταδικαστικές για την Ελλάδα, αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου της τελευταίας δεκαπενταετίας αποκαλύπτουν σοβαρά ελλείμματα της εθνικής έννομης τάξης μας στην προστασία συγκεκριμένων δικαιωμάτων, όπως η θρησκευτική ελευθερία²², η ιδιοκτησία και γενικότερα τα περιουσιακά δικαιώματα²³, οι εγγυήσεις απονομής της δικαιοσύνης²⁴ κ.ά. Τα ελλείμματα αυτά

20. Κ. ΜΠΕΗΣ, Το ελληνικό έλλειμμα κράτους δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή 1998.

21. Γ. ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ, Συνταγματική δικαιοσύνη, Αθήνα-Κομοτηνή 1999, σ. 117.

22. Βλ., μεταξύ άλλων, ΕΔΔΑ, απόφαση της 25.5.1993, υπόθεση Κοκκινάκη, ΤοΣ 1993, σ. 835 επ. και Υ 1994, σ. 158 επ. (καταδίκη για το ποινικό αδίκημα του προσηλυτισμού), απόφαση της 26.9.1996, υπόθεση Μανουσάκη, Υ 1997, σ. 910 επ. (καταδίκη για το ποινικό αδίκημα της λειτουργίας ευκτηρίου οίκου χωρίς άδεια), απόφαση της 24.2.1998, υπόθεση Λαρίσση κλπ. (καταδίκη για το ποινικό αδίκημα του προσηλυτισμού, η οποία κρίθηκε από το ΕΔΔΑ για ορισμένους μόνο από τους προσφεύγοντες ότι παραβιάζει το άρθρο 9 παρ. 1 ΕΣΔΑ), απόφαση της 29.5.1997, υπόθεση Τσιρλή και Κουλουμπά (μη απαλλαγή από τη στράτευση ιερωμένων των Μαρτύρων του Ιεχωβά και ποινική καταδίκη τους), παρατίθεται κατά τις κρίσιμες σκέψεις της από τον Ι. ΣΑΡΜΑ, Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και της Επιτροπής, Αθήνα-Κομοτηνή 1998, σ. 113 επ.

23. Βλ., μεταξύ άλλων, ΕΔΔΑ, απόφαση της 24.6.1993, υπόθεση Παπαμιχαλόπουλου κλπ., ΕΕΕυρΔ 1994, σ. 704 επ. (στέριση ιδιοκτησίας), απόφαση της 9.12.1994, υπόθεση Ιερών Μονών, ΝοΒ 1996, σ. 287 επ. (στέριση ιδιοκτησίας), αποφάσεις της 15.11.1996, υποθέσεις Κατηκαρίδη και Τσώμτσου, Αρμ. 1997, σ. 428 επ. και 432 επ. (αμάχητο τεκμήριο ωφελείας παροδίων στις αναγκαστικές απαλλοτριώσεις).

24. Βλ., μεταξύ άλλων, ΕΔΔΑ, απόφαση της 27.8.1991, υπόθεση Φίλη κατά Ελλάδος, ΝοΒ 1994, σ. 505 επ. (υποκατάσταση του ΤΕΕ ως διαδίκου αντί των

δεν οφείλονται στη γραμματική διατύπωση των αντίστοιχων διατάξεων του Συντάγματος, αλλά στην (παρ)ερμηνεία και τη (μη) εφαρμογή τους από τα κρατικά όργανα.

Πέρα εξάλλου από τις επιφυλάξεις που μπορεί να διατηρεί κανείς για το πόσο αποτελεσματικό έχει αποδειχθεί στην πράξη το ισχύον σύστημα διάχτου και παρεμπίπτοντος ελέγχου, είναι φανερό ότι στο σύστημα αυτό είναι εγγενής η ανασφάλεια δικαίου. Δικαστήρια διαφόρων δικαιοδοσιών και βαθμίδων ενδέχεται να εκδίδουν αντιφατικές μεταξύ τους αποφάσεις για τη συνταγματικότητα ή αντισυνταγματικότητα ορισμένου νόμου, ερμηνεύοντας μάλιστα το Σύνταγμα με διαφορετικούς τρόπους. Ο χρόνος έκδοσης των αποφάσεων, ιδίως μάλιστα ο χρόνος κατά τον οποίο εμφανίζονται σχετικές

μελών του για τη διεκδίκηση των αμοιβών τους), απόφαση της 16.12.1992, υπόθεση Χατζηαναστασίου, ΕΕΕυρΔ 1994, σ. 122 επ. (έλλειψη αιτιολογίας στις αποφάσεις των στρατοδικείων σε συνδυασμό με υπερβολικά σύντομη προθεσμία για την άσκηση αίτησης αναίρεσης), απόφαση της 9.12.1994, υπόθεση Ελληνικών διυλιστηρίων Στραν, ΕΕΕυρΔ 1995, σ. 944 επ. (νομοθετική επέμβαση σε εκκρεμή δίκη), απόφαση της 13.7.1995, υπόθεση Καμπάνη, ΕΕΕυρΔ 1996, σ. 387 επ. (παραβίαση της αρχής της ισότητας των όπλων μεταξύ κατηγορουμένου και Εισαγγελέα στην προδικασία της ποινικής δίκης), αποφάσεις της 18.12.1996, υποθέσεις Βαλσάμη και Ευστρατίου, ΕΕΕυρΔ 1997, σ. 1025 επ. (απρόσβλητο των μέτρων εσωτερικής τάξης), απόφαση της 19.3.1997, υπόθεση Πασχαλίδη κ.ά., ΕΔΚΑ 1997, σ. 497 επ. (υπέρβαση εύλογης διάρκειας της δίκης), απόφαση της 9.3.1997, υπόθεση Hornsby, ΕΔΚΑ 1997, σ. 556 επ. (μη συμμόρφωση της Διοίκησης προς δικαστικές αποφάσεις), απόφαση της 24.9.1997, υπόθεση Γαρυφάλου ΑΕΒΕ, Αρμ. 1998, σ.238 επ. με παρ. 1. ΣΥΜΕΩΝΙΔΗ (υπέρβαση εύλογου χρόνου εκδίκασης), απόφαση της 22.10.1997, υπόθεση Παπαγεωργίου, ΔΦΝ 1997, σ. 1682 επ. με παρ. Ν. ΧΑΤΖΗΤΖΑΝΗ (υπέρβαση εύλογου χρόνου διάρκειας της δίκης και παρέμβαση του νομοθέτη σ' αυτή), απόφαση της 26.11.1997, υπόθεση Σταμουλακάτου (υπέρβαση εύλογης διάρκειας της δίκης), παρατίθεται κατά τις κρίσιμες σκέψεις από τον ΣΑΡΜΑ, Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, ό.π., σ. 225 επ., απόφαση της 16.12.1997, υπόθεση Καθολικής Εκκλησίας Χανίων, Δ 1998, σ. 567 επ. με παρ. Κ. ΜΠΕΗ (μη αναγνώριση ικανότητας διαδίκου), απόφαση της 26.2.1998, υπόθεση Παφίτη κ.λπ. (υπέρβαση εύλογης διάρκειας της δίκης), κ.ά.

δικαιοδοτικές κρίσεις προερχόμενες από ανώτατα δικαστήρια, συχνά απέχει μεγάλο χρονικό διάστημα από τη δημοσίευση του αντισυνταγματικού (;) νόμου, αλλά και την έναρξη της εφαρμογής του στην πράξη. Και τούτο διότι αφενός η εφαρμογή αποτελεί προϋπόθεση γένεσης σχετικών διαφορών, όπου η φερόμενη ως αντισυνταγματική διάταξη θα είναι κρίσιμη και άρα θα ελεγχθεί δικαστικά, και αφετέρου διότι είναι γνωστό ότι γενικά ο ρυθμός απονομής της δικαιοσύνης στη χώρα μας είναι υπερβολικά βραδύς²⁵. Έτσι βέβαια ο δικαστής έρχεται πολλές φορές αντιμέτωπος με «τετελεσμένα γεγονότα», η ανατροπή των οποίων εκ των υστέρων μπορεί να έχει δυσμενείς κοινωνικές και οικονομικές συνέπειες.

Η διαπίστωση της αντισυνταγματικότητας μιας διάταξης τυπικού νόμου οδηγεί, σύμφωνα με το άρθρο 93 παρ. 4 Συντ., στη μη εφαρμογή της από το δικαστήριο, χωρίς όμως να συνεπάγεται αυτόματα την *erga omnes* ακύρωσή της. Πολύ περισσότερο βέβαια δεν επιφέρει η διαπίστωση αυτή την αυτόματη ακύρωση των διοικητικών πράξεων που ακολούθησαν τη δημοσίευση του νόμου και στηρίχθηκαν στην αντισυνταγματική διάταξη. Αν πρόκειται για κανονιστικές πράξεις, αυτές μπορούν να ελεγχθούν παρεμπιπτόντως οποτεδήποτε, ακόμη και μετά την πάροδο της προθεσμίας ευθείας προσβολής τους με αίτηση ακυρώσεως, στο πλαίσιο του ελέγχου ατομικών πράξεων οι οποίες εκδόθηκαν έχοντας ως βάση τις παραπάνω, ερειδόμενες σε αντισυνταγματικό τυπικό νόμο, κανονιστικές πράξεις. Αν όμως πρόκειται για ατομικές πράξεις, παραδοσιακά γινόταν δεκτό ότι εκείνες, μετά την πάροδο της προθεσμίας ευθείας προσβολής τους, δεν μπορούν να ελεγχθούν ούτε παρεμπιπτόντως²⁶, έστω κι αν η ενδεχόμενη πλημμέλειά τους συνίσταται στην αντίθεσή τους προς συνταγματικές

25. Βλ. αναλυτικότερα ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, ό.π., σ. 442 επ., με περαιτέρω ενδείξεις.

26. Βλ. Ε. ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου, 11^η έκδ. Αθήνα-Κομοτηνή 2001, σ. 117 επ.

διατάξεις²⁷. Εξάλλου, κατά γενική αρχή του διοικητικού δικαίου, η Διοίκηση δεν έχει υποχρέωση αλλά απλή ευχέρεια να ανακαλεί τις, έστω και παράνομες, πράξεις της²⁸. Συνεπώς είναι ορατός ο κίνδυνος της παγίωσης τετελεσμένων γεγονότων, όπως αυτά έχουν διαμορφωθεί κατά την εφαρμογή του αντισυνταγματικού νόμου από τη δημοσία διοίκηση, με την έκδοση σχετικών ατομικών πράξεων.

Το αντίδοτο αναζητείται στην παραδοχή ότι, εφόσον με αμετάκλητη δικαστική απόφαση ακυρώθηκε διοικητική πράξη για τον λόγο ότι στηρίχθηκε σε αντισυνταγματική διάταξη νόμου (ή και σε στερούμενη νόμιμου εξουσιοδοτικού ερείσματος κανονιστική πράξη), ανακύπτει υποχρέωση της αρμόδιας διοικητικής αρχής να ανακαλέσει τις λοιπές όμοιου περιεχομένου ατομικές πράξεις, εφόσον υποβληθεί μέσα σε εύλογο (από την έκδοση της ακυρωτικής απόφασης) χρόνο αίτηση από πρόσωπο που έχει έννομο συμφέρον. Στη περίπτωση αυτή έχει νομολογηθεί ότι η Διοίκηση είναι υποχρεωμένη να επανεξετάσει τη νομιμότητα της πράξης και να προχωρήσει στην ανάκλησή της μέσα στο πλαίσιο της απονεμόμενης από τον νομοθέτη διακριτικής ευχέρειας ή δέσμιας αρμοδιότητας για την έκδοσή της, κατ' εκτίμηση των λόγων υπέρτερου δημόσιου συμφέροντος που τυχόν επιβάλλουν ή αποκλείουν την ανάκλησή της, της ανάγκης προστασίας καλόπιστα αποκτημένων δικαιωμάτων τρίτων προσώπων και του χρόνου ο οποίος έχει διαρρεύσει από την έκδοσή της²⁹. Στη θεωρία μάλιστα έχει υποστηριχθεί ότι γενικότερα η αρχή της καλής πίστης του διοικούμενου μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να μετριάσει τις συνέπειες του ανίσχυρου των αντισυνταγματικών νό-

27. ΣτΕ 2281/1992, Ολ., ΤοΣ 1992, 593, ΣτΕ 2562/2000, ΤοΣ 2001, 609 κ.ά.

28. Βλ. Ε. ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου, ό.π., σ. 191 επ.

29. ΣτΕ 2176/2004, Ολ., Διδικ 2004, σ. 1458, ΣτΕ 2177/2004, Ολ., ΕΔΔ 2005, σ. 839 επ. Πρβλ. Δ. ΚΟΝΤΟΓΩΡΓΑ-ΘΕΟΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ/Ε. ΚΟΥΤΟΥΠΑ, Εμβάθυνση Δημοσίου Δικαίου, Αθήνα-Θεσ/νίκη 2004, σ. 31 επ.

μων³⁰. Όλα αυτά είναι βέβαια τόσο περιπτωσιολογικά και νεφελώδη, ώστε να καθίσταται προφανής η ανασφάλεια δικαίου.

Έτσι στην πράξη από την τυχόν γενικευμένη άρνηση των δικαστηρίων να εφαρμόσουν μια διάταξη νόμου την οποία κρίνουν αντισυνταγματική δημιουργούνται συχνά περίπλοκα πραγματικά ζητήματα ή και ανισότητες μεταξύ των ενδιαφερομένων (π.χ. επειδή κάποιιοι από αυτούς δεν διέθεταν επαρκή πληροφόρηση και παρέλειψαν να προσφύγουν εγκαίρως στα δικαστήρια).

Η εφαρμογή μιας αντισυνταγματικής, και άρα ανίσχυρης, διάταξης νόμου συνιστά εξάλλου παράνομη πράξη εκ μέρους της δημόσιας διοίκησης, έστω κι αν οι αρμόδιοι υπάλληλοι δεν έχουν την εξουσία να ελέγξουν οι ίδιοι τη συνταγματικότητα και να αρνηθούν να εφαρμόσουν τον νόμο³¹. Εφόσον λοιπόν ιδιώτης υφίσταται ζημία από την εφαρμογή της αντισυνταγματικής διάταξης, μπορεί να ζητήσει αποζημίωση γι' αυτήν από το δημόσιο, σύμφωνα με το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ. Εάν π.χ. ο ιδιοκτήτης οικοπέδου ζητήσει και λάβει οικοδομική άδεια ερειδόμενη σε αντισυνταγματική διάταξη της πολεοδομικής νομοθεσίας και στη συνέχεια η άδεια ακυρωθεί από το αρμόδιο δικαστήριο για τον λόγο αυτό, ο παραπάνω ιδιοκτήτης έχει δικαίωμα να αποζημιωθεί από το δημόσιο για τις σχετικές δαπάνες του (όπως το κόστος ανέγερσης και στη συνέχεια κατεδάφισης της παράνομης, όπως αποδείχθηκε εκ των υστέρων, οικοδομής)³². Προκύπτει έτσι, πέρα από το κοινωνικό πρόβλημα, και δημοσιονομικό κόστος.

30. Βλ. Α. ΜΑΝΕΣΗ, Ζητήματα εκ του ανισχύρου των αντισυνταγματικών νόμων, στου ίδιου, Συνταγματική Θεωρία και Πράξη, Θεσ/νίκη 1980, σ. 309 επ.

31. Για το ζήτημα της αρμοδιότητας (ή μη) διοικητικών οργάνων να ασκήσουν έλεγχο συνταγματικότητας βλ. Β. ΣΚΟΥΡΗ/Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, Αθήνα-Κομοτηνή 1985, σ. 15 επ., Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, Ο αντισυνταγματικός νόμος και η δημόσια διοίκηση, Αθήνα-Κομοτηνή 1989, passim.

32. ΤριμΔιοικΠρωτΑθ 16826/1996, ΤοΣ 1997, σ. 482, πρβλ. και ΣτΕ 2829/2005 (αδημ.).

Ο προφανής εξάλλου κίνδυνος της έκδοσης αντιφατικών αποφάσεων οδήγησε τον συντακτικό νομοθέτη του 1975 στην πρόβλεψη της δυνατότητας άρσης της αμφισβήτησης για την (ουσιαστική) αντισυνταγματικότητα (και την έννοια) διατάξεων τυπικού νόμου με απόφαση του ΑΕΔ, εφόσον εκδόθηκαν για το ζήτημα αυτό αντίθετες αποφάσεις δύο ανώτατων δικαστηρίων. Η εφαρμογή της σχετικής διάταξης του άρθρου 100 παρ. 1 περ. ε' Συντ. οδηγεί, στις περιπτώσεις αυτές, στη συγκέντρωση του ελέγχου σε μόνο το ΑΕΔ, το οποίο επιλαμβάνεται του θέματος κυρίως και όχι παρεμπιπτόντως, αφού αντικείμενο της δίκης ενώπιόν του είναι καθεαυτή η αντισυνταγματικότητα (ή η έννοια) της κρινόμενης διάταξης νόμου. Κάμπτεται έτσι ο διάχυτος και παρεμπίπτων χαρακτήρας του ελέγχου, ενώ το αποτέλεσμα της τυχόν διαπίστωσης της αντισυνταγματικότητας είναι η ακύρωση του νόμου *erga omnes*, σύμφωνα με το άρθρο 100 παρ. 4 εδ. β' Συντ. Γιαυτό μια τέτοια απόφαση δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης (άρθρα 6 περ. ε' και 21 παρ. 2 ν. 345/1976), αφού συνιστά κατ' ουσία άσκηση αρνητικής νομοθετικής λειτουργίας³³. Ακόμη και σ' αυτή την περίπτωση πάντως πρόκειται για έλεγχο κατασταλτικό αλλά και συγκεκριμένο. Το ίδιο το ΑΕΔ οριοθετεί με μεγάλη αυστηρότητα την αρμοδιότητά του ως προς το τελευταίο αυτό σημείο, αφού απαιτεί οι αντίθετες αποφάσεις ανώτατων δικαστηρίων να αναφέρονται στην ίδια ακριβώς διάταξη τυπικού νόμου και μάλιστα η τελευταία να ήταν πραγματικά κρίσιμη για την επίλυση της κρινόμενης υπόθεσης και στα δύο δικαστήρια (δηλ. αναγκαία για τη θεμελίωση του διατακτικού των αποφάσεών τους)³⁴. Πρόσφατα πάντως έγινε δεκτό ότι αντίθεση μπορεί να υπάρξει και όταν ένα από τα ανώτατα δικαστήρια δεν αναφέρεται ρητά στην ίδια ακριβώς διάταξη με το άλλο, όμως εμμέσως πλην σαφώς η απόφασή του εμπε-

33. Βλ. Δ. ΤΣΑΤΣΟΥ, Συνταγματικό Δίκαιο, τόμ. Β', Αθήνα-Κομοτηνή 1992, σ. 143.

34. ΑΕΔ 4 και 5/1980, ΝοΒ 1981, σ. 598, ΑΕΔ 2/1981, ΝοΒ 1981, σ. 770, ΑΕΔ 47/1982, ΝοΒ 1983, σ. 882 κ.ά.

ριέχει ερμηνεία της τελευταίας³⁵. Εξάλλου στο ΑΕΔ μπορούν να εισαχθούν μόνο αμφισβητήσιμες σχετικά με την έννοια διατάξεων τυπικών νόμων και όχι συνταγματικών διατάξεων³⁶, καθώς και αμφισβητήσεις ως προς την (αντι)συνταγματικότητα τυπικού νόμου, όχι όμως και ως προς τη συμφωνία του προς κανόνες του ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου³⁷ ή, κατ' επέκταση, της ΕΣΔΑ³⁸ ή άλλης κυρωμένης με νόμο διεθνούς συνθήκης. Είναι πάντως εμφανές ότι οι προϋποθέσεις για να επιληφθεί θεμάτων αντισυνταγματικότητας νόμων το ΑΕΔ έχουν διαμορφωθεί από τον συντακτικό νομοθέτη (και δευτερευόντως και από τη νομολογία του ίδιου του δικαστηρίου) με τόσο περιοριστικό τρόπο, ώστε να θυμίζουν ελαφρώς τη γνωστή ευαγγελική παραβολή περί της καμήλου και της οπής της βελόνας. Στην πράξη η εφαρμογή της διαδικασίας του άρθρου 100 παρ. 1 περ. ε' Συντ. είναι σπανιότατη και η σημασία της διάταξης έχει μείνει περισσότερο θεωρητική.

Μια περαιτέρω κάμψη του διάχυτου χαρακτήρα του ελέγχου επέρχεται με τη νέα διάταξη της παρ. 5 του άρθρου 100 Συντ., η οποία προβλέπει την υποχρέωση των τμημάτων των ανώτατων δικαστηρίων, εφόσον κρίνουν διάταξη τυπικού νόμου αντισυνταγματική, να παραπέμπουν το ζήτημα στην οικεία ολομέλεια. Η κάμψη αυτή είναι πάντως σχετική, αφού τόσο το τμήμα όσο και η ολομέλεια αποτελούν δικαστικούς σχηματισμούς του ίδιου δικαστηρίου³⁹, ενώ αιτιολογείται πάνω στη βάση της μέριμνας να αποφευχθούν «βεβιασμένες κρίσεις ολιγομελών σχηματισμών» που μπορούν να οδηγή-

35. ΑΕΔ 27/1999, ΤοΣ 2000, σ. 150. Πρβλ. Π. ΠΑΡΑΡΑ, Η ερμηνευτική δι-
εύρυνση της δικαιοδοσίας του ΑΕΔ, ΤοΣ 2000, σ. 146 επ.

36. ΑΕΔ 38/1989, Διδικ 1990, σ. 274, ΑΕΔ 19/1990, ΕλλΔνη 1991, σ. 302.
Contra η παλιότερη ΑΕΔ 16/1983, ΕΕΝ 1984, σ. 149.

37. ΑΕΔ 29/1999, ΕλλΔνη 2000, σ. 1565.

38. Βλ. αναλυτικότερα Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, Η ενσωμάτωση της ΕΣΔΑ στην
εθνική έννομη τάξη, Αθήνα-Κομοτηνή 2001, σ. 226 επ.

39. Πρακτικό ΣτΕ 4/2001, Ολομ., σε: Ένωση Δικαστικών Λειτουργών ΣτΕ
(επιμ.), Η Αναθεώρηση του Συντάγματος, Αθήνα 2001, σ. 19.

σουν στην ουσιαστική αποδυνάμωση νόμου ψηφισμένου από τη Βουλή⁴⁰. Υποχρέωση παραπομπής εξάλλου δεν υφίσταται, αν ο νόμος έχει κριθεί αντισυνταγματικός με προηγούμενη απόφαση της ολομέλειας του οικείου ανώτατου δικαστηρίου ή του ΑΕΔ. Ειδικότερα, αν πρόκειται για απόφαση του ΑΕΔ, δεν τίθεται καν θέμα, αφού ο νόμος έχει καταστεί ανίσχυρος έναντι όλων από τη δημοσίευσή της (άρθρο 100 παρ. 4 εδ. β' Συντ.). Αν πρόκειται για απόφαση της ολομέλειας και το τμήμα συμφωνεί μ' αυτή, τότε υποχρεούται να εκδώσει το ίδιο οριστική απόφαση και να μην εφαρμόσει το νόμο. Αν όμως το τμήμα διαφωνεί και άγεται σε κρίση ότι ο νόμος συνάδει προς το Σύνταγμα, μπορεί καταρχήν να τον εφαρμόσει⁴¹ (εκτός αν διατάξεις της κοινής δικονομικής νομοθεσίας το υποχρεώνουν να παραπέμψει το ζήτημα στην ολομέλεια, λόγω μείζονος σπουδαιότητας), σύμφωνα με τον γενικό κανόνα ότι δεν υφίσταται δεσμευτικό νομολογιακό προηγούμενο στην ελληνική έννομη τάξη, αφού η παρ. 5 του άρθρου 100 δεν εξοπλίζει ρητά με ισχύ *erga omnes* την απόφαση της ολομέλειας (σε αντίθεση με την παρ. 4, ως προς τις αποφάσεις του ΑΕΔ). Για τον ίδιο λόγο το τμήμα μπορεί αντίστροφα να εκφράσει τη διαφωνία του προς την τυχόν προγενέστερη απόφαση της ολομέλειας περί συνταγματικότητας του νόμου και να παραπέμψει εκ νέου το ζήτημα προς αυτή. Το κυριότερο πρόβλημα πάντως είναι ότι, εφόσον η απόφαση της ολομέλειας δεν καταργεί τον νόμο, οι διοικητικές αρχές μπορούν να εξακολουθήσουν απτόητες να τον εφαρμόζουν, και συχνά αυτό ακριβώς πράττουν! Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι τα διοικητικά συμβούλια των κατά τόπους Δικηγορικών Συλλόγων, τα οποία, παρά το γεγονός ότι τελούν σε πλήρη γνώση της πάγιας νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρα-

40. Βλ. Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Το Αναθεωρητικό Κεκτημένο, Αθήνα-Κομοτηνή 2002, σ. 363 επ. Contra Π. ΠΑΡΑΡΑΣ, Ο έλεγχος της συνταγματικότητας του νόμου στο στόχαστρο της αναθεώρησης, ΔτΑ 2001, σ. 75 επ.

41. Contra Κ. ΜΑΥΡΙΑΣ, Συνταγματικό Δίκαιο, 2^η έκδ. Αθήνα-Κομοτηνή 2002, σ. 294.

τείας⁴² περί αντισυνταγματικότητας του ανώτατου ορίου ηλικίας για την εγγραφή ασκουμένων (άρθρο 4 ν.δ. 3026/1954), εξακολουθούν πεισματικά να αρνούνται να εγγράψουν όσους το έχουν υπερβεί. Έτσι οι τελευταίοι αναγκάζονται να ασκούν αιτήσεις ακυρώσεως, ταλαιπωρούμενοι για αρκετό χρονικό διάστημα και υποβαλλόμενοι στις σχετικές δαπάνες, ενώ ο μηχανισμός απονομής της δικαιοσύνης επιβαρύνεται παράλογα με υποθέσεις που έχουν de facto προδιαγεγραμμένη έκβαση.

Συμπερασματικά μπορεί να επισημανθεί ότι το ισχύον ελληνικό σύστημα διάχυτου και παρεμπόμπτος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων είναι απηρχαιωμένο και δυσλειτουργικό, ενώ περαιτέρω υφίσταται σημαντικό κενό ως προς την επίλυση των «οργανωτικών» συνταγματικών διαφορών. Είναι χαρακτηριστικό άλλωστε ότι, με την πάροδο του χρόνου, ολοένα πληθαίνουν στον νομικό κόσμο της χώρας μας οι φωνές υπέρ της ίδρυσης ειδικού συνταγματικού δικαιοδοτικού οργάνου. Τα μειονεκτήματα του άρθρου 93 παρ. 4 είχαν επισημανθεί με ενάργεια από τον σημερινό Πρόεδρο του ΔΕΚ λίγα μόλις χρόνια μετά τη θέσπιση του Συντάγματος του 1975, καταλήγοντας στη διαπίστωση ότι αυτά «ελαττώνονται σημαντικά, αν η ακύρωση τουλάχιστον των τυπικών νόμων συγκεντρωθεί σ' ένα ειδικό δικαιοδοτικό όργανο»⁴³. Σχετικός προβληματισμός είχε εκφραστεί και από άλλον διαπρεπή θεωρητικό από τα τέλη της δεκαετίας του 1980⁴⁴. Πιο πρόσφατα κορυφαίος δικαστικός λειτουργός

42. ΣτΕ 413/1993, Ολ. ΤοΣ 1994, σ. 143, ΣτΕ 728/1998, ΤοΣ 1998, σ. 572, ΣτΕ 1368/1999, ΤοΣ 1999, σ. 606 κ.ά.

43. Β. ΣΚΟΥΡΗΣ, Συστήματα του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας νόμων, ΤοΣ 1982, σ. 507 επ. (543).

44. Ο Α. ΜΑΝΕΣΗΣ δήλωσε τα εξής στην εφημερίδα «ΤΟ ΒΗΜΑ» στις 3.11.1989: «Θα έβλεπα θετικά την ίδρυση ενός οργάνου οιονεί δικαστικού, πλησιέστερου μάλλον προς το Συνταγματικό Συμβούλιο της Γαλλίας, και όχι ενός κατά κυριολεξία συνταγματικού δικαστηρίου,με αρμοδιότητες να αποφαινεται για ορισμένα θέματα συνταγματικότητας, ώστε να μην επαφίεται η ερμηνεία του Συντάγματος στη Βουλή, δηλαδή στην εκάστοτε κυβερνητική πλειοψηφία που αποφαίνεται με πολιτικά και όχι με νομικά κριτήρια». Σε συνέντευξή του επίσης

διαπιστώνει ότι «κάθε αίρεση όσον αφορά τη συνταγματικότητα του νόμου αποτελεί παράγοντα αβεβαιότητας που υπονομεύει την έννομη τάξη» και ακόμη ότι «το έργο του συνταγματικού δικαστή είναι δυσβάστακτο για το μεμονωμένο και χωρίς ειδικευση δικαστήριο». Το προφανές συμπέρασμα είναι ότι «ο αναχρονισμός του διάχτου και παρεμπόπτος ελέγχου πρέπει να λήξει»⁴⁵. Και στη συνταγματική θεωρία όμως, μονογραφία σχετική με το θέμα, η οποία δημοσιεύθηκε πριν ακόμη ολοκληρωθεί η συνταγματική αναθεώρηση του 2001, καταλήγει, πολύ εύστοχα, ότι «η ειδική συνταγματική δικαιοδοσία αποτελεί ιστορική αναγκαιότητα» για την Ελλάδα⁴⁶. Παρεμφερή πορίσματα συνάγονται και σε άλλες μελέτες για το ίδιο ζήτημα⁴⁷. Εξάλλου ακόμη και υποστηρικτές του ισχύοντος συστήματος

ο ίδιος, Πού είναι αναγκαίο να αναθεωρηθεί το Σύνταγμα, περιοδ. «Επτάμισι», (τεύχ. 39) της 7-2-1992, σελ. 26 επ., επισημαίνει σχετικά με το ζήτημα του Συνταγματικού Δικαστηρίου: «Ανακύπτει το θέμα, μήπως θα πρέπει να υπάρξει ένα κρατικό όργανο, το οποίο να έχει αποφασιστική, κανονιστική αρμοδιότητα για την επίλυση των ανακυπτόντων ζητημάτων ερμηνείας του Συντάγματος. Τέτοιο θα μπορούσε να είναι ένα Συνταγματικό Δικαστήριο. Θα έβλεπα ως προτιμότερη λύση την ίδρυση ενός Συνταγματικού Συμβουλίου, κατά το πρότυπο περίπου του γαλλικού Συνταγματικού Συμβουλίου, με παρόμοια σύνθεση αλλά με αρμοδιότητες κατασταλτικού και όχι προληπτικού ελέγχου της συνταγματικότητας». Τα ανωτέρω αποσπάσματα παρατίθενται σε ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΥ, Τα «συνταγματικά» εγχειρήματα της δικτατορίας, ό.π., σ. 283-4 (υποσ. 694).

45. Σ. ΜΑΤΘΙΑΣ, Το γαλλικό «Συνταγματικό Συμβούλιο» και κάποιες σκέψεις για τη συνταγματική δικαιοσύνη στην Ελλάδα, σε: Τόμος Τιμητικός του Συμβουλίου της Επικρατείας, 75 χρόνια, Αθήνα-Θεσ/νίκη 2004, σ. 329 επ. (337-8).

46. ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ, Συνταγματική δικαιοσύνη, ό.π., σ. 120.

47. Βλ. ενδεικτικά Γ. ΘΕΟΔΟΣΗ, Συνταγματικό Δικαστήριο στην Ελλάδα; σε: Γ. ΘΕΟΔΟΣΗ κ.ά., Η Δικαιοσύνη και το Σύνταγμα, Αθήνα-Κομοτηνή 1993, σ. 17 επ. (29 επ., 33 επ.), Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗ, Αποτίμηση της αναθεώρησης του 2001 και προτάσεις για τη νέα αναθεωρητική πρωτοβουλία, ΣΤΟΥ ΙΔΙΟΥ (επιμ.), Πέντε χρόνια μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001, Αθήνα-Κομοτηνή 2006, σ. 11 επ. (99 επ.), Κ. ΜΠΕΝ, Το Συνταγματικό Δικαστήριο ανάμεσα στο δέον, το φαίνεσθαι και το είναι, «Δίκη» 2006, σ. 816 επ.

διάχτου ελέγχου παραδέχονται ότι αυτό «αφήνει ουσιαστικά να πλανάται επ' αόριστον μια αμφιβολία ως προς τη συνταγματικότητα διάταξης νόμου» και ότι η συχνά καθυστερημένη αμφισβήτηση του νόμου «θίγει δημιουργημένες καταστάσεις και δημιουργεί προβλήματα ασφάλειας του δικαίου καθώς και άνισες μεταχειρίσεις»⁴⁸.

II. Συγκριτική επισκόπηση

Η αντιμετώπιση του ζητήματος της επίλυσης των συνταγματικών διαφορών από τα Συντάγματα των άλλων κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης⁴⁹ παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και για την ελληνική προβληματική. Τα συγκριτικά δεδομένα είναι συντριπτικά σε βάρος της συντήρησης του απηρχαιωμένου και δυσλειτουργικού, όπως σημειώθηκε, ελληνικού συστήματος διάχτου και παρεμπόπτος ελέγχου. Από τα είκοσι τρία κράτη-μέλη που μπορούν να καταστούν αντικείμενο έρευνας (αφού εξαιρεθεί η Ελλάδα και το στερούμενο, ως γνωστό, τυπικού Συντάγματος Ηνωμένο Βασίλειο), τα δεκαεννέα διαθέτουν συνταγματικό δικαιοδοτικό όργανο, σύμφωνα με τις σχετικές προβλέψεις των εθνικών τους Συνταγμάτων. Στα δεκαπέντε από αυτά το παραπάνω δικαιοδοτικό όργανο φέρει την ονομασία «Συνταγματικό Δικαστήριο», ενώ σε άλλα δύο παρεμφερή ή άλλη ονομασία (Συνταγματικό Συμβούλιο στη Γαλλία και Διαιτητικό Δικαστήριο στο Βέλγιο). Σε δύο κράτη-μέλη (Εσθονία και Ιρλανδία) δεν υπάρχει Συνταγματικό Δικαστήριο, αλλά ένα και μοναδικό Ανώτατο Δικαστήριο, το οποίο συγκεντρώνει αρμοδιότητες τόσο ακυρωτικού δικαστηρίου για όλες τις δικαιοδοσίες όσο και Συνταγματικού Δικαστηρίου. Το ίδιο συμβαίνει και στην Κύπρο, όπου παρά την πρόβλεψη ύπαρξης Συνταγματικού Δικαστηρίου, αυτό στην

48. Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο, Αθήνα-Θεσ/νίκη 2004, σ. 467-8.

49. Τα κείμενα όλων των Συνταγμάτων αυτών παρατίθενται, στη γερμανική ή αγγλική γλώσσα, στην έκδοση Α. ΚΙΜΜΕΛ (επιμ.), *Verfassungen der EU-Mitgliedstaaten*, 6η έκδ. Μόναχο 2005.

πράξη έχει ενοποιηθεί με το Ανώτατο Δικαστήριο. Διάχυτος και παρεμπόδιος έλεγχος υφίσταται μόνο σε τρία σκανδιναβικά κράτη-μέλη της Ένωσης. Στη Σουηδία και στη Φινλανδία, όπου δεν υπήρχε παράδοση δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, ο διάχυτος έλεγχος έχει καθιερωθεί με σχετικά πρόσφατες συνταγματικές ρυθμίσεις, αποτελώντας ουσιαστικά ένα διστακτικό πρώτο βήμα για τις χώρες αυτές. Στη Δανία λείπει σχετική συνταγματική διάταξη και ο έλεγχος στηρίζεται σε νομολογιακές παραδοχές, χωρίς όμως μεγάλο πρακτικό αντίκρισμα (αφού σχεδόν πάντοτε οι νόμοι κρίνονται συνταγματικοί). Τέλος το ολλανδικό Σύνταγμα απαγορεύει ρητά (άρθρο 120) τον δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας.

Ειδικότερα, στην *Α υ σ τ ρ ί α*, αρμόδιο για τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων και των κανονιστικών διαταγμάτων είναι το Συνταγματικό Δικαστήριο⁵⁰. Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων της Ομοσπονδίας ή των ομόσπονδων κρατιδίων, ασκείται είτε κατόπιν αιτήσεως του Διοικητικού Δικαστηρίου, του Ανωτάτου Δικαστηρίου ή των δευτεροβάθμιων δικαστηρίων, είτε κατόπιν αιτήσεως διοικουμένου που θεωρεί ότι παραβιάζονται τα θεμελιώδη δικαιώματά του από την αντισυνταγματικότητα ενός νόμου, είτε αυτεπαγγέλτως από το ίδιο το Δικαστήριο σε εκκρεμή ενώπιόν του διαφορά. Το Συνταγματικό Δικαστήριο επιλαμβάνεται της αντισυνταγματικότητας των νόμων των ομόσπονδων κρατιδίων κατόπιν αιτήσεως της Ομοσπονδιακής Κυβέρνησης ή της αντισυνταγματικότητας ομοσπονδιακών νόμων κατόπιν αιτήσεως Κυβέρνησης ομόσπονδου κρατιδίου ή του ενός τρίτου των μελών της Εθνικής Αντιπροσωπείας (άρθρο 140 παρ. 1). Το Συνταγματικό Δικαστήριο ακυρώνει το νόμο ως αντισυνταγματικό μόνο κατά το μέρος που ρητά του ζητείται ή μόνο κατά το μέτρο που πρόκειται να τον εφαρμό-

50. Για τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων στην Αυστρία βλ. Β. ΣΚΟΥΡΗ, Συστήματα του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας νόμων, ό.π., σ. 507 επ. (532-3), L. ADAMOVICH/B.-C. FUNK, Österreichisches Verfassungsrecht, Βιέννη-Νέα Υόρκη 1982, σ. 288 επ., GREWE/RUIZ FABRI, ό.π., σ. 74 επ.

σει σε εκκρεμή ενώπιόν του διαφορά. Όταν ωστόσο κρίνει ότι ο νόμος ψηφίστηκε από όργανο που δεν είχε εξουσία ψήφισής του ή εκδόθηκε κατά τρόπο αντισυνταγματικό, όταν με άλλες λέξεις συντρέχουν λόγοι τυπικής αντισυνταγματικότητας, οφείλει να κηρύξει το νόμο αντισυνταγματικό στο σύνολό του, εκτός αν αυτό θίγει τα συμφέροντα του διαδίκου που προκάλεσε τον έλεγχο της συνταγματικότητας ή του οποίου η διαφορά έδωσε την αφορμή για την αυτεπάγγελτη άσκηση του ελέγχου από το Συνταγματικό Δικαστήριο (άρθρο 140 παρ. 3). Ο νόμος ακυρώνεται από την ημέρα δημοσίευσης της απόφασης, εκτός αν η τελευταία ορίζει χρονικό σημείο αργότερο, από το οποίο θα ισχύει η ακύρωση, όχι όμως πέρα από έναν χρόνο (άρθρο 140 παρ. 5). Από την ημέρα της ακύρωσης του αντισυνταγματικού νόμου επανατίθενται σε ισχύ όλες οι διατάξεις που αυτός είχε καταργήσει, εκτός αν η απόφαση του Συνταγματικού Δικαστηρίου ορίζει διαφορετικά (άρθρο 140 παρ. 6). Οι αποφάσεις του Συνταγματικού Δικαστηρίου επί ζητημάτων συνταγματικότητας δεσμεύουν όλα τα δικαστήρια και τις διοικητικές αρχές. Ωστόσο, ο αντισυνταγματικός νόμος εξακολουθεί να ισχύει για τις περιπτώσεις που ρύθμιζε πριν την ακύρωσή του, πλην της επίδικης, εκτός αν η απόφαση που τον ακυρώνει ορίζει διαφορετικά. Το ίδιο ισχύει και για την περίοδο μέχρι το χρονικό σημείο της ακύρωσης του νόμου, που τυχόν η απόφαση του Συνταγματικού Δικαστηρίου έχει, σύμφωνα με την παρ. 5 του άρθρου 140, θέσει (άρθρο 140 παρ. 7). Ανάλογη διαδικασία ακολουθείται από το Συνταγματικό Δικαστήριο για τον έλεγχο νομιμότητας των διαταγμάτων της Ομοσπονδίας ή των ομόσπονδων κρατιδίων (άρθρο 139), καθώς και για τον έλεγχο συνταγματικότητας των συνθηκών των άρθρων 50 και 16 του Συντάγματος ή της νομιμότητας όλων των άλλων συνθηκών. Όσες συνθήκες διαπιστώνεται ότι βρίσκονται σε αντίθεση με το νόμο ή το Σύνταγμα, δεν εφαρμόζονται από τις αρμόδιες για την εκτέλεσή τους αρχές, από την ημέρα έκδοσης της απόφασης του Συνταγματικού Δικαστηρίου (άρθρο 140 α). Το Συνταγματικό Δικαστήριο ασκεί επίσης έλεγχο των αποφάσεων των διοικητικών αρχών κατόπιν αιτήσεως διοικουμένου που θεωρεί ότι θίγεται στα συνταγματικά του

δικαιώματα, υπό την προϋπόθεση ότι έχουν εξαντληθεί τα προβλεπόμενα ένδικα μέσα (άρθρο 144). Αποφαίνεται επίσης για την παραβίαση του διεθνούς δικαίου, σύμφωνα με τους ορισμούς ειδικού ομοσπονδιακού νόμου (άρθρο 145). Το Συνταγματικό Δικαστήριο είναι ακόμη επιφορτισμένο με την εκδίκαση υποθέσεων που αφορούν την σύγκρουση αρμοδιοτήτων μεταξύ δικαστηρίων και διοικητικών αρχών, μεταξύ του Διοικητικού Δικαστηρίου και του Συνταγματικού Δικαστηρίου ή άλλων δικαστηρίων και μεταξύ των τακτικών δικαστηρίων (άρθρο 138), την τήρηση των δεσμεύσεων που απορρέουν από συμφωνίες συναπτόμενες μεταξύ Ομοσπονδίας και ομόσπονδων κρατιδίων ή των τελευταίων μεταξύ τους (138 α), καθώς επίσης και με τη διερεύνηση συνταγματικής ή και ποινικής ευθύνης των ανώτατων ομοσπονδιακών ή κρατικών οργάνων (άρθρο 142 και 143 αντίστοιχα). Το Συνταγματικό Δικαστήριο είναι επίσης αρμόδιο για εκλογικές διαφορές που αφορούν την εκλογή του Ομοσπονδιακού Προέδρου, των μελών των αντιπροσωπευτικών του λαού σωμάτων ή των αντιπροσώπων των επαγγελματικών ενώσεων, καθώς επίσης και για όσες σχετίζονται με την εκλογή της Κυβέρνησης των ομόσπονδων κρατιδίων ή των τοπικών αρχών που ασκούν εκτελεστική εξουσία. Το Συνταγματικό Δικαστήριο δέχεται την αίτηση, αν η παράβαση της εκλογικής νομοθεσίας έχει αποδειχθεί ότι ασκεί επιρροή στο εκλογικό αποτέλεσμα (άρθρο 141). Το Συνταγματικό Δικαστήριο αποτελείται από τον Πρόεδρο, τον Αντιπρόεδρο, δώδεκα επιπλέον μέλη και έξι αναπληρωματικά μέλη. Ο Πρόεδρος, ο Αντιπρόεδρος, τα έξι τακτικά μέλη και τα τρία αναπληρωματικά, διορίζονται από τον Ομοσπονδιακό Πρόεδρο κατόπιν πρότασης της Ομοσπονδιακής Κυβέρνησης. Τα μέλη αυτά επιλέγονται από τους κόλπους των δικαστών, των διοικητικών αξιωματούχων και των καθηγητών πανεπιστημίου νομικών μαθημάτων. Τα υπόλοιπα μέλη ορίζονται από τον Ομοσπονδιακό Πρόεδρο, τρία τακτικά και δύο αναπληρωματικά με πρόταση της Ομοσπονδιακής Βουλής (Nationalrat) και άλλα τρία τακτικά και ένα αναπληρωματικό προτάσει του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου (Bundesrat). Η θητεία των δικαστών του Δικαστηρίου λήγει στο τέλος του έτους, κατά τη διάρκεια του

οποίου συμπληρώνουν το εβδομηκοστό έτος της ηλικίας τους (άρθρο 147).

Στο *Βέλιγο*, σύμφωνα με το άρθρο 142 του Συντάγματος, υφίσταται (ανώτατο) «Διαιτητικό» Δικαστήριο, το οποίο ελέγχει την παραβίαση συγκεκριμένων διατάξεων του Συντάγματος (των άρθρων 10, 11 και 24, καθώς και όσων άλλων ορίζονται με νόμο) από υποδεέστερους κανόνες δικαίου (τυπικούς νόμους ή κανονιστικές πράξεις). Το Διαιτητικό Δικαστήριο επιλαμβάνεται ύστερα από προσφυγή καθενός έχοντος έννομο συμφέρον, των (κρατικών) αρχών που καθορίζονται με νόμο, ή μετά την υποβολή προδικαστικού ερωτήματος από δικαιοδοτικό όργανο. Τα περαιτέρω ζητήματα σχετικά με τη σύνθεση, τις αρμοδιότητες και τον τρόπο λειτουργίας του δικαστηρίου αυτού ρυθμίζονται με (κοινό) νόμο. Αντίθετα τα κοινά δικαστήρια στερούνται της αρμοδιότητας να ελέγχουν τη συνταγματικότητα των νόμων⁵¹.

Στη *Γαλλία* ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων είναι προληπτικός και, ως εκ τούτου, αφηρημένος. Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 61 παρ. 2 του Συντάγματος, οι νόμοι, πριν την έκδοση και δημοσίευσή τους, μπορούν να υποβληθούν για έλεγχο της συνταγματικότητάς τους στο Συνταγματικό Συμβούλιο, από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, τον Πρωθυπουργό, τον Πρόεδρο της Εθνοσυνέλευσης, τον Πρόεδρο της Γερουσίας, εξήντα βουλευτές ή εξήντα γερουσιαστές. Η υποβολή στο Συνταγματικό Συμβούλιο για έλεγχο της συνταγματικότητάς τους είναι ωστόσο υποχρεωτική για τους εκτελεστικούς (οργανικούς) του Συντάγματος νόμους, πριν την έκδοση και δημοσίευσή τους, καθώς και για τους κανονισμούς των νομοθετικών σωμάτων, πριν τη θέση τους σε ισχύ (άρθρο 61 παρ. 1). Το Συνταγματικό Συμβούλιο είναι υποχρεωμένο να αποφασίσει ε-

51. Για τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων στο Βέλγιο βλ. Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗ, Η συνταγματική θεμελίωση της κανονιστικής εξουσίας στο Βέλγιο, ΤοΣ 1977, σ. 422 επ. (425 επ.), J. VELU, La hiérarchie des normes constitutionnelles et sa fonction dans la protection des droits fondamentaux, RUDH 1990, σ. 225 επ. (231 επ.), GREWE/RUIZ FABRI, ό.π., σ. 78 επ.

ντός μηνός ή, σε περιπτώσεις που η Κυβέρνηση το ζητήσει λόγω επείγοντος, εντός οκτώ ημερών (άρθρο 61 παρ. 3). Διάταξη, που κατά τον παραπάνω έλεγχο κρίθηκε αντισυνταγματική, δεν μπορεί να εκδοθεί και δημοσιευθεί, ούτε να εφαρμοστεί (άρθρο 62 παρ. 1). Στις αρμοδιότητες του Συνταγματικού Συμβουλίου ανήκουν επίσης ο έλεγχος του κύρους της εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας (άρθρο 58) και του δημοψηφίσματος (άρθρο 60), καθώς και η επίλυση διαφορών που ανακύπτουν κατά την εκλογή βουλευτών και γερουσιαστών (άρθρο 59). Οι αποφάσεις του Συνταγματικού Συμβουλίου δεν υπόκεινται σε κανένα ένδικο μέσο, και δεσμεύουν όλες τις δημόσιες και διοικητικές αρχές και όλα τα δικαστήρια (άρθρο 62 παρ. 2). Το Συνταγματικό Συμβούλιο απαρτίζεται από εννέα μέλη με εννεαετή, μη ανανεώσιμη, θητεία. Τρία από τα μέλη του ορίζονται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, τρία από τον Πρόεδρο της Εθνοσυνέλευσης (Βουλής) και τρία από τον Πρόεδρο της Γερουσίας (άρθρο 56 παρ. 1). Ο Πρόεδρος του Συνταγματικού Συμβουλίου διορίζεται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας (άρθρο 56 παρ. 3). Στη σύνθεση του Συμβουλίου μετέχουν επίσης, ως ισόβια μέλη, οι διατελέσαντες πρόεδροι της Δημοκρατίας (άρθρο 56 παρ. 2). Τα καθήκοντα του μέλους του Συνταγματικού Συμβουλίου είναι ασυμβίβαστα με την ιδιότητα του υπουργού ή του μέλους του Κοινοβουλίου (άρθρο 57). Όλα τα υπόλοιπα ζητήματα που αφορούν την οργάνωση και λειτουργία του Συνταγματικού Συμβουλίου, τη διαδικασία ενώπιόν του, καθώς και τις προθεσμίες υποβολής διαφορών σε αυτό, ρυθμίζονται από εκτελεστικό (οργανικό) του Συντάγματος νόμο (άρθρο 63)⁵². Αντίθετα τα (κοινά) δικαστήρια στερούνται της αρμοδιότητας

52. Για το γαλλικό Συνταγματικό Συμβούλιο βλ. ΜΑΤΘΙΑ, ό.π., σ. 330 επ., L. FAVOREU/L. PHILIP, *Les grandes décisions du Conseil constitutionnel*, 8η έκδ. Παρίσι 1995, F. LUCHAIRE, *Le Conseil constitutionnel*, 2η έκδ. Παρίσι 1997, P. AVRIL/J. GICQUEL, *Le Conseil constitutionnel*, 4η έκδ. Παρίσι 1998.

να ελέγχουν τη συνταγματικότητα των νόμων, αν και δεν αποκλείεται ο έλεγχος διοικητικών πράξεων⁵³.

Στη Γερμανία, σύμφωνα με το άρθρο 93 παρ. 1 του Θεμελιώδους Νόμου, το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο είναι αρμόδιο για την επίλυση μιας σειράς συνταγματικών διαφορών, στις οποίες ανήκουν:

-η ερμηνεία του Θεμελιώδους Νόμου αναφορικά με την έκταση των αρμοδιοτήτων και υποχρεώσεων ανώτερων ομοσπονδιακών οργάνων ή άλλων οργάνων που αντλούν αρμοδιότητες από το Θεμελιώδη Νόμο (περ. 1),

-η άρση διαφοριών ή αμφισβητήσεων ως προς την τυπική και ουσιαστική συμφωνία του ομοσπονδιακού δικαίου ή του δικαίου των ομόσπονδων Χωρών (Länder) με το Θεμελιώδη Νόμο (ή του δικαίου των Χωρών με το λοιπό ομοσπονδιακό δίκαιο), κατόπιν αιτήσεως της Ομοσπονδιακής ή τοπικής Κυβέρνησης ή του ενός τρίτου των μελών της Ομοσπονδιακής Βουλής (περ. 2) – πρόκειται για το λεγόμενο «αφηρημένο» έλεγχο συνταγματικότητας (“abstrakte Normenkontrolle”),

-η επίλυση διαφοριών σχετικά με τη συνδρομή των προϋποθέσεων άσκησης της συντρέχουσας νομοθετικής αρμοδιότητας της Ομοσπονδίας, που ορίζονται στο άρθρο 72 παρ. 2 του Θεμελιώδους Νόμου (παρ. 2 α),

-η άρση των διαφοριών για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις Ομοσπονδίας και Χωρών κατά την εφαρμογή του ομοσπονδιακού δικαίου (περ. 3),

-η επίλυση άλλων διαφορών δημοσίου δικαίου που ανακύπτουν μεταξύ Ομοσπονδίας και Χωρών ή μεταξύ Χωρών ή στο εσωτερικό τους, εφόσον δεν υπάρχει άλλη δικονομική πρόσβαση (περ. 4),

-η εκδίκαση συνταγματικών προσφυγών (Verfassungsbeschwerde), που ασκούνται από όσους ισχυρίζονται παραβίαση εκ

53. Βλ. M. FROMONT, Le contrôle de constitutionnalité exercé par les juridictions ordinaires françaises, ΔΤΑ 18/2003, σ. 349 επ.

παραβίαση εκ μέρους της δημόσιας εξουσίας ενός από τα θεμελιώδη δικαιώματά τους ή κάποιου από εκείνα που κατοχυρώνονται σε άλλες διατάξεις του Θεμελιώδους Νόμου (περ. 4 α),

-η εκδίκαση συνταγματικών προσφυγών των Κοινοτήτων (Gemeinden) ή ενώσεων Κοινοτήτων που επικαλούνται παραβίαση του δικαιώματός τους αυτοδιοίκησης του άρθρου 28 του Θεμελιώδους Νόμου από νόμο, αν δε πρόκειται για νόμο ομόσπονδης Χώρας, μόνο εφόσον δεν προβλέπεται προσφυγή ενώπιον συνταγματικού δικαστηρίου της τελευταίας (περ. 4 β).

Το Ομοσπονδιακό Δικαστήριο είναι επιπλέον αρμόδιο στις υπόλοιπες περιπτώσεις που προβλέπονται από το Θεμελιώδη Νόμο (περ. 5), καθώς και για όσα άλλα θέματα του ανατίθενται από το ομοσπονδιακό Δίκαιο (παρ. 2). Μία από τις σημαντικότερες αρμοδιότητες της πρώτης κατηγορίας είναι η κρίση για την (αντι)συνταγματικότητα εφαρμοστέου σε εκκρεμή διαφορά κανόνα δικαίου, κατόπιν παραπομπής του ζητήματος από το δικάζον δικαστήριο (άρθρο 100 του Θεμελιώδους Νόμου) – πρόκειται για το λεγόμενο «συγκεκριμένο» έλεγχο συνταγματικότητας (“konkrete Normenkontrolle”). Το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο συγκροτείται από δεκαέξι μέλη. Τα μισά από τα μέλη του εκλέγονται από την Ομοσπονδιακή Βουλή και τα μισά από το Ομοσπονδιακό Συμβούλιο (άρθρο 94 παρ. 1 του Θεμελιώδους Νόμου), με αυξημένη πλειοψηφία δύο τρίτων. Οι δικαστές του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου δεν μπορεί να είναι μέλη της Ομοσπονδιακής Βουλής, του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου, της Ομοσπονδιακής Κυβέρνησης ή των αντίστοιχων οργάνων των Χωρών. Εκλέγονται για θητεία δώδεκα χρόνων και δεν είναι επανεκλέξιμοι. Ο οργανισμός και η διαδικασία ενώπιον του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου ρυθμίζονται με ομοσπονδιακό νόμο. Ο ίδιος νόμος καθορίζει σε ποιες περιπτώσεις οι αποφάσεις του εξοπλίζονται με ισχύ νόμου. Ο ίδιος νόμος μπορεί να προβλέψει ξεχωριστή διαδικασία ελέγχου του παραδεκτού της συ-

νταγματικής προσφυγής ή να θέσει ως προϋπόθεση άσκησής της την προηγούμενη εξάντληση των ενδίκων μέσων (άρθρο 94 παρ. 2)⁵⁴.

Στη *Δ α ν ί α* δεν υφίσταται Συνταγματικό Δικαστήριο ούτε ρητή συνταγματική ρύθμιση σχετική με το ζήτημα του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Τα δανικά δικαστήρια δέχονταν από τον 19^ο αιώνα την αρμοδιότητά τους για άσκηση διάχυτου ελέγχου, αλλά στην πράξη ο έλεγχος αυτός έχει αποδώσει μηδαμινά αποτελέσματα⁵⁵.

Στην *Ε σ θ ο ν ί α*, το Ανώτατο Δικαστήριο συγκεντρώνει τις αρμοδιότητες ενός ανωτάτου ακυρωτικού – αναιρετικού δικαστηρίου, που ελέγχει τις αποφάσεις των κατώτερων δικαστηρίων, αποτελεί όμως ταυτόχρονα, σύμφωνα με ρητή διάταξη του Συντάγματος, το δικαστήριο του ελέγχου της συνταγματικότητας (κεφ. 13^ο, παρ. 149, εδ. 3 του Συντάγματος). Ο τελευταίος διεξάγεται σε δύο επίπεδα. Αφ' ενός μεν στο επίπεδο του δικάζοντος δικαστηρίου, το οποίο είναι υποχρεωμένο να μην εφαρμόσει, σε διαφορά που εκκρεμεί ενώπιόν του, νόμο ή άλλη νομική πράξη που βρίσκεται σε αντίθεση με το Σύνταγμα (κεφ. 13^ο, παρ. 152, εδ. 1 του Συντάγματος), εφ' ετέρου δε στο επίπεδο του Ανωτάτου Δικαστηρίου, το οποίο διαθέτει την αρμοδιότητα κήρυξης ανίσχυρου κάθε νόμου ή άλλης νομικής πράξης που βρίσκεται σε αντίθεση με τις διατάξεις και το πνεύμα του Συντάγματος (κεφ. 13^ο, παρ. 152, εδ. 2 του Συντάγματος). Το Ανώτατο Δικαστήριο απαρτίζεται από 19 μέλη. Ο πρόεδρος του διορίζεται από το Κοινοβούλιο με πρόταση του Προέδρου της Δημοκρατίας. Τα μέλη του Δικαστηρίου επιλέγονται από το Κοινοβούλιο, κα-

54. Για το γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο βλ. ΣΚΟΥΡΗ, Συστήματα, ό.π., σ. 525 επ., Γ. ΘΕΟΔΟΣΗ, Το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας, Αθήνα-Κομοτηνή 1991, Κ. SCHLAICH/S. ΚΟΡΙΟΤΗ, Das Bundesverfassungsgericht, 5η έκδ. Μόναχο 2001, με περαιτέρω ενδείξεις.

55. Βλ. GREWE/RUIZ FABRI, ό.π., σ. 69 και 73.

τόπιν προτάσεως του προέδρου του Δικαστηρίου (κεφ. 13^ο, παρ. 150, εδ. 1 και 2 αντίστοιχα του Συντάγματος)⁵⁶.

Στην *Ιρλανδία* ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων⁵⁷ είναι αφ' ενός μεν προληπτικός, διεξαγόμενος πριν από την έκδοση και δημοσίευση του νόμου, αφ' ετέρου δε κατασταλτικός, διενεργούμενος μετά την έκδοση και δημοσίευσή του. Ο προληπτικός έλεγχος της συνταγματικότητας προβλέπεται από τη διάταξη του άρθρου 26 του Συντάγματος. Σύμφωνα με αυτή, ο έλεγχος ασκείται επί ψηφισμένων κατ' αρχήν νομοσχεδίων - πλην εκείνων που έχουν οικονομικό χαρακτήρα ή περιλαμβάνουν προτάσεις αναθεωρήσεως του Συντάγματος - ως εξής: Ο Πρόεδρος της Ιρλανδίας μπορεί, κατόπιν διαβούλευσης με το Συμβούλιο της Επικρατείας, να παραπέμψει στο Ανώτατο Δικαστήριο κάθε νομοσχέδιο, προκειμένου να διακριβωθεί αν μία ή περισσότερες διατάξεις του αντίκεινται σε διατάξεις του Συντάγματος. Η παραπομπή στο Ανώτατο Δικαστήριο γίνεται μέσα σε προθεσμία 7 ημερών, αφότου το νομοσχέδιο υποβάλλεται στον Πρόεδρο για υπογραφή. Ο τελευταίος δεν μπορεί να υπογράψει το νόμο, όσο εκκρεμεί η έκδοση της απόφασης του Ανωτάτου Δικαστηρίου. Αν το Ανώτατο Δικαστήριο αποφανθεί ότι οποιαδήποτε διάταξη του νομοσχεδίου αντίκειται σε συνταγματική διάταξη, ο Πρόεδρος οφείλει να αρνηθεί να υπογράψει το νομοσχέδιο. Σε διαφορετική περίπτωση, υποχρεούται να το υπογράψει το συντομότερο δυνατό από την έκδοση της απόφασης του Ανωτάτου Δικαστηρίου. Ο κατασταλτικός έλεγχος της συνταγματικότητας ρυθμίζεται από το άρθρο 34 του Συντάγματος. Σύμφωνα με αυτό, τέτοια ζητήματα μπορούν να τεθούν μόνο ενώπιον του High Court (που είναι δικαστήριο πρώτου βαθμού) ή του Ανωτάτου Δικαστηρίου (άρθρο 34, παρ. 3, περ. 2). Μάλιστα, ειδικά ως προς τα ζητήματα αυτά, δεν είναι επιτρεπτή η αφαίρεση της δικαιοδοσίας του Ανωτάτου Δικαστηρίου να αποφασίζει κατόπιν ασκήσεως ενδίκων μέσων (άρθρο

56. Βλ. M. WIEGANDT, Grundzüge der estnischen Verfassung von 1992, JöR 45 (1997), σ. 151 επ. (166 επ.).

57. Βλ. J. CASEY, Constitutional Law in Ireland, Λονδίνο 1987, σ. 154 επ.

34, παρ. 4, περ. 4). Ωστόσο, κανένα δικαστήριο δεν μπορεί να ελέγξει την ισχύ νόμου ή διάταξης νόμου, η οποία έχει προηγουμένως τύχει, ως διάταξη νομοσχεδίου, προληπτικού ελέγχου από το Ανώτατο Δικαστήριο, κατά το άρθρο 26 του Συντάγματος (άρθρο 34, παρ. 3, περ. 3).

Στην *Ισπανία* το Συνταγματικό Δικαστήριο⁵⁸ είναι αρμόδιο για την εκδίκαση αιτήσεων για τον έλεγχο της συνταγματικότητας νόμων και κανόνων με ισχύ νόμου. Η κήρυξη της αντισυνταγματικότητας ενός κανόνα με ισχύ νόμου, που αποτέλεσε προηγουμένως αντικείμενο ερμηνείας από τη νομολογία, δεσμεύει και αυτή την τελευταία, με την επιφύλαξη όσων αποφάσεων περιβλήθηκαν την ισχύ δεδικασμένου. Το Συνταγματικό Δικαστήριο επιλαμβάνεται επίσης επί ατομικών συνταγματικών προσφυγών εναντίον παραβιάσεων των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών, υπό τους όρους και τις προϋποθέσεις που θέτει ο νόμος, διαφορών σύγκρουσης αρμοδιοτήτων μεταξύ του κράτους και των αυτοδιοικούμενων κοινοτήτων ή των τελευταίων μεταξύ τους, καθώς και άλλων ζητημάτων που υπάγονται στη δικαιοδοσία του από το Σύνταγμα ή οργανικό νόμο (άρθρο 161 παρ.1). Στο Συνταγματικό Δικαστήριο μπορεί επίσης να προσφύγει η Κυβέρνηση, προσβάλλοντας κανόνες εκδοθέντες από όργανα των αυτοδιοικούμενων κοινοτήτων. Η προσφυγή έχει ως συνέπεια την προσωρινή αναστολή ισχύος τους, το Δικαστήριο οφείλει όμως να αποφασίσει για την άρση ή τη διατήρηση της αναστολής εντός πέντε μηνών (άρθρο 161 παρ.2). Αιτήσεις για τον έλεγχο συνταγματικότητας των νόμων μπορούν να υποβάλουν: ο Πρωθυπουργός, ο Συνήγορος του Πολίτη, πενήντα βουλευτές, πενήντα μέλη της Γερουσίας, το εκτελεστικό όργανο αυτοδιοικούμενης κοινότητας ή η συνέλευσή της. Ατομική συνταγματική προσφυγή

58. Βλ. Κ. ΜΑΥΡΙΑΣ, *Transition Démocratique et Changement Constitutionnel en Europe du Sud*, Αθήνα 1997, σ. 98 επ., Β. ΠΕΡΙΦΑΝΑΚΗ-ΡΟΤΟΛΟ, *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων στα Συντάγματα Ισπανίας και Πορτογαλίας*, σε: Σύμμεικτα Φ.Βεγλερή, τόμ. Ι, Αθήνα 1988, σ. 137 επ. (147 επ.).

μπορεί να ασκήσει κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο που δικαιολογεί έννομο συμφέρον, ο Συνήγορος του Πολίτη, καθώς και το Γραφείο του Γενικού Εισαγγελέα. Σε όλες τις υπόλοιπες περιπτώσεις, τα δικαιούμενα ως προς την άσκηση προσφυγής πρόσωπα και όργανα καθορίζει οργανικός νόμος (άρθρο 162). Επιπλέον, το Συνταγματικό Δικαστήριο μπορεί να διεξαγάγει έλεγχο συνταγματικότητας κανόνα με ισχύ νόμου, κατόπιν παραπομπής από κοινό δικαστήριο, όταν το τελευταίο κρίνει ότι ο σχετικός κανόνας, από την εφαρμογή του οποίου εξαρτάται η έκβαση της εκκρεμούς ενώπιόν του διαφοράς, αντιβαίνει στο Σύνταγμα. Οι προϋποθέσεις και ο τρόπος άσκησης της παραπομπής, καθώς και οι έννομες συνέπειές της, που δεν μπορεί πάντως να συνεπάγονται αναστολή της ισχύος του κανόνα, ρυθμίζονται από το νόμο (άρθρο 163). Οι αποφάσεις του Συνταγματικού Δικαστηρίου δημοσιεύονται, μαζί με την τυχόν μειωψηφούσα άποψη, στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης. Από την επομένη της δημοσιεύσεώς τους αποκτούν ισχύ δεδικασμένου και δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα. Όποιες από αυτές κηρύσσουν την αντισυνταγματικότητα κανόνα με ισχύ νόμου καθώς και εκείνες που δεν περιορίζονται απλώς σε διαπίστωση παραβίασης ενός ατομικού δικαιώματος, είναι δεσμευτικές έναντι πάντων (άρθρο 164 παρ. 1). Το τμήμα εκείνο του νόμου, το οποίο δεν θίγεται από την αντισυνταγματικότητα, παραμένει σε ισχύ, εκτός αν η απόφαση του Συνταγματικού Δικαστηρίου ορίζει διαφορετικά (άρθρο 164 παρ. 2). Το Συνταγματικό Δικαστήριο απαρτίζεται από δώδεκα μέλη, που διορίζονται από το Βασιλιά. Τέσσερα από αυτά προτείνονται από το Κοινοβούλιο και τέσσερα από τη Γερουσία, με πλειοψηφία τριών πέμπτων των μελών των δύο οργάνων. Δύο μέλη προτείνονται από την Κυβέρνηση και άλλα δύο από το Γενικό Συμβούλιο της Δικαιοσύνης (άρθρο 159 παρ. 1). Τα μέλη του Συνταγματικού Δικαστηρίου επιλέγονται μεταξύ δικαστών, εισαγγελέων, καθηγητών πανεπιστημίου, κρατικών αξιωματούχων και δικηγόρων. Όλοι οι υποψήφιοι πρέπει να είναι αναγνωρισμένοι νομικοί, με τουλάχιστον δεκαπενταετή προϋπηρεσία στο επάγγελμά τους (άρθρο 159 παρ. 2). Η θητεία τους είναι εννεαετής, ενώ το ένα τρίτο των μελών της σύνθεσης του Δικαστηρίου πρέπει να ανανεώ-

νεται κάθε τρία χρόνια (άρθρο 159 παρ. 3). Τα καθήκοντά τους είναι ασυμβίβαστα με κάθε αντιπροσωπευτική λειτουργία, με ηγετική ή υπαλληλική θέση σε πολιτικό κόμμα ή επαγγελματικό σωματείο, με το επάγγελμα του δικαστή ή του εισαγγελέα και με κάθε επαγγελματική ή εμπορική δραστηριότητα. Τα ασυμβίβαστα των κοινών δικαστών, ισχύουν και αναφορικά με τους δικαστές του Συνταγματικού Δικαστηρίου (άρθρο 159 παρ. 4). Οι τελευταίοι είναι ανεξάρτητοι και αμετακίνητοι από τη θέση τους (άρθρο 159 παρ. 5). Πρόεδρος του Συνταγματικού Δικαστηρίου διορίζεται για τριετή θητεία από τον Βασιλιά ένα από τα μέλη του, κατόπιν προτάσεως της ολομέλειας του Δικαστηρίου (άρθρο 160). Τα λοιπά θέματα που αφορούν τη λειτουργία του Συνταγματικού Δικαστηρίου, το καθεστώς των μελών του, τις διαδικασίες ενώπιόν του και τους όρους προσφυγής σε αυτό, ρυθμίζονται με οργανικό νόμο (άρθρο 165).

Στην *Ι τ α λ ί α*, σύμφωνα με το άρθρο 134 του Συντάγματος, το Συνταγματικό Δικαστήριο αποφασίζει: α) για διαφορές σχετικές με τη συνταγματικότητα των νόμων ή άλλων πράξεων με ισχύ νόμου, που εκδίδονται από το κράτος ή περιφερειακά όργανα, β) για τη σύγκρουση και κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ κρατικών οργάνων, μεταξύ Κράτους και περιφερειών και μεταξύ περιφερειών και, γ) για κατηγορίες εναντίον του Προέδρου της Δημοκρατίας, σύμφωνα με τις διατάξεις του Συντάγματος. Αν κατά τον έλεγχο της συνταγματικότητας το Συνταγματικό Δικαστήριο κηρύξει την αντισυνταγματικότητα ενός νόμου ή μιας διάταξης με ισχύ νόμου, οι σχετικές νομικές διατάξεις χάνουν την ισχύ τους και καθίστανται ανίσχυρες από την επομένη της δημοσίευσης της σχετικής απόφασης (άρθρο 136 εδ. 1). Μάλιστα, η απόφαση του Συνταγματικού Δικαστηρίου δημοσιεύεται και διαβιβάζεται στα σώματα του Κοινοβουλίου και στα οικεία περιφερειακά συμβούλια, προκειμένου να λάβουν, σύμφωνα με τους συνταγματικούς τύπους, τα απαιτούμενα, μετά τη δημοσίευση της απόφασης, μέτρα (άρθρο 136 εδ. 2). Οι αποφάσεις του Συνταγματικού Δικαστηρίου δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα (άρθρο 137 εδ. 3). Εκτελεστικός του Συντάγματος νόμος καθορίζει τις προϋποθέσεις και τους όρους προσφυγής στο Δικαστήριο προκειμένου

να αποφανθεί επί ζητημάτων συνταγματικότητας, καθώς και τις εγγυήσεις ανεξαρτησίας των δικαστών. Κοινός νόμος ορίζει τους λοιπούς κανόνες που αφορούν τη συγκρότηση και λειτουργία του Δικαστηρίου (άρθρο 137 εδ. 1 και 2 αντίστοιχα). Το Συνταγματικό Δικαστήριο απαρτίζεται από δεκαπέντε δικαστές. Το ένα τρίτο των μελών του ορίζεται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, το ένα τρίτο από το Κοινοβούλιο σε κοινή συνεδρίαση και το ένα τρίτο από τα ανώτατα τακτικά και διοικητικά δικαστήρια (άρθρο 135 εδ. 1). Οι δικαστές του Συνταγματικού Δικαστηρίου επιλέγονται από τους δικαστές των ανωτάτων τακτικών και διοικητικών δικαστηρίων, από τακτικούς πανεπιστημιακούς καθηγητές των νομικών σχολών και από δικηγόρους με τουλάχιστον εικοσαετή επαγγελματική εμπειρία (άρθρο 135 εδ. 2). Η θητεία τους είναι εννεαετής, χωρίς δυνατότητα επαναδιορισμού τους (άρθρο 135 εδ. 3). Τα καθήκοντά τους είναι ασυμβίβαστα με την ιδιότητα μέλους του κοινοβουλίου ή περιφερειακού συμβουλίου καθώς και με την άσκηση επαγγέλματος νομικής φύσης ή άλλων ιδιοτήτων που ορίζει ο νόμος (άρθρο 135 εδ. 6)⁵⁹.

Στην *Κύπρο*, ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων είναι κατά το Σύνταγμα αφ' ενός μεν προληπτικός και αφηρημένος, αφ' ετέρου δε κατασταλτικός και συγκεκριμένος. Σύμφωνα με την παρ. 1 του άρθρου 140 του Συντάγματος, ο Πρόεδρος και ο Αντιπρόεδρος της Δημοκρατίας από κοινού, πριν από την έκδοση νόμου ή απόφασης της Βουλής των Αντιπροσώπων, μπορούν να προσφύγουν στο Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο, προκειμένου το τελευταίο να γνωμοδοτήσει ως προς τη συνταγματικότητά του. Το Δικαστήριο γνωμοδοτεί σχετικά, αφού ακούσει τις απόψεις του Προέδρου και του Αντιπροέδρου της Δημοκρατίας και της Βουλής των Αντιπροσώπων (άρθρο 140 παρ. 2). Αν κρίνει ότι ο νόμος ή η απόφαση ή κάποια διάταξή τους βρίσκεται σε αντίθεση με το Σύνταγμα,

59. Για το ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο βλ. Β. ΠΑΠΑΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, Συνταγματική δικαιοσύνη, τεύχ. Α', Αθήνα 1983, σ. 63 επ. και πιο πρόσφατα, από συγκεκριμένη οπτική γωνία, Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, Η αρχή της αναλογικότητας στο ιταλικό συνταγματικό δίκαιο, ΔτΑ τόμος εκτός σειράς III/2005, σ. 105 επ.

ο νόμος ή η απόφαση δεν μπορεί να εκδοθεί από τον Πρόεδρο και τον Αντιπρόεδρο της Δημοκρατίας (άρθρο 140 παρ. 3). Την ίδια γνωμοδοτική αρμοδιότητα με τα ίδια έννομα αποτελέσματα έχει το Δικαστήριο ως προς οποιοδήποτε νόμο ή απόφαση της ελληνικής ή τουρκικής Κοινοτικής Συνέλευσης, κατόπιν προσφυγής του Προέδρου ή Αντιπροέδρου αντίστοιχα της Δημοκρατίας (άρθρο 142). Ο Πρόεδρος και ο Αντιπρόεδρος της Δημοκρατίας μπορούν επίσης είτε από κοινού, είτε μεμονωμένα, να προσφύγουν στο Δικαστήριο εναντίον νόμου ή απόφασης της Βουλής των Αντιπροσώπων ή διάταξης τους που προβαίνει σε δυσμενή διάκριση εις βάρος μίας από τις δύο κοινότητες της Δημοκρατίας (άρθρο 137 παρ. 1). Το Δικαστήριο μπορεί να επικυρώσει ή να ακυρώσει τον προσβληθέντα νόμο (ή απόφαση ή διάταξή τους) ή να τον αναπέμψει στη Βουλή των Αντιπροσώπων για ολική ή μερική επανεξέταση (άρθρο 137 παρ. 4). Η ακύρωση νόμου ή απόφασης ή διάταξής τους, δημοσιεύεται αμέσως στην επίσημη Εφημερίδα της Κυβέρνησης (άρθρο 137 παρ. 5) και ισχύει από τότε, χωρίς ωστόσο να θίγεται το κύρος πράξεων που στηρίχθηκαν σε αυτόν (άρθρο 137 παρ. 4). Το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο έχει αποκλειστική αρμοδιότητα να αποφασίζει οριστικά και αμετάκλητα για κάθε προσφυγή κατά απόφασης, πράξης ή παράλειψης οποιουδήποτε οργάνου, αρχής ή προσώπου, που ασκεί εκτελεστική ή διοικητική λειτουργία, για το λόγο ότι αυτή βρίσκεται σε αντίθεση με το Σύνταγμα ή το νόμο ή θεσπίστηκε καθ' υπέρβαση ή κατάχρηση εξουσίας (άρθρο 146 παρ. 1). Την προσφυγή δικαιούται να ασκήσει κάθε πρόσωπο που προσβλήθηκε σε έννομο συμφέρον του (άρθρο 146 παρ. 2). Το Δικαστήριο μπορεί να επικυρώσει ή να ακυρώσει την ελεγχόμενη πράξη (άρθρο 146 παρ. 4). Η απόφασή του δεσμεύει κάθε δικαστήριο, όργανο και αρχή, ενώ τα εμπλεκόμενα όργανα, αρχές ή πρόσωπα υποχρεούνται σε συμμόρφωση προς αυτή (άρθρο 146 παρ. 5). Κάθε πρόσωπο που ζημιώθηκε από άκυρη πράξη ή ενέργεια, εφόσον δεν ικανοποιείται οίκοθεν από το οικείο όργανο, μπορεί να αξιώσει αποζημίωση (άρθρο 146 παρ. 6). Περαιτέρω, κάθε διάδικος, σε οποιοδήποτε στάδιο της διαδικασίας μπορεί να εγείρει ζήτημα αντισυνταγματικότητας νόμου ή απόφασης ή διά-

ταξης που πρόκειται να εφαρμοστεί σε εκκρεμή ενώπιον δικαστηρίου διαφορά. Το δικαστήριο, ενώπιον του οποίου εγείρεται το ζήτημα, παραπέμπει το ζήτημα στο Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο και αναστέλλει την εκδίκαση της υπόθεσης, μέχρι την έκδοση της απόφασης του τελευταίου (άρθρο 144 παρ. 1). Το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο αποφασίζει επί του ζητήματος της αντισυνταγματικότητας, μετά από ακρόαση των διαδίκων και διαβιβάζει την απόφασή του στο δικαστήριο που παρέπεμψε (άρθρο 144 παρ. 2), το οποίο δεσμεύεται από αυτήν. Σε περίπτωση που το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο διαπίστωσε αντισυνταγματικότητα της εφαρμοστέας διάταξης, το δικαστήριο που παρέπεμψε υποχρεούται να μη την εφαρμόσει, μόνο στην εκκρεμή ενώπιόν του διαφορά (άρθρο 144 παρ. 3). Το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο είναι επίσης αρμόδιο να αποφασίζει οριστικά και αμετάκλητα επί προσφυγών που αφορούν συγκρούσεις ή αμφισβητήσεις εξουσιών και αρμοδιοτήτων μεταξύ της Βουλής των Αντιπροσώπων και των Κοινοτικών Συνελεύσεων ή των τελευταίων μεταξύ τους, καθώς και μεταξύ των δικαστηρίων ή δικαστικών αρχών της Δημοκρατίας (άρθρο 139 παρ. 1). Οι σχετικές προσφυγές ασκούνται από τον Πρόεδρο ή τον Αντιπρόεδρο της Δημοκρατίας, από τη Βουλή των Αντιπροσώπων, από την ελληνική ή την τουρκική Κοινοτική Συνέλευση ή από κάθε άλλο όργανο ή αρχή της Δημοκρατίας, εφόσον όλα τα παραπάνω όργανα εμπλέκονται στη σχετική διαφορά ή αμφισβήτηση (άρθρο 139 παρ. 3). Το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο αποφασίζει ακόμη για κάθε εκλογική ένσταση που ασκείται κατά τις διατάξεις του εκλογικού νόμου και αφορά την εκλογή του Προέδρου ή του Αντιπροέδρου της Δημοκρατίας, των βουλευτών ή των μελών των Κοινοτικών Συνελεύσεων (άρθρο 145), καθώς και για την ύπαρξη προσωρινής ή οριστικής ανικανότητας του Προέδρου ή Αντιπροέδρου της Δημοκρατίας, μετά από αίτηση του Γενικού Εισαγγελέα και του Βοηθού Γενικού Εισαγγελέα της Δημοκρατίας (άρθρο 147) και έχει αποκλειστική δικαιοδοσία για την άρση αμφισβητήσεων ως προς την ερμηνεία του Συντάγματος (άρθρο 149). Οι αποφάσεις του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου επί οποιουδήποτε ζητήματος εμπίπτει

στην αρμοδιότητά του είναι δεσμευτικές έναντι πάντων, δικαστηρίων, αρχών και προσώπων (άρθρο 148). Το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο απαρτίζεται από τρεις δικαστές, έναν Έλληνα, έναν Τούρκο και έναν ουδέτερο. Πρόεδρος του Δικαστηρίου είναι ο ουδέτερος δικαστής, ο οποίος έχει θητεία έξι ετών (άρθρο 133 παρ. 1 και 6). Ο Έλληνας και ο Τούρκος δικαστής υπηρετούν μέχρι τη συμπλήρωση του εξηκοστού ογδούτου έτους της ηλικίας τους, αποχωρούν όμως πρωτίτερα λόγω πνευματικής ή σωματικής ανικανότητας ή αναπηρίας και απολύονται λόγω ανάρμοστης συμπεριφοράς (άρθρο 133 παρ. 7). Ο Πρόεδρος και οι λοιποί δικαστές του Ανώτατου Συνταγματικού Δικαστηρίου διορίζονται από κοινού από τον Πρόεδρο και τον Αντιπρόεδρο της Δημοκρατίας (άρθρο 133 παρ. 2) μεταξύ νομομαθών ανωτάτου επαγγελματικού και ηθικού επιπέδου (άρθρο 133 παρ. 5). Η διαδικασία ενώπιον του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου και άλλα οργανωτικά ζητήματα ρυθμίζονται με διαδικαστικό κανονισμό που εκδίδει το ίδιο το Δικαστήριο (άρθρο 135). Στην πράξη πάντως το Συνταγματικό Δικαστήριο έπαυσε de facto να λειτουργεί από το 1963, λόγω της παραίτησης των δύο από τους τρεις δικαστές του, και στη συνέχεια ενοποιήθηκε με το Ανώτατο Δικαστήριο, το οποίο ασκεί έτσι και λειτουργία συνταγματικού δικαιοδοτικού οργάνου⁶⁰.

Στη *Λετονία*, σύμφωνα με το άρθρο 85 του Συντάγματος, το Συνταγματικό Δικαστήριο, εντός της νομοθετικά προβλεπόμενης δικαιοδοσίας του, είναι αρμόδιο για τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, καθώς επίσης και για άλλα ζητήματα που του ανατίθενται με νόμο. Στο πλαίσιο αυτό, έχει την αρμοδιότητα κήρυξης αντισυνταγματικών νόμων ή άλλων κανόνων δικαίου ως ολικά ή μερικά ανίσχυρων. Ο διορισμός των δικαστών του Συνταγματικού Δικαστηρίου για θητεία που προβλέπεται από το νόμο επικυρώνεται από το Κοινοβούλιο (Saeima), σε μυστική ψηφοφορία με ειδική

60. Βλ. Η. ΝΙΚΟΛΑΟΥ, Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων και της κατανομής των αρμοδιοτήτων των οργάνων του κράτους στην Κύπρο, Αθήνα-Κομοτηνή 2000.

πλειοψηφία όχι μικρότερη των 51 βουλευτών (επί συνόλου 100 εδρών)⁶¹.

Στη *Λιθουανία*, το Συνταγματικό Δικαστήριο είναι αρμόδιο να αποφασίσει για τη μη αντίθεση των νόμων ή άλλων νομικών πράξεων του Κοινοβουλίου (Seimas) με το Σύνταγμα, καθώς επίσης και για τη μη αντίθεση των πράξεων του Προέδρου της Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης με το Σύνταγμα ή τους νόμους (άρθρο 102 παρ. 1 και 105 παρ. 1 και 2 του Συντάγματος). Η συνταγματικότητα των νόμων και άλλων πράξεων του Κοινοβουλίου εξετάζεται κατόπιν αιτήσεως της Κυβέρνησης, ενός πέμπτου των μελών του Κοινοβουλίου ή των δικαστηρίων (άρθρο 106 παρ. 1). Η συνταγματικότητα ή νομιμότητα των πράξεων του Προέδρου της Δημοκρατίας ελέγχεται μετά από αίτημα ενός πέμπτου των μελών του Κοινοβουλίου ή των δικαστηρίων (άρθρο 106 παρ. 2), ενώ η συνταγματικότητα ή νομιμότητα των πράξεων της Κυβέρνησης, μετά από αίτημα ενός πέμπτου των μελών του Κοινοβουλίου, των δικαστηρίων ή του Προέδρου της Δημοκρατίας (άρθρο 106 παρ. 3). Αίτημα του Προέδρου της Δημοκρατίας ή του Κοινοβουλίου για έλεγχο της συνταγματικότητας αναστέλλει την ισχύ της επίμαχης διάταξης (άρθρο 106 παρ. 4). Νόμος, άλλη πράξη του Κοινοβουλίου, πράξη του Προέδρου της Δημοκρατίας ή της Κυβέρνησης που διαπιστώνεται από το Συνταγματικό Δικαστήριο ότι βρίσκεται σε ολική ή μερική αντίθεση με το Σύνταγμα, ακυρώνεται κατά το αντίστοιχο μέρος, από την ημέρα της έκδοσης της σχετικής απόφασης του Συνταγματικού Δικαστηρίου (άρθρο 107 παρ. 1). Η εν λόγω απόφαση είναι οριστική και δεν υπόκειται σε κανένα ένδικο μέσο (άρθρο 107 παρ. 2). Το Συνταγματικό Δικαστήριο έχει επιπλέον αρμοδιότητα να εκφέρει κρίσεις αναφορικά με: α) το αν παραβιάστηκε η νομοθεσία η σχετική με την εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας ή του Κοινοβουλίου, β) το αν η κατάσταση της υγείας του Προέδρου της Δημοκρατίας του επιτρέπει να ασκεί τα

61. Βλ. A. USACKA, Ten years of Constitutional Development in Latvia, σε: G. AMATO/G. BRAIBANT/E. VENIZELOS (επιμ.), The Constitutional Revision in today's Europe, Λονδίνο 2002, σ. 309 επ. (312 επ.).

καθήκοντά του, γ) το αν οι διεθνείς συνθήκες που υπογράφει η Δημοκρατία της Λιθουανίας βρίσκονται σε συμφωνία με το Σύνταγμα, δ) το αν συγκεκριμένες πράξεις των μελών του Κοινοβουλίου ή κρατικών αξιωματούχων, εναντίον των οποίων έχει κινηθεί διαδικασία έκπτωσης, βρίσκονται σε αντίθεση με το Σύνταγμα (άρθρο 105 παρ. 3). Η αρμοδιότητα αυτή ασκείται κατόπιν αιτήσεως του Κοινοβουλίου ή του Προέδρου της Δημοκρατίας στις παραπάνω περιπτώσεις α) in fine και γ) (άρθρο 106 παρ. 5). Στη βάση των κρίσεων του Συνταγματικού Δικαστηρίου, την τελική απόφαση για τα ζητήματα αυτά λαμβάνει το Κοινοβούλιο (άρθρο 107 παρ. 3). Το Δικαστήριο διατηρεί πάντως την ευχέρεια να αρνηθεί την εξέταση ενός ζητήματος συνταγματικότητας ή την παροχή γνωμοδότησης, αν η αίτηση δεν βασίζεται σε νομικά κίνητρα (άρθρο 106 παρ. 6). Το Συνταγματικό Δικαστήριο αποτελείται από εννέα δικαστές, οι οποίοι διορίζονται για μη ανανεώσιμη εννεαετή θητεία. Κάθε τρία χρόνια ανανεώνεται το ένα τρίτο των μελών του. Οι δικαστές διορίζονται από το Κοινοβούλιο, τρεις από κατάλογο υποψηφίων που προτείνει ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, τρεις από κατάλογο που υποβάλλει ο Πρόεδρος του Κοινοβουλίου και τρεις από υποψηφίους που υποδεικνύει ο Πρόεδρος του Ανωτάτου Δικαστηρίου. Ο πρόεδρος του Συνταγματικού Δικαστηρίου διορίζεται από το Κοινοβούλιο, κατόπιν πρότασης του Προέδρου της Δημοκρατίας. Μέλη του Συνταγματικού Δικαστηρίου μπορούν να διοριστούν πολίτες της Λιθουανίας, οι οποίοι διαθέτουν κύρος, έχουν πανεπιστημιακού επιπέδου νομικές σπουδές και τουλάχιστον δεκαετή επαγγελματική εμπειρία στο χώρο του δικαίου ή ερευνητική και διδακτική ενασχόληση συνδεδεμένη με τη δικηγορική τους ιδιότητα (άρθρο 103). Οι δικαστές του Συνταγματικού Δικαστηρίου τελούν σε σχέση ανεξαρτησίας προς οποιονδήποτε κρατικό θεσμό, πρόσωπο ή οργανισμό και ασκούν τα καθήκοντά τους με γνώμονα το Σύνταγμα (άρθρο 104 παρ. 1). Απολαμβάνουν ασυλία αντίστοιχη με αυτή των μελών του Κοινοβουλίου (άρθρο 104 παρ. 4). Οι εξουσίες τους παύουν με τη λήξη της θητείας τους, με το θάνατό τους, με εθελούσια παραίτηση, εξ αιτίας αδυναμίας να ασκήσουν τα καθήκοντά τους για λόγους υγείας ή μετά από απομά-

κρυνση από την υπηρεσία τους, δυνάμει αποφάσεως του Κοινοβουλίου, ύστερα από κίνηση διαδικασίας εις βάρος τους (άρθρο 108). Το καθεστώς που διέπει το Συνταγματικό Δικαστήριο, καθώς και η διαδικασία με βάση την οποία ασκεί τις αρμοδιότητές του, ρυθμίζεται από το Νόμο περί του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Δημοκρατίας της Λιθουανίας (άρθρο 102 εδ. 1).

Στο *Λουξεμβούργο*, σύμφωνα με την παρ. 1 του άρθρου 95 τρις του Συντάγματος, αρμόδιο για τον έλεγχο της συμφωνίας των νόμων προς το Σύνταγμα, πλην εκείνων που κυρώνουν διεθνείς συνθήκες, είναι το Συνταγματικό Δικαστήριο, το οποίο επιλαμβάνεται κατόπιν προδικαστικού ερωτήματος που του απευθύνεται από κάθε δικαστήριο, σύμφωνα με τη διαδικασία που ορίζει ο νόμος (άρθρο 95 τρις παρ. 2). Το Συνταγματικό Δικαστήριο αποτελείται από τον Πρόεδρο του Ανωτάτου Δικαστηρίου, τον Πρόεδρο του Ανωτάτου Διοικητικού Δικαστηρίου, δύο μέλη του Ακυρωτικού Δικαστηρίου και πέντε δικαστές που υποδεικνύονται από τον Μεγάλο Δούκα, με τη σύμφωνη γνώμη του Ανωτάτου Δικαστηρίου και του Ανωτάτου Διοικητικού Δικαστηρίου (άρθρο 95 τρις παρ. 3 εδ. α'). Οι δικαστές είναι ισόβιοι και δεν μπορούν να απομακρυνθούν από την υπηρεσία ή να τεθούν σε αναστολή καθηκόντων, παρά μόνο με δικαστική απόφαση. Δεν μπορούν επίσης να μετατεθούν, εκτός αν πρόκειται για νέο διορισμό, που γίνεται με τη θέλησή τους. Σε περίπτωση αδυναμίας άσκησης των καθηκόντων τους ή παραπτώματος μπορεί να τους επιβληθεί αναστολή, απόλυση ή μετάθεση, υπό τους όρους που προβλέπει ο νόμος (άρθρο 95 τρις παρ. 3 εδ. β', που παραπέμπει στο άρθρο 91). Ο οργανισμός του Δικαστηρίου και ο τρόπος άσκησης των καθηκόντων του ρυθμίζεται με νόμο (άρθρο 95 τρις παρ. 4).

Στη *Μάλτα*, σύμφωνα με το άρθρο 95 του Συντάγματος, το Συνταγματικό Δικαστήριο είναι αρμόδιο να αποφασίζει επί: α) διαφορών του άρθρου 63 του Συντάγματος, που αφορούν τη νομιμότητα εκλογής των μελών της Βουλής των Αντιπροσώπων ή την παραίτησή τους λόγω ποινικής καταδίκης ή ανικανότητας, β) ζητημάτων που παραπέμπονται σε αυτό και αφορούν την τήρηση της νομοθεσίας περί εκλογής των μελών της Βουλής των Αντιπροσώπων, καθώς και

άλλων συναφών διαφορών του άρθρου 56 του Συντάγματος, σχετικών με την αναστολή των εκλογών ή με άλλες ενέργειες και αδικήματα που άσκησαν αθέμιτη επιρροή στο εκλογικό αποτέλεσμα, γ) εφέσεων κατά των αποφάσεων του Πολιτικού Δικαστηρίου το οποίο, σύμφωνα με το άρθρο 46 του Συντάγματος, είναι αρμόδιο να αποφαίνεται για παραβίαση θεμελιωδών δικαιωμάτων των πολιτών, είτε μετά από προσφυγή τους, είτε μετά από παραπομπή από οποιοδήποτε δικαστήριο, το οποίο είναι υποχρεωμένο να παραπέμψει το σχετικό ζήτημα στο Πολιτικό Δικαστήριο, όταν ανακύπτει στο πλαίσιο εκκρεμούς ενώπιόν του διαφοράς. Κάθε διάδικο μέρος στη δίκη ενώπιον του Πολιτικού Δικαστηρίου μπορεί να ασκήσει έφεση κατά της απόφασής του, ενώπιον του Συνταγματικού Δικαστηρίου. Το Συνταγματικό Δικαστήριο είναι περαιτέρω αρμόδιο για την εκδίκαση εφέσεων κατά αποφάσεων όλων των δικαστηρίων που τίγουν ζητήματα ερμηνείας του Συντάγματος ή εγκυρότητας των νόμων, διαφορετικά από εκείνα που τίθενται στην παραπάνω περίπτωση. Το Συνταγματικό Δικαστήριο απαρτίζεται από τρία μέλη, τα οποία διορίζονται από τον Πρόεδρο της Μάλτας, μετά από πρόταση του Πρωθυπουργού (άρθρο 96 παρ. 1). Δικαστής μπορεί να διοριστεί όποιος άσκησε το επάγγελμα του δικηγόρου ή του δικαστή για τουλάχιστον δώδεκα χρόνια ή και τα δύο, αλλά για χρόνο συνολικά ίσο με αυτό το χρονικό διάστημα (άρθρο 96 παρ. 2). Οι δικαστές υπηρετούν μέχρι την συμπλήρωση του εξηκοστού πέμπτου έτους της ηλικίας τους (άρθρο 97 παρ. 1) και δεν μπορούν να απομακρυνθούν από την υπηρεσία τους, παρά μόνο λόγω ανικανότητας εκτέλεσης των καθηκόντων τους ή παραπτώματος, με απόφαση του Προέδρου της Μάλτας, κατόπιν αιτήσεως της Βουλής των Αντιπροσώπων, που πρέπει να υπογράφεται από τα δύο τρίτα των μελών της (άρθρο 97 παρ. 2).

Στην *Ο υ γ γ α ρ ί α*, σύμφωνα με το άρθρο 32α του Συντάγματος⁶², το Συνταγματικό Δικαστήριο ελέγχει τη συνταγματικότητα

62. Το κείμενο παρατίθεται σε ελληνική μετάφραση σε Θ. ΤΖΩΝΟΥ, Τα Συντάγματα της Κεντρικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Αθήνα-Κομοτηνή 2000, σ. 391 επ.

των νόμων και ασκεί όσες (άλλες) αρμοδιότητες του ανατίθενται με νόμο (παρ. 1). Το Συνταγματικό Δικαστήριο ακυρώνει κάθε νόμο ή άλλη διάταξη που κρίνει ότι αντίκειται στο Σύνταγμα (παρ. 2). Καθένας έχει το δικαίωμα να προσφύγει στο Συνταγματικό Δικαστήριο στις περιπτώσεις που ορίζει ο νόμος (παρ. 3). Το Συνταγματικό Δικαστήριο απαρτίζεται από έντεκα μέλη, που εκλέγονται από το Κοινοβούλιο μετά από πρόταση Επιτροπής, στην οποία μετέχει ένα μέλος από κάθε πολιτικό κόμμα που εκπροσωπείται στο Κοινοβούλιο. Για την εκλογή ενός δικαστή του Συνταγματικού Δικαστηρίου απαιτείται πλειοψηφία δύο τρίτων των μελών του Κοινοβουλίου (παρ. 4). Οι δικαστές του Συνταγματικού Δικαστηρίου δεν μπορεί να είναι μέλη πολιτικών κομμάτων ούτε να εμπλέκονται σε πολιτικές δραστηριότητες άλλες από εκείνες που απορρέουν από τη δικαιοδοσία του Συνταγματικού Δικαστηρίου (παρ. 5). Ο νόμος που ρυθμίζει την οργάνωση και τη λειτουργία του Συνταγματικού Δικαστηρίου ψηφίζεται με πλειοψηφία δύο τρίτων των μελών του Κοινοβουλίου (παρ. 6)⁶³.

Στην *Πολωνία*, σύμφωνα με τα άρθρα 79 παρ. 1 και 188 παρ. 5 του πολωνικού Συντάγματος⁶⁴, το Συνταγματικό Δικαστήριο είναι αρμόδιο για την εκδίκαση προσφυγών πολιτών που ισχυρίζονται παραβίαση συνταγματικών τους δικαιωμάτων και ελευθεριών από δικαστικές αποφάσεις ή διοικητικές πράξεις, που εφαρμόζουν νόμους ή άλλες κανονιστικές πράξεις. Παράλληλα, κάθε δικαστήριο μπορεί να απευθύνει προς το Συνταγματικό Δικαστήριο προδικαστικό ερώτημα ως προς τη συμφωνία κανόνων δικαίου με το Σύνταγμα ή με κυρωμένες διεθνείς συνθήκες, εφόσον από την εφαρμογή τους εξαρτάται η επίλυση της εκκρεμούς ενώπιόν τους διαφοράς (άρθρο 193). Το Συνταγματικό Δικαστήριο είναι επίσης αρμόδιο για την εξέταση: α) της συμφωνίας των νόμων και των διεθνών συνθηκών με το Σύ-

63. Βλ. G. BRÜNER/L. SOLYOM, *Verfassungsgerichtsbarkeit in Ungarn, Baden-Baden* 1995.

64. Το κείμενό του παρατίθεται σε ελληνική μετάφραση σε Θ. ΤΖΩΝΟΥ, *Τα Συντάγματα της Κεντρικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης*, ό.π., σ. 431 επ.

νταγμα, β) της συμφωνίας των νόμων με τις επικυρωμένες διεθνείς συνθήκες, των οποίων η επικύρωση απαιτεί προηγούμενη νομοθετική έγκριση, γ) της συμφωνίας των νομικών διατάξεων που εκδίδονται από τα κεντρικά κρατικά όργανα με το Σύνταγμα, τις κυρωμένες διεθνείς συνθήκες και τους νόμους, δ) της συμφωνίας των στόχων και της δράσης των πολιτικών κομμάτων με το Σύνταγμα (άρθρο 188). Τον παραπάνω έλεγχο μπορούν να προκαλέσουν μεταξύ άλλων ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ο Πρόεδρος της Βουλής, ο Πρόεδρος Γερουσίας, ο Πρωθυπουργός, 50 Βουλευτές, 30 Γερουσιαστές, ο Πρώτος Πρόεδρος του Ανωτάτου Δικαστηρίου, ο Πρόεδρος του Ανωτάτου Διοικητικού Δικαστηρίου, ο Γενικός Εισαγγελέας, η Εθνική Ένωση Δικαστών για ζητήματα που αφορούν την ανεξαρτησία της δικαιοσύνης, καθώς και οι επικεφαλής των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, τα επαγγελματικά σωματεία και οι ενώσεις εργοδοτών, οι εκκλησίες και θρησκευτικές οργανώσεις για ζητήματα του ενδιαφέροντός τους (άρθρο 191). Το Συνταγματικό Δικαστήριο είναι, τέλος, σύμφωνα με το άρθρο 189 του Συντάγματος, αρμόδιο για την άρση των συγκρούσεων αρμοδιοτήτων μεταξύ των κεντρικών συνταγματικών οργάνων του κράτους, κατόπιν αιτήσεως του Προέδρου της Δημοκρατίας, του Προέδρου της Βουλής, του Προέδρου της Γερουσίας, του Πρωθυπουργού, 50 Βουλευτών, 30 Γερουσιαστών, του Πρώτου Προέδρου του Ανωτάτου Δικαστηρίου, ή του Προέδρου του Ανωτάτου Διοικητικού Δικαστηρίου (άρθρο 192). Οι αποφάσεις του Συνταγματικού Δικαστηρίου είναι δεσμευτικές *erga omnes* και δεν υπόκεινται σε κανένα ένδικο μέσο (άρθρο 190 παρ. 1). Όσες αποφαινόνται για τη συνταγματικότητα κανόνων δικαίου, δημοσιεύονται αμέσως εκεί όπου είναι δημοσιευμένος ο κανόνας ο οποίος ελέγχθηκε και, αν ο κανόνας δεν δημοσιεύεται, στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (άρθρο 190 παρ. 2). Οι αποφάσεις του Συνταγματικού Δικαστηρίου ισχύουν από την ημέρα της δημοσίευσής τους, εκτός αν ορίζουν άλλη ημερομηνία για τη λήξη της ισχύος του νόμου, όχι όμως μεγαλύτερη των 18 μηνών, αν πρόκειται για διάταξη νόμου, ή 12 μηνών αν πρόκειται για άλλη κανονιστική διάταξη (άρθρο 190 παρ. 3). Η απόφαση που κηρύσσει

την αντίθεση προς το Σύνταγμα, προς διεθνή συμφωνία ή προς το νόμο μιας κανονιστικής πράξης στην οποία βασίστηκε δικαστική απόφαση ή ανέκκλητη διοικητική πράξη συνιστά νόμιμη βάση για την επανεξέταση της υποθέσεως ή την ακύρωση απόφασης, ανάλογα με τους όρους που προβλέπονται για τις αντίστοιχες διαδικασίες στο νόμο (άρθρο 190 παρ. 4). Οι αποφάσεις του Συνταγματικού Δικαστηρίου λαμβάνονται κατά πλειοψηφία (άρθρο 190 παρ. 5). Το Συνταγματικό Δικαστήριο αποτελείται από 15 δικαστές που επιλέγονται από το Κοινοβούλιο για θητεία εννέα ετών, μεταξύ προσώπων διακεκριμένων για τις νομικές τους γνώσεις. Οι δικαστές είναι μη επανεκλέξιμοι. Ο Πρόεδρος και Αντιπρόεδρος του Συνταγματικού Δικαστηρίου διορίζονται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας μεταξύ υποψηφίων που προτείνει η Ολομέλεια (άρθρο 194). Οι δικαστές του Συνταγματικού Δικαστηρίου είναι ανεξάρτητοι και υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα. Κατά τη διάρκεια της θητείας τους δεν επιτρέπεται να μετέχουν σε πολιτικά κόμματα ή επαγγελματικά σωματεία και να αναπτύσσουν δημόσια δράση που αντίκειται στις αρχές της ανεξαρτησίας των δικαστών και των δικαστηρίων (άρθρο 195). Η οργάνωση του Συνταγματικού Δικαστηρίου, καθώς και η διαδικασία ενώπιον του, καθορίζεται λεπτομερέστερα με νόμο (άρθρο 197)⁶⁵.

Στην *Πορτογαλία*, σύμφωνα με το άρθρο 277 του Συντάγματος, κανόνες που αντιβαίνουν σε οποιαδήποτε διάταξη ή αρχή του Συντάγματος, είναι αντισυνταγματικοί (παρ. 1). Η τυπική ή ουσιαστική ωστόσο αντισυνταγματικότητα των κανόνων κυρωμένων διεθνών συνθηκών δεν εμποδίζει την εφαρμογή τους στο πορτογαλικό νομικό σύστημα, εφόσον αυτοί εφαρμόζονται στο νομικό σύστημα του αντισυμβαλλόμενου κράτους, εκτός αν παραβιάζουν κάποια θεμελιώδη διάταξη του Συντάγματος (παρ. 2). Προληπτικός έλεγχος της συνταγματικότητας διεξάγεται από το Συνταγματικό Δικαστήριο μετά από αίτηση του Προέδρου της Δημοκρατίας για κάθε κανόνα

65. Για το ιστορικό της δημιουργίας και τη δραστηριότητα του πολωνικού Συνταγματικού Δικαστηρίου βλ. J.-P. MASSIAS, *Droit constitutionnel des États d' Europe de l' Est*, Παρίσι 1999, σ. 89 επ., 153 επ.

που περιλαμβάνεται: σε διεθνή συνθήκη που του υποβάλλεται προς έγκριση, σε διάταγμα που του υποβάλλεται για την έκδοσή του, καθώς σε κάθε διεθνή συμφωνία, της οποίας το εγκριτικό διάταγμα αποστέλλεται σε αυτόν για υπογραφή (άρθρο 278 παρ. 1). Διεξάγεται επίσης μετά από αίτηση Εκπροσώπου της Δημοκρατίας (δηλ. εκπροσώπου της κεντρικής εξουσίας σε μια αυτόνομη περιφέρεια) για κάθε κανόνα νομοθετικού διατάγματος περιφερειακού χαρακτήρα, που του υποβάλλεται προς υπογραφή (άρθρο 278 παρ. 2), καθώς και μετά από αίτηση του Πρωθυπουργού ή του ενός πέμπτου των μελών της εθνικής αντιπροσωπείας, για κάθε κανόνα που περιέχεται σε διάταγμα υποβαλλόμενο στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, για την έκδοσή του ως οργανικού νόμου (άρθρο 278 παρ. 4). Αν το Συνταγματικό Δικαστήριο κηρύξει την αντισυνταγματικότητα κανόνα περιλαμβανομένου σε διάταγμα ή διεθνή συνθήκη, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας ή, κατά περίπτωση, ο Εκπρόσωπος της Δημοκρατίας δεν εγκρίνει ή δεν υπογράφει και αποστέλλει το νόμο ή τη συνθήκη στο σώμα που του το υπέβαλε. Στην περίπτωση αυτή το διάταγμα ή η συνθήκη δεν μπορούν να επανυποβληθούν, εκτός αν απαλειφθούν οι αντισυνταγματικές διατάξεις ή χωρήσει επιψήφισή τους από την Εθνική Αντιπροσωπεία, με πλειοψηφία δύο τρίτων των παρόντων βουλευτών, που δεν μπορεί πάντως να είναι μικρότερη από την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού τους. Αν το περιεχόμενο του διατάγματος αναδιαμορφωθεί, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας ή ο Εκπρόσωπος της Δημοκρατίας κατά περίπτωση, μπορούν να ζητήσουν εκ νέου τον προληπτικό έλεγχο της συνταγματικότητας (άρθρο 279). Το άρθρο 280 του Συντάγματος οργανώνει τον συγκεκριμένο έλεγχο της συνταγματικότητας από το Συνταγματικό Δικαστήριο. Σύμφωνα με το άρθρο αυτό, το Συνταγματικό Δικαστήριο εκδικάζει εφέσεις κατά δικαστικών αποφάσεων που αρνούνται την εφαρμογή κανόνων ως αντισυνταγματικών ή αντικείμενων σε ανώτερο κανόνα δικαίου. Όταν οι κανόνες αυτοί περιέχονται σε διεθνή συνθήκη, στη νομοθεσία ή σε εκτελεστικό διάταγμα, η έφεση ασκείται υποχρεωτικά από το Γενικό Εισαγγελέα (άρθρο 280 παρ. 1 α, παρ. 2 α και παρ. 3). Το Συνταγματικό Δικαστήριο εξετάζει ακόμη εφέσεις εναντίον αποφά-

σεων που αρνούνται την εφαρμογή κανόνων που περιέχονται σε διατάγματα περιφερειακού χαρακτήρα ή εκδιδόμενων από όργανα που ασκούν κυρίαρχη εξουσία, λόγω παραβίασης του καθεστώτος των αυτόνομων περιοχών (άρθρο 280 παρ. 2, β και γ). Αποφαινεται, τέλος, επί εφέσεων κατά αποφάσεων που εφαρμόζουν κανόνες, η συνταγματικότητα ή η νομιμότητα των οποίων αμφισβητήθηκε κατά την εκδίκαση των σχετικών υποθέσεων (άρθρο 280 παρ. 1 β, παρ. 2 δ). Τις εφέσεις αυτές μπορούν να τις ασκήσουν μόνο τα μέρη που αμφισβήτησαν τη συνταγματικότητα ή τη νομιμότητα ενώπιον του δικάσαντος δικαστηρίου (άρθρο 280 παρ. 4). Εφέσεις μπορούν να ασκηθούν επίσης εναντίον αποφάσεων που εφαρμόζουν διατάξεις, τις οποίες προηγουμένως το Συνταγματικό Δικαστήριο έχει κηρύξει αντισυνταγματικές ή μη νόμιμες. Ο Γενικός Εισαγγελέας υποχρεούται να εφεσιβάλλει παρόμοιες αποφάσεις (άρθρο 280 παρ. 5). Οι εφέσεις ενώπιον του Συνταγματικού Δικαστηρίου περιορίζονται στο ζήτημα της αντισυνταγματικότητας ή της αντίθεσης στο νόμο (άρθρο 280 παρ. 6). Αφηρημένο έλεγχο της συνταγματικότητας ή της νομιμότητας (ως προς την παράβαση υπέρτερων κανόνων δικαίου) οποιασδήποτε διάταξης μπορούν να ζητήσουν ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ο Πρόεδρος της Εθνοσυνέλευσης, ο Πρωθυπουργός, ο Συνήγορος του Πολίτη, ο Γενικός Εισαγγελέας και το ένα δέκατο των μελών της Εθνοσυνέλευσης. Στην περίπτωση του αφηρημένου ελέγχου, η απόφαση του Συνταγματικού Δικαστηρίου περί αντισυνταγματικότητας ή μη νομιμότητας του κανόνα έχει δεσμευτική erga omnes ισχύ. Τον ίδιο έλεγχο με τα ίδια αποτελέσματα μπορεί να ασκήσει το Δικαστήριο και σε περίπτωση που έχει ήδη διαπιστώσει τρεις φορές την αντισυνταγματικότητα ή μη νομιμότητα ενός κανόνα (άρθρο 281). Η απόφαση του Συνταγματικού Δικαστηρίου έχει ως συνέπεια την αναδρομική ακύρωση του κανόνα και την αναβίωση όσων διατάξεων αυτός είχε εν τω μεταξύ καταργήσει (άρθρο 282 παρ. 1). Όταν ωστόσο η αντισυνταγματικότητα ή η μη νομιμότητα του κανόνα είναι επιγενόμενη, οφείλεται δηλαδή στην μεταγενέστερη της ύπαρξής του εισαγωγή αντίθετης συνταγματικής διάταξης ή διάταξης του κοινού δικαίου, τότε η παραπάνω κύρωση ανατρέχει

στο χρόνο θέσης σε ισχύ της τελευταίας (άρθρο 282 παρ. 2). Το Συνταγματικό Δικαστήριο διατηρεί το δικαίωμα να περιορίσει τα έννομα αποτελέσματα των αποφάσεών του, όταν προέχουν λόγοι ασφάλειας δικαίου, δίκαιης μεταχείρισης ή εξαιρετικά σοβαροί και τεκμηριωμένοι λόγοι δημοσίου συμφέροντος (άρθρο 282 παρ. 4). Οι δικαστικές αποφάσεις που στηρίχθηκαν στους επίμαχους κανόνες παραμένουν σε ισχύ, εκτός αν η απόφαση του Συνταγματικού Δικαστηρίου ορίζει αντίθετα, σε περιπτώσεις ποινικών ή πειθαρχικών κανόνων, που επεφύλασσαν για τον διάδικο δυσμενέστερη μεταχείριση (άρθρο 282 παρ. 3). Το Συνταγματικό Δικαστήριο μπορεί επίσης να ελέγξει και να διαπιστώσει κατόπιν αιτήσεως του Προέδρου της Δημοκρατίας ή του Συνηγόρου του Πολίτη την παράλειψη λήψης των αναγκαίων για την εκτέλεση συνταγματικών διατάξεων νομοθετικών μέτρων (άρθρο 283 παρ. 1). Η διαπίστωση της δια παραλείψεως παραβίασης του Συντάγματος γνωστοποιείται στο αρμόδιο νομοθετικό σώμα (άρθρο 283 παρ. 2). Η αρμοδιότητα του Συνταγματικού Δικαστηρίου εκτείνεται επίσης και σε μια σειρά διαφορών όπως: η διαπίστωση του θανάτου, της ανικανότητας άσκησης των καθηκόντων του και της έκπτωσης του Προέδρου της Δημοκρατίας, η απόφαση σε τελευταίο βαθμό για την τήρηση της εκλογικής διαδικασίας, ο έλεγχος νομιμότητας των πολιτικών κομμάτων και η διάλυσή τους σύμφωνα με τους ορισμούς του νόμου, η απόφαση για τη συνταγματικότητα και νομιμότητα των εθνικών, περιφερειακών και τοπικών δημοψηφισμάτων (άρθρο 223). Το Συνταγματικό Δικαστήριο αποτελείται από δεκατρία μέλη, δέκα από τα οποία διορίζονται από την Εθνοσυνέλευση και άλλα τρία ορίζονται από τους δέκα αυτούς δικαστές. Τουλάχιστον έξι από τα μέλη του Δικαστηρίου επιλέγονται από τις τάξεις των δικαστών των υπολοίπων δικαστηρίων, ενώ τα υπόλοιπα πρέπει να είναι νομικοί. Η θητεία τους είναι εννεαετής, χωρίς δυνατότητα ανανέωσης. Ο πρόεδρος του Συνταγματικού Δικαστηρίου εκλέγεται από τα μέλη του. Τα τελευταία απολαμβάνουν τις ίδιες εγγυήσεις ανεξαρτησίας και αμεροληψίας και υπόκεινται στα ίδια ασυμβίβαστα με τους κοινούς δικαστές. Το καθεστώς τους ρυθμίζεται ειδικότερα με νόμο (άρθρο 222). Νόμος ορίζει επί-

σης την οργάνωση και τις διαδικασίες ενώπιον του Συνταγματικού Δικαστηρίου (άρθρο 224 παρ. 1)⁶⁶.

Στη *Σλοβακία*, σύμφωνα με το άρθρο 124 του Συντάγματος⁶⁷, το Συνταγματικό Δικαστήριο είναι ανεξάρτητο δικαστικό όργανο, επιφορτισμένο με την προστασία του Συντάγματος. Αποφασίζει για τη συμφωνία των νόμων, των κυβερνητικών διαταγμάτων, των γενικά δεσμευτικών αποφάσεων των Υπουργείων και των κεντρικών διοικητικών οργάνων με το Σύνταγμα, με τους συνταγματικούς νόμους και τις διεθνείς συνθήκες που συνάπτει και κυρώνει η Δημοκρατία της Σλοβακίας, όπως αυτές μεταφέρονται με νόμο (άρθρο 125 παρ. 1). Με την παραπομπή της υπόθεσης στο Συνταγματικό Δικαστήριο, το τελευταίο μπορεί να αναστείλει την ισχύ τους, μέχρι την έκδοση της απόφασής του για το κύριο ζήτημα, αν κρίνει ότι από την ολική ή μερική εφαρμογή των παραπάνω κανόνων ή συγκεκριμένων διατάξεων τους απειλούνται θεμελιώδη δικαιώματα και ελευθερίες ή υπάρχει κίνδυνος σοβαρής οικονομικής ζημίας ή ανεπανόρθωτης βλάβης (άρθρο 125 παρ. 2 και 5). Αν το Συνταγματικό Δικαστήριο διαπιστώσει την αντισυνταγματικότητά τους, οι σχετικές διατάξεις αποβάλλουν την ισχύ τους. Τα όργανα που τις εξέδωσαν είναι υποχρεωμένα, εντός έξι μηνών από την έκδοση της απόφασης του Συνταγματικού Δικαστηρίου, να μεριμνήσουν για την εναρμόνιση των σχετικών κανόνων με το Σύνταγμα, τους συνταγματικούς νόμους ή τις διεθνείς συνθήκες, αλλιώς, μετά την πάροδο του εξαμήνου, αποβάλλουν την ισχύ τους (άρθρο 125 παρ. 3). Το Συνταγματικό Δικαστήριο δεν μπορεί να αποφασίσει για τη συμφωνία νομοσχεδίων ή σχεδίων γενικά δεσμευτικών κανόνων δικαίου προς το Σύνταγμα (άρθρο 125 παρ. 4). Οι αποφάσεις του Συνταγματικού Δικαστηρίου, τόσο επί της αναστολής ισχύος, όσο και επί του κυρίου ζη-

66. Για τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων στην Πορτογαλία βλ. ΜΑΥΡΙΑΣ, *Transition Démocratique*, ό.π., σ. 116 επ., ΠΕΡΙΦΑΝΑΚΗ-ΡΟΤΟΛΟ, *Ο δικαστικός έλεγχος*, ό.π., σ. 153 επ.

67. Το κείμενο του παρατίθεται σε ελληνική μετάφραση σε ΤΖΩΝΟΥ, ό.π., σ. 583 επ.

τήματος δημοσιεύονται υπό μορφήν νόμου. Οι αποφάσεις του Δικαστηρίου είναι δεσμευτικές έναντι πάντων (άρθρο 125 παρ. 6). Το Συνταγματικό Δικαστήριο επιλαμβάνεται περαιτέρω προσφυγών φυσικών και νομικών προσώπων που ισχυρίζονται παραβίαση των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών τους που κατοχυρώνονται στο Σύνταγμα ή σε κυρωμένη διεθνή σύμβαση, υπό την επιφύλαξη ότι δεν συντρέχει αρμοδιότητα άλλου δικαστηρίου (άρθρο 127 παρ. 1). Αν το Δικαστήριο διαπιστώσει παραβίαση των δικαιωμάτων και ελευθεριών από τελεσίδικη δικαστική απόφαση, μέτρο ή ενέργεια, απαγγέλλει την ακύρωσή τους. Αν η παραβίαση συντελέστηκε δια παραλείψεως, το Δικαστήριο διατάσσει την διενέργεια των οφειλόμενων. Μπορεί ταυτόχρονα να παραπέμψει το ζήτημα για περαιτέρω ενέργειες, να απαγορεύσει μελλοντικές προσβολές ή να διατάξει, κατά τις περιστάσεις, την αποκατάσταση της προτέρας κατάστασης (άρθρο 127 παρ. 2). Μπορεί επίσης να επιδικάσει αποζημίωση στον θιγόντα (άρθρο 127 παρ. 3). Παρόμοια διαδικασία προσφυγής από όργανα της τοπικής αυτοδιοίκησης προβλέπεται σε περιπτώσεις αντισυνταγματικών ή μη νόμιμων αποφάσεων ή ενεργειών, σχετικών με υποθέσεις της τοπικής αυτοδιοίκησης, εκτός αν συντρέχει αρμοδιότητα άλλου δικαστηρίου (άρθρο 127 α). Σύμφωνα με το άρθρο 125 α του Συντάγματος, το Συνταγματικό Δικαστήριο μπορεί επιπλέον να ελέγξει τη συνταγματικότητα των διεθνών συνθηκών που υπογράφει η Δημοκρατία της Σλοβακίας, πριν από την υποβολή τους στη Βουλή για κύρωση, αν αυτό ζητηθεί με αίτηση του Προέδρου της Δημοκρατίας ή της Κυβέρνησης. Αν το Συνταγματικό Δικαστήριο αποφασίσει ότι η συνθήκη αντιβαίνει στο Σύνταγμα, τότε δεν μπορεί να κυρωθεί. Το Συνταγματικό Δικαστήριο μπορεί επίσης να ελέγξει τη συνταγματικότητα του ερωτήματος που τίθεται σε δημοψήφισμα, πριν τη διενέργειά του, κατόπιν αιτήσεως του Προέδρου της Δημοκρατίας, τυχόν δε απόφασή του περί αντισυνταγματικότητας έχει ως συνέπεια τη ματαίωσή του (άρθρο 125 β). Το Συνταγματικό Δικαστήριο είναι επίσης αρμόδιο για την ερμηνεία του Συντάγματος ή των συνταγματικών νόμων σε αμφισβητούμενες περιπτώσεις. Η σχετική απόφαση δημοσιεύεται υπό μορφή νόμου και είναι

δεσμευτική (άρθρο 128). Περαιτέρω, το Συνταγματικό Δικαστήριο αποφασίζει: για την άρση σύγκρουσης αρμοδιοτήτων μεταξύ κεντρικών οργάνων της διοίκησης, στο μέτρο που δεν ορίζεται άλλο αρμόδιο όργανο από το νόμο (άρθρο 126), για τη συνταγματικότητα και νομιμότητα της εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας και της ανάδειξης του Κοινοβουλίου και των οργάνων της τοπικής αυτοδιοίκησης, επί προσφυγών κατά του αποτελέσματος του δημοψηφίσματος, για τη συμφωνία απόφασης διάλυσης πολιτικού κόμματος με τους συνταγματικούς νόμους, για τη συνταγματικότητα της απόφασης κήρυξης της χώρας σε κατάσταση πολιορκίας, καθώς και επί κατηγορίας της Βουλής εναντίον του Προέδρου της Δημοκρατίας για εκ προθέσεως παραβίαση του Συντάγματος ή εσχάτη προδοσία. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις η απόφαση του Συνταγματικού Δικαστηρίου είναι δεσμευτική για όλα τα κρατικά όργανα και κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο (άρθρο 129). Τα πρόσωπα που μπορούν να φέρουν τις σχετικές υποθέσεις ενώπιον του Συνταγματικού Δικαστηρίου, ορίζονται με νόμο (άρθρο 130 παρ. 2). Η διαδικασία ενώπιον του Συνταγματικού Δικαστηρίου κινείται, εκτός από τις περιπτώσεις για τις οποίες ήδη αναφέρθηκε, με αίτηση του ενός πέμπτου τουλάχιστον των μελών του Κοινοβουλίου, του Προέδρου της Δημοκρατίας, της Κυβέρνησης, του Γενικού Εισαγγελέα και κάθε δικαστηρίου (άρθρο 130 παρ.1). Εναντίον των αποφάσεων του Συνταγματικού Δικαστηρίου δεν προβλέπεται κανένα ένδικο μέσο (άρθρο 133). Το Συνταγματικό Δικαστήριο αποτελείται από 13 δικαστές, που διορίζονται για δωδεκαετή θητεία από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, μετά από πρόταση του Κοινοβουλίου. Δικαστής μπορεί να διοριστεί κάθε πολίτης της Σλοβακίας, που συγκεντρώνει τα προσόντα του εκλέγεσθαι στο Κοινοβούλιο, έχει συμπληρώσει το τεσσαρακοστό έτος της ηλικίας του και έχει ασκήσει για πάνω από 15 χρόνια νομικό επάγγελμα. Η θητεία του είναι μη ανανεώσιμη (άρθρο 134). Ο πρόεδρος και ο αναπληρωτής πρόεδρος του Δικαστηρίου επιλέγονται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, από τις τάξεις των μελών του (άρθρο 135). Οι δικαστές του Συνταγματικού Δικαστηρίου απολαμβάνουν της ίδιας ασυλίας με τους βουλευτές. Δεν μπορούν να

διωχθούν ποινικά ή να συλληφθούν χωρίς έγκριση του Συνταγματικού Δικαστηρίου (άρθρο 136). Πριν την ορκοδοσία του, ο δικαστής που είναι μέλος πολιτικού κόμματος, οφείλει να παραιτηθεί από την κομματική του ιδιότητα (άρθρο 137 παρ. 1). Με την ανάληψη των καθηκόντων του παύει η τυχόν βουλευτική του ιδιότητα ή η ιδιότητά του ως μέλους της Κυβέρνησης (άρθρο 137 παρ. 3). Τα καθήκοντα των δικαστών του Συνταγματικού Δικαστηρίου είναι ασυμβίβαστα με την ιδιότητα του μέλους άλλου οργάνου της κρατικής εξουσίας, με την άσκηση οποιουδήποτε επαγγέλματος ή απασχόλησης, με την ανάληψη επιχειρηματικής δραστηριότητας ή διευθυντικής ή ελεγκτικής θέσης σε επιχείρηση, καθώς και με οποιαδήποτε άλλη οικονομική ή κερδοσκοπική δραστηριότητα, εκτός από τη διοίκηση της προσωπικής περιουσίας και την επιστημονική, εκπαιδευτική, συγγραφική ή καλλιτεχνική δραστηριότητα (άρθρο 137 παρ. 2). Οι δικαστές του Συνταγματικού Δικαστηρίου παύονται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας μετά από τελεσίδικη καταδίκη τους για εκ προθέσεως διάπραξη αδικήματος, μετά από πειθαρχική απόφαση του ίδιου του Δικαστηρίου για ενέργεια ανάρμοστη προς την ιδιότητά τους καθώς και για παρατεταμένη, άνω του έτους, αποχή από την άσκηση των καθηκόντων τους (άρθρο 138). Όλα τα υπόλοιπα ζητήματα που αφορούν την οργάνωση του Συνταγματικού Δικαστηρίου, τη διαδικασία ενώπιόν του και το καθεστώς των δικαστών του, ρυθμίζονται με νόμο (άρθρο 140)⁶⁸.

Στη *Σ λ ο β ε ν ί α*, σύμφωνα με την παρ. 1 του άρθρου 160 του Συντάγματος⁶⁹, το Συνταγματικό Δικαστήριο αποφασίζει: για τη συνταγματικότητα των νόμων, για τη συμφωνία των νόμων και άλλων κανόνων με κυρωμένες διεθνείς συνθήκες και τις γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου, για τη συμφωνία διαταγμάτων, τοπικών διαταγμά-

68. Για το Συνταγματικό Δικαστήριο της Σλοβακίας βλ. P. KRESAK, *The Constitutional Development of the Slovak Republic*, σε: AMATO/BRAIBANT/VENIZELOS (επιμ.), *The Constitutional Revision*, ό.π., σ. 363 επ. (376 επ.).

69. Το κείμενό του παρατίθεται σε ελληνική μετάφραση σε ΤΖΩΝΟΥ, ό.π., σ. 629 επ.

των και άλλων πράξεων άσκησης δημόσιας εξουσίας με το Σύνταγμα και τους νόμους. Εκδικάζει επίσης συνταγματικές προσφυγές για παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών από ατομικές πράξεις, κατόπιν εξαντλήσεως των ενδίκων μέσων (άρθρο 160 παρ. 1 και 3). Το Συνταγματικό Δικαστήριο αποφαινεται περαιτέρω για διαφορές δικαιοδοσίας μεταξύ του κράτους και των τοπικών κοινοτήτων ή των τελευταίων μεταξύ τους ή μεταξύ δικαστηρίων και άλλων δημόσιων αρχών ή μεταξύ Κοινοβουλίου, Προέδρου της Δημοκρατίας και Κυβέρνησης. Αποφασίζει τέλος για την αντισυνταγματικότητα ενεργειών και δραστηριοτήτων των πολιτικών κομμάτων, καθώς και για άλλα ζητήματα που του ανατίθενται από το Σύνταγμα ή το νόμο (άρθρο 160 παρ. 1). Το Συνταγματικό Δικαστήριο ασκεί επίσης γνωμοδοτικές αρμοδιότητες κατά τη διαδικασία κύρωσης μιας συνθήκης, αποφαινόμενο, μετά από πρόταση του Προέδρου της Δημοκρατίας, της Κυβέρνησης ή του ενός τρίτου των μελών του Κοινοβουλίου, για τη συμφωνία της υπό κύρωση συνθήκης με το Σύνταγμα (άρθρο 160 παρ. 2). Το Συνταγματικό Δικαστήριο ακυρώνει ολικά ή μερικά τον νόμο που κρίνει αντισυνταγματικό. Η ακύρωση ενεργεί από την έκδοση της απόφασης ή από το μεταγενέστερο χρονικό σημείο που τυχόν καθορίζει η απόφαση, το οποίο όμως δεν μπορεί να απέχει περισσότερο από έναν χρόνο από την έκδοσή της. Το Συνταγματικό Δικαστήριο ακυρώνει ή κηρύσσει αντισυνταγματικούς άλλους κανόνες ή γενικής εφαρμογής πράξεις που βρίσκονται σε αντίθεση με το Σύνταγμα ή το νόμο. Υπό τους όρους που θέτει ο νόμος, έχει την ευχέρεια να αναστείλει ολικά ή μερικά την ισχύ μιας πράξης της οποίας ασκεί έλεγχο συνταγματικότητας ή νομιμότητας, για όσο χρόνο εκκρεμεί η έκδοση της σχετικής απόφασης. Οι έννομες συνέπειες της απόφασης του Δικαστηρίου ρυθμίζονται με νόμο (άρθρο 161). Ο τρόπος θέσης ενός ζητήματος ενώπιον του Συνταγματικού Δικαστηρίου, η διαδικασία, καθώς και τα δικαιούμενα προς τούτο πρόσωπα, ρυθμίζονται με νόμο. Το Συνταγματικό Δικαστήριο αποφασίζει με την πλειοψηφία όλων των μελών του, εκτός αν προβλέπεται διαφορετικά από το Σύνταγμα ή το νόμο. Για τη συνέχιση της διαδικασίας ενώπιόν του κατόπιν άσκη-

σης συνταγματικής προσφυγής, μπορεί να αποφασίσει και σε πιο περιορισμένη σύνθεση, όπως ορίζει ο νόμος (άρθρο 162). Το Συνταγματικό Δικαστήριο απαρτίζεται από εννέα δικαστές, οι οποίοι επιλέγονται από το Κοινοβούλιο, μεταξύ νομικών, κατόπιν προτάσεως του Προέδρου της Δημοκρατίας, σύμφωνα με διαδικασία που προβλέπεται στο νόμο (άρθρο 163 παρ. 1 και 2). Η θητεία των δικαστών του είναι εννεαετής, χωρίς δυνατότητα ανανέωσής της (άρθρο 165 παρ. 1). Ο πρόεδρος του Δικαστηρίου εκλέγεται από τους δικαστές του, για θητεία τριών ετών (άρθρο 163 παρ. 3). Δικαστής του Συνταγματικού Δικαστηρίου μπορεί να απαλλαγεί από τα καθήκοντά του πριν τη λήξη της θητείας του μετά από οικειοθελή παραίτηση, κατόπιν ποινικής καταδίκης σε στερητική της ελευθερίας ποινή ή συνεπεία συνεχιζόμενης ανικανότητας ως προς την άσκηση των καθηκόντων του, όπως ειδικότερα ορίζεται στο νόμο (άρθρο 164). Τα καθήκοντα του δικαστή του Συνταγματικού Δικαστηρίου είναι ασυμβίβαστα με την ιδιότητα του μέλους άλλων κρατικών οργάνων, οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή κομματικών οργάνων, καθώς και με άλλες δραστηριότητες που ορίζονται στο νόμο (άρθρο 166). Τα μέλη του Συνταγματικού Δικαστηρίου απολαμβάνουν της ασυλίας του βουλευτή. Για την άρση της αποφασίζει το Κοινοβούλιο (άρθρο 167).

Στη Σοβιετία ο έλεγχος της συνταγματικότητας αποτελεί σχετικώς πρόσφατη εξέλιξη στην έννομη τάξη της χώρας αυτής. Το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα που κυβέρνησε για πολλές δεκαετίες συνεχώς, έως το 1976, αντιμετώπιζε με καχυποψία την ιδέα της συνταγματικής κατοχύρωσης θεμελιωδών δικαιωμάτων, ιδιαίτερα του δικαιώματος ιδιοκτησίας, συνδυασμένης μάλιστα με την πρόβλεψη της αρμοδιότητας των δικαστηρίων να ελέγχουν τη συνταγματικότητα των νόμων. Υπήρχε ο φόβος ότι όλα αυτά θα μπορούσαν να αποτελέσουν τροχοπέδη στις νομοθετικές πρωτοβουλίες για κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, ενώ παράλληλα επικρατούσε η άποψη ότι αποτελεσματικότερη προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσα από τις δημοκρατικές διαδικασίες. Έτσι το ισχύον από την 1.1.1975 νέο Σύνταγμα περιέλαβε, στην αρχική του

μορφή, έναν μάλλον φτωχό κατάλογο θεμελιωδών δικαιωμάτων, στο κεφάλαιο 2, και αυτόν ύστερα από ισχυρή πίεση εκ μέρους της αντιπολίτευσης. Μετά την κυβερνητική αλλαγή του 1976 ο κατάλογος αυτός διευρύνθηκε, ενώ το 1979 μια νέα συνταγματική αναθεώρηση καθιέρωσε ρητά τον δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, ο οποίος είχε αρχίσει δειλά να αναπτύσσεται στην πράξη από τις αρχές του εικοστού αιώνα. Ο έλεγχος της συνταγματικότητας επεκτείνεται μάλιστα, ώστε να μπορεί να ασκηθεί και από διοικητικά όργανα, αφού άλλωστε αυτά παραδοσιακά έχουν στη Σουηδία λιγότερη ιεραρχική εξάρτηση από την κυβέρνηση, σε σχέση με τα δεδομένα της υπόλοιπης Ευρώπης⁷⁰. Ειδικότερα η παράγραφος 14 του 11^{ου} κεφαλαίου του Συντάγματος (Όργανο Διακυβέρνησης)⁷¹, όπως ισχύει από 1.1.1980, προβλέπει ότι «εφόσον ένα δικαστήριο ή ένα άλλο δημόσιο όργανο διαπιστώσει ότι μια διάταξη αντίκειται σε διατάξεις των θεμελιωδών νόμων ή άλλες υπερκείμενες διατάξεις, ή ότι κατά τη θέσπισή της παραβιάστηκε ουσιωδώς η κείμενη τάξη, δεν επιτρέπεται να εφαρμοσθεί η διάταξη». Προστίθεται όμως ότι «εφόσον η διάταξη θεσπίσθηκε από το Κοινοβούλιο ή την Κυβέρνηση, αυτή δεν εφαρμόζεται μόνο αν το ελάττωμα είναι πρόδηλο». Στην πραγματικότητα τα σουηδικά δικαστήρια έχουν επιδείξει έκτοτε εξαιρετική «αυτοσυγκράτηση» στην άσκηση αυτού του διάχυτου και παρεμπόμπου ελέγχου και σε ελάχιστες περιπτώσεις αρνήθηκαν την εφαρμογή μιας διάταξης νόμου ή κανονιστικής πράξης ως αντισυνταγματικής⁷².

70. Γενικά για τον έλεγχο της συνταγματικότητας στη Σουηδία και την ιστορική εξέλιξη βλ. B. HOLMSTRÖM, *The Judicialization of Politics in Sweden*, *International Political Science Review* 1994, σ. 153 επ.

71. Συνταγματική ισχύ έχουν επίσης, σύμφωνα με την παράγραφο 3 του 1^{ου} κεφαλαίου του Συντάγματος, ο νόμος περί τύπου και ο νόμος περί ελευθερίας της έκφρασης. Οι νόμοι αυτοί, μαζί με το ίδιο το Σύνταγμα, αποτελούν, σύμφωνα με την παραπάνω διάταξη, τους θεμελιώδεις νόμους του κράτους.

72. I. CAMERON, Sweden, σε C. A. GEARTY (επιμ.), *European civil liberties and the European Convention on Human Rights*, Χάγη 1997, σ. 217 επ. (222 επ.), με περαιτέρω ενδείξεις.

Στην *Τσεχία* το Συνταγματικό Δικαστήριο, σύμφωνα με το άρθρο 87 του Συντάγματος⁷³, είναι αρμόδιο για την ακύρωση τυπικών νόμων ή επιμέρους διατάξεων τους που είναι αντίθετες με τη συνταγματική τάξη, για την ακύρωση άλλων διατάξεων που αντιβαίνουν στη συνταγματική τάξη ή το νόμο, για τις συνταγματικές προσφυγές οργάνων της τοπικής αυτοδιοίκησης εναντίον παρανόμων επεμβάσεων του κράτους, για συνταγματικές προσφυγές εναντίον τελεσίδικων δικαστικών αποφάσεων ή πράξεων άλλων κρατικών οργάνων που παραβιάζουν συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα και ελευθερίες. Είναι επίσης αρμόδιο για την εκδίκαση διαφορών για τη νομιμότητα της εκλογής (κατόπιν άσκησης ενδίκου μέσου) ή την απώλεια της ιδιότητας και τα ασυμβίβαστα των μελών της Γερουσίας, για την εκδίκαση κατηγορίας της Γερουσίας εναντίον του Προέδρου για εσχάτη προδοσία, για την εκδίκαση προσφυγής του Προέδρου της Δημοκρατίας εναντίον της κοινής απόφασης Βουλής των Αντιπροσώπων και Γερουσίας, με την οποία διαπιστώνεται αδυναμία του να ασκήσει τα καθήκοντά του, για την υπόδειξη των κατάλληλων μέτρων εφαρμογής μιας δεσμευτικής για την Τσεχία απόφασης διεθνούς δικαστηρίου, η οποία δεν μπορεί αλλιώς να εφαρμοστεί, για τον έλεγχο συμφωνίας προς τους συνταγματικούς κανόνες, ή τους υπόλοιπους νόμους, απόφασης με την οποία διαλύεται ένα πολιτικό κόμμα ή άλλων αποφάσεων που σχετίζονται με τη δράση του, καθώς και για την άρση συγκρούσεων αρμοδιοτήτων μεταξύ κρατικών οργάνων και οργάνων των αυτοδιοικούμενων περιφερειών, εκτός αν τη σχετική αρμοδιότητα έχει άλλο όργανο. Το Συνταγματικό Δικαστήριο αποφασίζει, ακόμη, πριν από την κύρωση μιας διεθνούς συνθήκης για τη συμφωνία της με την συνταγματική τάξη. Πριν την έκδοση της σχετικής απόφασης, η συνθήκη δεν μπορεί να κυρωθεί (άρθρο 87 παρ. 2). Η απόφαση του Δικαστηρίου που διαπιστώνει αντίθεση της συνθήκης με τη συνταγματική τάξη, αποτελεί εμπόδιο για την κύρωσή της, μέχρι την εναρμόνιση της μίας με την άλλη

73. Το κείμενο του Συντάγματος παρατίθεται σε ελληνική μετάφραση σε ΤΖΩΝΟΥ, ό.π., σ. 677 επ.

(άρθρο 89 παρ. 3). Το Συνταγματικό Δικαστήριο απαρτίζεται από δεκαπέντε μέλη, που διορίζονται για δεκαετή θητεία (άρθρο 84 παρ. 1) από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας με την έγκριση της Γερουσίας (άρθρο 84 παρ. 2). Δικαστής μπορεί να διοριστεί οποιοσδήποτε πολίτης ηθικής ακεραιότητας, που πληροί τα προσόντα εκλογής στη Γερουσία, έχει πανεπιστημιακού επιπέδου νομικές σπουδές και έχει ασκήσει νομικό επάγγελμα για τουλάχιστον δέκα χρόνια (άρθρο 84 παρ. 3). Οι δικαστές του Συνταγματικού Δικαστηρίου μπορούν να διωχθούν ποινικά μόνο με τη συγκατάθεση της Γερουσίας (άρθρο 86 παρ. 1). Νόμος ορίζει τις προϋποθέσεις, τα δικαιούμενα προσφυγής πρόσωπα και τη διαδικασία ενώπιον του Συνταγματικού Δικαστηρίου (άρθρο 88 παρ. 1). Οι δικαστές του Δικαστηρίου ασκούν τα καθήκοντά τους με γνώμονα τη συνταγματική τάξη και τον παραπάνω νόμο (άρθρο 88 παρ. 2). Οι αποφάσεις του Δικαστηρίου είναι δεσμευτικές έναντι πάντων, προσώπων και αρχών (άρθρο 89 παρ. 2). Είναι εκτελεστές από την απαγγελία τους, με τους όρους και τον τρόπο που προβλέπεται στο νόμο, εκτός αν οι ίδιες ορίζουν διαφορετικά (άρθρο 89 παρ. 1).

Στη *Φινλανδία* ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων αποτελεί, όπως και στη γειτονική Σουηδία, πρόσφατη εξέλιξη στο συνταγματικό δίκαιο της χώρας. Στο προϊσχύσαν φινλανδικό Σύνταγμα το άρθρο 92 παρ. 2 προέβλεπε ότι διατάξεις κανονιστικής πράξης αντίθετες προς το ίδιο το Σύνταγμα ή προς τυπικό νόμο δεν εφαρμόζονται από τους δικαστές, αλλά ούτε και από τους δημοσίους υπαλλήλους. Καθιερωνόταν συνεπώς ένας διάχυτος και παρεμπόπτων έλεγχος, όχι μόνο δικαστικός αλλά και διοικητικός, τόσο της συνταγματικότητας όσο και της νομιμότητας των κανονιστικών πράξεων. Από αυτό συναγόταν, εξ αντιδιαστολής, ο αποκλεισμός του δικαστικού ή άλλου ελέγχου της συνταγματικότητας των τυπικών νόμων⁷⁴. Ήδη στο νέο Σύνταγμα, που ψηφίσθηκε στις 11.6.1999 και

74. Βλ. M. PELLONPÄÄ, La Convention européenne des droits de l' homme: Quelques réflexions comparatives entre la Finlande et la France, RIDC 3-1995, σ. 669 επ. (673-4 και 677).

τέθηκε σε ισχύ την 1.3.2000, η παρ. 106 προβλέπει ότι αν στο πλαίσιο μιας διαφοράς που εκκρεμεί ενώπιον δικαστηρίου εφαρμοστέα διάταξη νόμου βρίσκεται σε προφανή αντίθεση με το Σύνταγμα, το δικαστήριο υποχρεούται να εφαρμόσει τους σχετικούς κανόνες του Συντάγματος, παρακάμπτοντας τις διατάξεις της κοινής νομοθεσίας.

Το συμπέρασμα από την επισκόπηση των συγκριτικών δεδομένων είναι ότι η θέσπιση και η λειτουργία ειδικών συνταγματικών δικαιοδοτικών οργάνων, συνήθως με την ονομασία «συνταγματικό δικαστήριο», έχει διαδοθεί ευρύτατα στον ευρωπαϊκό χώρο τον 20ό αιώνα. Παρόμοιες εξελίξεις παρατηρούνται όμως και εκτός του χώρου αυτού⁷⁵, ώστε να μην είναι υπερβολικό να θεωρήσει κανείς την εγκαθίδρυση της συνταγματικής δικαιοσύνης, με την οργανική του όρου έννοια, ως μια από τις σπουδαιότερες κατακτήσεις του συνταγματισμού στον προηγούμενο αιώνα. Το φαινόμενο προφανώς δεν είναι τυχαίο. Η ύπαρξη συνταγματικού δικαστηρίου συντελεί στην ενίσχυση της κανονιστικής δύναμης του Συντάγματος⁷⁶, αφού η τυχόν παραβίαση συνταγματικών διατάξεων από άλλα κρατικά όργανα μπορεί να ελεγχθεί και να αντιμετωπισθεί μέσα από τη νομολογία του. Οι συνταγματικές ρυθμίσεις προσλαμβάνουν έτσι πρακτικό χαρακτήρα και αποκτούν πραγματική δεσμευτικότητα.

Το αντίθετο πρότυπο, της συνταγματικής δικαιοσύνης με λειτουργική μόνο έννοια, δηλ. κυρίως με την άσκηση διάχυτου (άρα, κατά λογική ακολουθία, και παρεμπίπτοντος) ελέγχου της συνταγ-

75. Ο Peter HÄBERLE, *Verfassungsgerichtsbarkeit im Vergleich*, DöV 1986, σ. 830 επ. (831), κάνει λόγο για μια παγκόσμια «πορεία νίκης της συνταγματικής δικαιοσύνης» (*Siegeszug der Verfassungsgerichtsbarkeit*). Πρβλ. γενικότερα A. v. BRÜNNECK, *Verfassungsgerichtsbarkeit in den westlichen Demokratien*, Baden-Baden 1992, σ. 15 επ. και passim, Γ. ΚΑΣΙΜΑΤΗ, *Συνταγματική Δικαιοσύνη*, Αθήνα-Κομοτηνή 1999, ιδίως σ. 28 επ., 65 επ.

76. Για το θέμα της κανονιστικής δύναμης του Συντάγματος βλ. ιδίως K. HESSE, *Die normative Kraft der Verfassung*, Tübingen 1959, passim. Από την ελληνική βιβλιογραφία πρβλ., από διαφορετικές οπτικές γωνίες, Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, Η «κανονιστική δύναμη του πραγματικού», ΤοΣ 1983, σ. 105 επ., Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, Η κανονιστική δύναμη του Συντάγματος, ΔτΑ 31/2006.

ματικότητα των νόμων από όλα τα δικαστήρια χάνει έδαφος διεθνώς. Το πρότυπο τούτο είναι αρχαιότερο του οργανικού προτύπου, αλλά τείνει πια να καταστεί ξεπερασμένο. Η άσκηση συνταγματικών δικαιοδοτικών έργων από δικαστήρια με διαφορετικό κύριο προορισμό (αστικά, διοικητικά, ποινικά) πάσχει από τα εγγενή μειονεκτήματα της έλλειψης εξειδίκευσης των δικαστών και, κυρίως, της ανασφάλειας δικαίου. Εξάλλου έτσι η επίλυση των συνταγματικών διαφορών καθίσταται εφικτή μόνο σε όσο βαθμό υπάρχουν οι δικονομικές προσβάσεις προς τα κοινά αυτά δικαστήρια, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται ενίοτε σοβαρότατα κενά στη δικαστική προστασία (όπως π.χ. στην Ελλάδα σε ό,τι αφορά «οργανωτικές» συνταγματικές διαφορές, όπως εκτέθηκε ήδη). Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι και χώρες όπου δοκιμάσθηκε αρχικά ο διάχυτος έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, όπως π.χ. η Γερμανία την εποχή του Συντάγματος της Βαϊμάρης⁷⁷, προσχώρησαν στη συνέχεια στη λογική του «οργανικού» προτύπου συνταγματικής δικαιοσύνης, με την ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου (με τον Θεμελιώδη Νόμο της Βόννης το 1949, όπως ήδη εκτέθηκε).

Υπό τα δεδομένα αυτά η προσκόλληση του έλληνα συντακτικού, και στη συνέχεια αναθεωρητικού, νομοθέτη στο παρωχημένο και χαοτικό σύστημα διάχυτου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, όπως και η αδυναμία δικαιοδοτικής επίλυσης κρίσιμων «οργανωτικών» συνταγματικών διαφορών φαίνεται αδικαιολόγητη. Η ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου αποτελεί πια αναγκαιότητα και για τη χώρα μας, όπως συμβαίνει στα περισσότερα προηγμένα συνταγματικά κράτη και πάντως στα ευρωπαϊκά κράτη. Είναι αξιοσημείωτο ότι το «οργανικό» πρότυπο, ακριβώς εξαιτίας της επικράτησής του στον ευρωπαϊκό χώρο, χαρακτηρίζεται στη διεθνή βιβλιο-

77. Βλ. ιδίως H. WENDENBURG, Die Debatte um die Verfassungsgerichtsbarkeit und der Methodenstreit der Staatsrechtslehre in der Weimarer Republik, Göttingen 1984.

γραφία, μεταξύ άλλων, και ως «ευρωπαϊκό»⁷⁸. Για το λειτουργικό πρότυπο αντίθετα, που ακολουθείται κατά βάση και στη χώρα μας, χρησιμοποιείται κυρίως ο χαρακτηρισμός «αμερικανικό»⁷⁹, επειδή οι απαρχές του εντοπίζονται στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και ειδικότερα στην περίφημη απόφαση *Marbury κατά Madison* του Ανώτατου Δικαστηρίου, του έτους 1803⁸⁰. Η ειδοποιός διαφορά όμως, η οποία το καθιστά αποτελεσματικό στη χώρα προέλευσής του, είναι η ύπαρξη ενιαίας δικαιοδοσίας (αφού το Ανώτατο Δικαστήριο των Η.Π.Α. είναι ένα και μοναδικό, αρμόδιο για κάθε είδους υπόθεση και όχι μόνο π.χ. για αστικές και ποινικές, ή διοικητικές κ.ο.κ.)⁸¹, σε συνδυασμό με την αρχή του δεσμευτικού νομολογιακού προηγούμενου (*stare decisis*)⁸². Σε μια χώρα όπως η Ελλάδα, όπου δεν υφίσταται ένα αλλά τρία ανώτατα δικαστήρια και η νομολογία τους δεν δεσμεύει εκτός των ορίων του δεδικασμένου⁸³, το «λειτουργικό» πρότυπο αποδεικνύεται στην πραγματικότητα δυσλειτουργικό και ακατάλληλο.

III. Το ζήτημα της συνταγματικής δικαιοσύνης στο πλαίσιο της προηγούμενης και της νέας συνταγματικής αναθεώρησης

Το ζήτημα της ίδρυσης «Συνταγματικού Δικαστηρίου» στην Ελλάδα είχε τεθεί από το 1963, αφού η πρόταση αναθεώρησης που είχαν υποβάλει τον Φεβρουάριο του έτους εκείνου βουλευτές της

78. Βλ. L. FAVOREU, *Modèle américain et modèle européen de justice constitutionnelle*, AJC 1988, σ. 51 επ.

79. Πρβλ. και M. CAPPELLETTI/W. COHEN, *Comparative Constitutional Law*, Νέα Υόρκη-Ινδιανάπολη 1979, σ. 86 επ.

80. Βλ. ΣΚΟΥΡΗ, *Συστήματα του δικαστικού ελέγχου*, ό.π., σ. 518 επ., Κ. ΜΑΥΡΙΑ, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 2^η έκδ. Αθήνα-Κομοτηνή 2002, σ. 174 επ.

81. Βλ. Φ. ΚΟΖΥΡΗ, *Εισαγωγή στο Αμερικανικό Δίκαιο*, Αθήνα-Θεσ/νίκη 2002, σ. 76 επ.

82. Βλ. ΣΚΟΥΡΗ, ό.π., σ. 523 επ., ΜΑΥΡΙΑ, ό.π., σ. 177 επ.

83. Βλ. Δ. ΤΣΑΤΣΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο*, τόμ. Α', Αθήνα-Κομοτηνή 1994, σ. 430 επ., ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο*, ό.π., σ. 366 επ.

Ε.Ρ.Ε. περιείχε σχετική πρόβλεψη. Το δικαστήριο αυτό θα έπρεπε, κατά την πρόταση, να απαρτίζεται από μέλη του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Αρείου Πάγου. Θα επιφορτιζόταν κυρίως «με την αποστολήν της εξελέξεως του κύρους των βουλευτικών εκλογών, της θέσεως εκτός νόμου και της διαλύσεως πολιτικών κομμάτων επιδιωκόντων την ανατροπήν του πολιτεύματος, της διαπιστώσεως της καταχρήσεως ατομικών δικαιωμάτων, της άρσεως των συγκρούσεων κατά τα νυν ισχύοντα και της αποκαταστάσεως της ενότητος της νομολογίας μεταξύ Συμβουλίου της Επικρατείας και Αρείου Πάγου»⁸⁴. Επρόκειτο βέβαια για κακέκτυπο συνταγματικού δικαιοδοτικού οργάνου, αφού η σύνθεσή του θα ήταν ετερόφωτη και οι αρμοδιότητές του δεν θα περιελάμβαναν ούτε τον έλεγχο συνταγματικότητας και την εξουσία ακύρωσης των αντισυνταγματικών νόμων, ούτε την επίλυση «οργανωτικών» διαφορών, π.χ. σχετικά με τον σχηματισμό και τη διάλυση της κυβέρνησης ή τον διορισμό και παύση των υπουργών. Εξάλλου το ισχύον τότε Σύνταγμα του 1952 ανέθετε τον έλεγχο του κύρους των βουλευτικών εκλογών, αφενός, και την άρση των «συγκρούσεων» μεταξύ «διοικητικών και κοινών δικαστηρίων», αφετέρου, σε ειδικά δικαστήρια συγκροτούμενα από μέλη του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Αρείου Πάγου (άρθρα 73 και 85 αντίστοιχα). Συνεπώς η ουσιαστική καινοτομία της πρότασης περιοριζόταν στη θεσμοθέτηση της διάλυσης κομμάτων και της διαπίστωσης «κατάχρησης» ατομικών δικαιωμάτων (προφανώς με αποτέλεσμα την αποστέρηση του «καταχραστή» από τα δικαιώματά του). Ήταν επομένως μια απόπειρα εισαγωγής ακόμη περισσότερων αυταρχικών στοιχείων, περιβεβλημένων με δικαστικοφανή μανδύα, σε ένα πολίτευμα βεβαρημένο με τις υποθήκες των βασιλικών υπερεξουσιών και του παρασυντάγματος. Η πρόταση αναθεώρησης του 1963 ήταν πάντως θνησιγενής, αφού προσέκρουσε στην άρνηση της Ένωσης Κέντρου και της Ε.Δ.Α. και έτσι δεν κατέ-

84. Βλ. Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ, Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974, β' έκδ. Αθήνα 1986, σ. 545 επ., Α. ΠΑΝΤΕΛΗ, Εγχειρίδιο συνταγματικού δικαίου, Αθήνα 2005, σ. 269.

στη εφικτό να συγκεντρώσει την απαιτούμενη, κατά το άρθρο 108 Συντ. 1952, πλειοψηφία των δύο τρίτων του όλου αριθμού των μελών της Βουλής⁸⁵.

Τα δικτατορικά «συνταγματικά» κείμενα του 1968 και του 1973, τα οποία ήταν επηρεασμένα σε πολλά σημεία από την πρόταση της Ε.Ρ.Ε. του 1963 (τη λεγόμενη «βαθεία τομή»)⁸⁶, έκαναν κι αυτά λόγο για «Συνταγματικό Δικαστήριο». Στις αρμοδιότητές του θα συγκαταλέγονταν η κρίση για την έννοια και την έκταση των συνταγματικών αρμοδιοτήτων του αρχηγού του κράτους, της Βουλής και της κυβέρνησης, ο έλεγχος των βουλευτικών εκλογών, η άρση της αμφισβήτησης για τη συνταγματικότητα διάταξης νόμου, σε περίπτωση έκδοσης αντιφατικών αποφάσεων του Αρείου Πάγου, του Συμβουλίου της Επικρατείας ή του Ελεγκτικού Συνεδρίου, η αποστέρηση ατομικών δικαιωμάτων σε περίπτωση κατάχρησής τους και, κυρίως, ο «διαρκής έλεγχος» της λειτουργίας και η διάλυση των πολιτικών κομμάτων (άρθρα 24 παρ. 2, 58 παρ. 4 και 5 και 106 αμοφτέρων των κειμένων). Η τελευταία τούτη υπερεξουσία ήταν η πεμπουσία και ο πραγματικός λόγος ύπαρξης του οργάνου αυτού, διαμέσου του οποίου, όπως εύστοχα παρατηρήθηκε, «θα μπορούσαν οι κυβερνώντες να διαστρεβλώνουν τη λειτουργία των θεσμών και να απογυμνώνουν την αρχή της καθολικής ψηφοφορίας από κάθε ουσιαστικό περιεχόμενο»⁸⁷. Και τούτο διότι τα μέλη του «Συνταγματικού Δικαστηρίου», σύμφωνα με τα άρθρα 97, παρ. 1 και 2, και 98 παρ. 7 των «συνταγματικών» κειμένων τόσο του 1968 όσο και του 1973, θα διορίζονταν με διάταγμα, ύστερα από πρόταση της (δικτατορικής) κυβέρνησης και θα ήταν ισόβια (αποχωρώντας μόνο με τη συμπλήρωση του 70ού έτους της ηλικίας τους), επιτρέποντας έτσι τη συγκαλυμμένη κηδεμόνευση της πολιτικής ζωής από τη στρατιωτική χούντα επί δεκαετίες ύστερα από τον θεωρητικό «εκδημοκρατισμό»

85. Βλ. Γ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗ, Πολίτευμα και κομματικοί σχηματισμοί στην Ελλάδα (1952-1967), Θεσ/νίκη 1991, σ. 133 επ.

86. Πρβλ. ΠΑΝΤΕΛΗ, ό.π., σ. 281.

87. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, ό.π., σ. 671.

του καθεστώτος. Στην πράξη το «συνταγματικό δικαστήριο» της δικτατορίας ουδέποτε λειτούργησε, ενώ οι σχετικές διατάξεις καταργήθηκαν με τη Β΄ «Συντακτική» πράξη της 31.12.1973.

Η ψευδεπίγραφη χρήση του όρου «συνταγματικό δικαστήριο» στα «συνταγματικά» κείμενα της δικτατορίας λειτούργησε, μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 1974, ως «αρνητικό ιδεολογικό προηγούμενο»⁸⁸. Κατέστη έτσι πολιτικά δυσχερής, αν μη ανέφικτη, η επανεξέταση του προβλήματος της συνταγματικής δικαιοσύνης στη χώρα μας στις πραγματικές του διαστάσεις κατά τη θέσπιση του Συντάγματος του 1975. Παρέμειναν επομένως ζητούμενα τόσο η εκλογίκευση του διάχυτου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων (όπου η μόνη ουσιαστική μεταρρύθμιση ήταν η καθιέρωση της, περιορισμένης εμβέλειας, αρμοδιότητας του ΑΕΔ για άρση αμφισβητήσεων κατά το άρθρο 100 παρ. 1 περ. ε΄ Συντ.), όσο και η θεσμοθέτηση της δυνατότητας δικαιοδοτικής επίλυσης «οργανωτικών» συνταγματικών διαφορών.

Στην αναθεώρηση του 1985/1986 το θέμα ούτε τέθηκε ούτε και θα μπορούσε να τεθεί, αφού αυτή ήταν εντοπισμένη στις σχετικές με τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας συνταγματικές διατάξεις. Αντίθετα, στην πρόταση αναθεώρησης των βουλευτών της «Νέας Δημοκρατίας» τον Μάρτιο του 1995 περιλαμβανόταν η μετονομασία του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου του άρθρου 100 Συντ. σε Συνταγματικό Δικαστήριο και η πρόβλεψη ότι κάθε δικαστήριο υποχρεούται να παραπέμψει σ' εκείνο το «ζήτημα συνταγματικότητας», εφόσον κρίνει ότι ο νόμος που καλείται να εφαρμόσει είναι αντισυνταγματικός. Η σύνθεση του ΑΕΔ θα παρέμενε ωστόσο η ίδια, με μοναδική αλλαγή την αύξηση από δύο σε τέσσερις των καθηγητών⁸⁹. Πιο γενικό-

88. Βλ. Ν. ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΥ, Τα «συνταγματικά» εγχειρήματα της δικτατορίας και το συντακτικό έργο της μεταπολίτευσης, Αθήνα-Κομοτηνή 2001, σ. 273 επ.

89. Βλ. το κείμενο σε Γ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Η αναθεώρηση του Συντάγματος, Αθήνα-Κομοτηνή 1995, σ. 65 επ., 94 και 96-7. Ανάλυση και αιτιολόγηση της πρότασης της Νέας Δημοκρατίας περιέχεται στη μελέτη του Γενικού Ειση-

λογη η αντίστοιχη πρόταση του ΠΑ.ΣΟ.Κ. περιείχε απλώς τη διαπίστωση της ανάγκης αναθεώρησης των άρθρων 100 και 93 παρ. 4 Συντ., με στόχο την «αρτιότερη και διαφανέστερη οργάνωση του συστήματος δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων». Στο πλαίσιο αυτό προτεινόταν να προβλεφθούν ειδικοί κανόνες για τη διεξαγωγή της δίκης στην οποία τίθεται ζήτημα συνταγματικότητας ενώπιον των Ανωτάτων Δικαστηρίων, να διευκολυνθεί για ορισμένες κατηγορίες υποθέσεων η δυνατότητα πρόσβασης στο ΑΕΔ και να τροποποιηθεί η συγκρότηση του ΑΕΔ-χωρίς να θιγεί η βασική ιδέα που διέπει τη συγκρότησή του- με τη συμμετοχή των εκπροσώπων της νομικής θεωρίας και σε άλλες κατηγορίες υποθέσεων⁹⁰. Η συζήτηση πάντως των προτάσεων εκείνων καθυστέρησε για περισσότερο από ένα έτος στην αρμόδια κατά το άρθρο 119 του Κανονισμού της Βουλής κοινοβουλευτική επιτροπή και τελικά η Βουλή διαλύθηκε πρόωρα, τον Αύγουστο του 1996, χωρίς να διεξαχθούν οι προβλεπόμενες στο άρθρο 110 παρ. 2 Συντ. ψηφοφορίες για τη διαπίστωση της ανάγκης αναθεώρησης⁹¹.

Μετά τις εκλογές του Σεπτεμβρίου 1996 υποβλήθηκαν νέες προτάσεις αναθεώρησης, τον Ιούνιο του 1997, οι οποίες ήταν, στο σημείο αυτό, όμοιες με τις προηγούμενες, από την πλευρά και των δύο μεγάλων κομμάτων⁹². Ακολούθησε η συγκρότηση νέας Επιτροπής Αναθεώρησης κατά το άρθρο 119 παρ. 2 ΚτΒ, όπου βέβαια επικράτησε η άποψη της πλειοψηφίας (του ΠΑ.ΣΟ.Κ.) και έτσι προτάθηκε μόνο η αναθεώρηση του άρθρου 100, «υπό τη μορφή προσθήκης παραγράφου για την οργάνωση της δίκης περί συνταγματικότητας

γητή του κόμματος στη διαδικασία αναθεώρησης Ι. ΒΑΡΒΙΤΣΙΩΤΗ, Η Ελλάδα μπροστά στο 2000, Αθήνα-Κομοτηνή 1998, σ. 227 επ.

90. Βλ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *ό.π.*, σ. 20 επ., 35-6.

91. Βλ. Κ. ΜΑΥΡΙΑ, Το χρονικό της αναθεώρησης του Συντάγματος, ΤοΣ 1997, σ. 229 επ.

92. Βλ. Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Η αναθεώρηση του Συντάγματος: Συνολικό σχέδιο για την Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα, Αθήνα-Κομοτηνή 1998, σ. 183 επ., 207, 211 επ., 241, 243-4.

στο επίπεδο των Ολομελειών των τριών ανώτατων δικαστηρίων και στο πλαίσιο του συστήματος του διάχυτου ελέγχου»⁹³. Στις σχετικές ψηφοφορίες της 20ής Μαΐου και της 24ης Ιουνίου 1998 η Βουλή διαπίστωσε την ανάγκη αναθεώρησης του άρθρου 100 Συντ. προς την παραπάνω κατεύθυνση, με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των μελών της, όχι όμως και με την πλειοψηφία των τριών πέμπτων (άρθρο 110 παρ. 2 και 4 Συντ.)⁹⁴. Μετά από δύο σχεδόν χρόνια, τον Μάρτιο του 2000, διαλύθηκε η Βουλή και από τις εκλογές του Απριλίου 2000 προέκυψε η Ζ' Αναθεωρητική Βουλή, με πλειοψηφία όμοια με αυτή της προηγούμενης Περιόδου. Η κατά το άρθρο 119 παρ. 8 επ. ΚτΒ Επιτροπή Αναθεώρησης του Συντάγματος συγκροτήθηκε τον Μάιο και ολοκλήρωσε τις εργασίες της στο διάστημα Αυγούστου-Οκτωβρίου 2000, καταλήγοντας και σε σχέδιο κειμένου των νέων διατάξεων⁹⁵. Σε ό,τι αφορά το άρθρο 100 η Επιτροπή πρότεινε την προσθήκη της νέας παραγράφου 5, για την υποχρέωση παραπομπής των ζητημάτων αντισυνταγματικότητας από τα Τμήματα στις Ολομέλειες των τριών ανώτατων δικαστηρίων. Η πρόταση έγινε δεκτή στην τελική ψηφοφορία στην Ολομέλεια της Βουλής με τις ψήφους 267 βουλευτών, στις 6.4.2001⁹⁶. Η συνταγματική αλλαγή που επήλθε έτσι έχει πολύ περιορισμένο βεληνεκές, αφού, όπως εκτέθηκε, η τυχόν κρίση ενός από τα τρία ανώτατα δικαστήρια, έστω και σε σχηματισμό Ολομέλειας, περί αντισυνταγματικότητας νόμου δεν έχει ισχύ *erga omnes* και δεν καταργεί το νόμο. Εξάλλου η ratio της προσθήκης της νέας παρ. 5 στο άρθρο 100 Συντ. ήταν, όπως εκτέθηκε, η προστασία των νόμων απέναντι σε «βεβιασμένες» κρίσεις ολιγομελών σχηματισμών (ανώτατων δικαστηρίων) και όχι η

93. Βλ. BENIZEΛΟΥ, *ό.π.*, σ. 294.

94. Βλ. Θ. ΞΗΡΟΥ, Η πορεία προς την Ζ' Αναθεωρητική Βουλή, ΤοΣ 1998, σ. 1097 επ. (1110-1111).

95. Βλ. Βουλή των Ελλήνων, Έκθεση της Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος, 2000, σ. 163 επ.

96. Βλ. Ε. BENIZEΛΟΥ, Το Αναθεωρητικό Κεκτημένο, Αθήνα-Κομοτηνή 2002, σ. 40.

συνολική αντιμετώπιση των προβλημάτων του ισχύοντος συστήματος διάχυτου ελέγχου της συνταγματικότητας.

Στη νέα πρόταση αναθεώρησης που υπέβαλαν οι βουλευτές της «Νέας Δημοκρατίας» στις 11.5.2006 γίνεται εκ νέου αναφορά, μεταξύ άλλων, και στο θέμα του ελέγχου της συνταγματικότητας και ειδικότερα της ίδρυσης Συνταγματικού Δικαστηρίου. Ύστερα από εκτενή ανάπτυξη των μειονεκτημάτων του ισχύοντος συστήματος διάχυτου ελέγχου, αλλά και των προβλημάτων διαμόρφωσης πάγιας νομολογίας του ΑΕΔ, λόγω της μεταβλητής του σύνθεσης, οι προτείνοντες καταλήγουν στα εξής συμπεράσματα:

«Προκειμένου ν' αντιμετωπισθούν οι προεκτεθείσες δυσχέρειες εφαρμογής του συστήματος του διάχυτου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, να επιτευχθεί η ταχεία και οριστική κρίση επί των θεμάτων αντισυνταγματικότητας καθώς και η έγκαιρη διάλυση των σχετικών αμφισβητήσεων, προτείνεται η καθιέρωση και στη χώρα μας ενός ενδιάμεσου συστήματος μεταξύ του διάχυτου ελέγχου και του συγκεντρωτικού ελέγχου, κατά το πρότυπο πολλών χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Πυρήνα αυτού του μεικτού συστήματος αποτελεί η μετατροπή του ΑΕΔ σε Συνταγματικό Δικαστήριο, η ενίσχυση των αρμοδιοτήτων του σε θέματα ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, ύστερα από παραπομπή από τις οικείες Ολομέλειες των Ανωτάτων Δικαστηρίων, με ταυτόχρονη διατήρηση της αρμοδιότητας όλων των δικαστηρίων, όλων των βαθμών και δικαιοδοσιών, να ελέγχουν τη συνταγματικότητα του εφαρμοστέου κανόνα δικαίου, με την παράλληλη όμως υποχρέωσή τους να παραπέμπουν το ζήτημα της αντισυνταγματικότητας που τυχόν ανακύπτει ενώπιόν τους στην Ολομέλεια του οικείου Ανώτατου Δικαστηρίου.

Το Συνταγματικό Δικαστήριο, το οποίο προτείνεται στο πλαίσιο της αναθεώρησης του άρθρου 100 του Συντάγματος, θα έχει σταθερή σύνθεση και θ' αποτελεί τον διάδοχο του ΑΕΔ. Διατηρεί δηλαδή όλες τις αρμοδιότητες του ΑΕΔ, και, επιπλέον, αποκτά νέες, ουσιαστικές αρμοδιότητες που αφορούν τον τελικό έλεγχο της συνταγματικότητας και της συμβατότητας του τυπικού νόμου προς το διεθνές δίκαιο, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 28 παρ. 1 του Συντάγματος. Οι αρμοδιό-

ητες αυτές εισάγουν στην ελληνική έννομη τάξη στοιχεία συγκεντρωτικού ελέγχου της συνταγματικότητας του νόμου, τα οποία προσιδάζουν στην ιδιαιτερότητα της εθνικής μας συνταγματικής έννομης τάξης και παράδοσης».

Το γε νων έχον είναι πολύ δύσκολο να προγνώσει κανείς την τελική τύχη της πρότασης αναθεώρησης στο σημείο αυτό. Η πρώτη αντίδραση από την πλευρά της αξιωματικής αντιπολίτευσης ήταν αρνητική. Στις σχετικές δηλώσεις του την ίδια ημέρα ο πρόεδρος του ΠΑ.ΣΟ.Κ. περιορίστηκε να σχολιάσει τα ακόλουθα: «Δεν ελέγχουμε τη δικαιοσύνη επαρκώς; Δημιουργούμε Συνταγματικό Δικαστήριο που θα μας βοηθήσει να την ελέγξουμε. Αυτό σημαίνει η πρόταση της Ν.Δ., όπως την έχει διατυπώσει. Όπου ενοχλείται ή περιορίζεται η κυβέρνηση στην άσκηση της εξουσίας, προτείνει αναθεώρηση. Αναθεώρηση, ουσιαστικά, για να αυθαιρετεί. Βεβαίως λογαριάζει χωρίς τον ξενοδόχο, διότι στις επόμενες εκλογές ο ελληνικός λαός θα ψηφίσει "Αλλαγή". Και πάλι θα είμαστε εμείς πλειοψηφία, για να συνεχίσουμε ένα έργο δημοκρατικό, την αναθεώρηση του Συντάγματος». Δεν υπήρξε καμία περαιτέρω διευκρίνιση για το είδος της συνέχειας.

Υπό τις προϋποθέσεις λοιπόν αυτές διαφαίνεται ως πιθανότερη εξέλιξη η διαπίστωση της ανάγκης αναθεώρησης ως προς το άρθρο 100 (σε συνάρτηση βέβαια με το άρθρο 93 παρ. 4) του Συντάγματος με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, αλλά όχι με την πλειοψηφία των τριών πέμπτων που απαιτεί η παρ. 2 του άρθρου 110 Συντ. Έτσι η πλειοψηφία των τριών πέμπτων θα χρειασθεί να συγκεντρωθεί στη μέλλουσα να προκύψει από τις επόμενες εκλογές Η' Αναθεωρητική Βουλή, οπότε βέβαια οι συσχετισμοί δυνάμεων τόσο μεταξύ των κομμάτων όσο και στο εσωτερικό καθενός από αυτά μπορεί να είναι διαφορετικοί από ό,τι σήμερα.

Προς το παρόν θα μπορούσε πάντως να επισημανθεί ότι η τωρινή πρόταση της «Νέας Δημοκρατίας» υστερεί σε σχέση με τις προτάσεις των βουλευτών του ίδιου κόμματος κατά την προηγούμενη αναθεώρηση (του 2001), αφού πλέον δεν γίνεται λόγος για άμεση παραπομπή από κάθε δικαστήριο (που διαπιστώνει την αντισυνταγματικότητα της κρίσιμης, για την εκάστοτε εκδικαζόμενη υπόθεση, διά-

ταξης) προς το Συνταγματικό Δικαστήριο, αλλά για ένα σύστημα διπλής παραπομπής: Το εκάστοτε αρμόδιο, με βάση τις σχετικές δικονομικές ρυθμίσεις, δικαστήριο θα οφείλει να παραπέμψει στην Ολομέλεια του οικείου ανώτατου δικαστηρίου (Συμβούλιο της Επικρατείας, Άρειος Πάγος ή Ελεγκτικό Συνέδριο) και εκείνη με τη σειρά της, εφόσον επιδοκιμάζει την κρίση του παραπέμποντος σ' αυτήν δικαστηρίου περί αντισυνταγματικότητας, στο Συνταγματικό Δικαστήριο. Το σχήμα τούτο, η πατρότητα του οποίου μάλιστα φαίνεται να ανήκει σε διακεκριμένο συνταγματολόγο και δημόσιο άνδρα προερχόμενο από τον αντίπαλο πολιτικό χώρο⁹⁷, θα μπορούσε όμως να οδηγήσει σε υπερβάσεις του εύλογου χρόνου για την απονομή της δικαιοσύνης⁹⁸, επιτείνοντας τα ούτως ή άλλως σοβαρά προβλήματα, τα οποία αντιμετωπίζει στον τομέα αυτόν η ελληνική έννομη τάξη⁹⁹. Εξάλλου η διπλή παραπομπή υποδηλώνει έναν μάλλον αδικαιολόγητο υπερπροστατευτισμό του αναθεωρητικού έναντι του κοινού νομοθέτη. Επίσης αδιευκρίνιστο παραμένει το θέμα της δυνατότητας δικαιοδοτικής επίλυσης των «οργανωτικών» συνταγματικών διαφορών.

Από την άλλη πλευρά, θετικά μπορεί να αξιολογηθεί το γεγονός ότι, για πρώτη φορά, προτείνεται το Συνταγματικό Δικαστήριο να έχει σταθερή σύνθεση. Θα πρόκειται συνεπώς για αυθεντικό ειδικό συνταγματικό δικαιοδοτικό όργανο και όχι για απλή μετονομασία του ΑΕΔ. Κρίσιμο ζήτημα αποτελεί πάντως η σύνθεση του Συνταγματικού Δικαστηρίου, για την οποία η πρόταση των βουλευτών της «Νέας Δημοκρατίας» δεν δίνει καμία πληροφορία.

97. Βλ. Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Η ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου στο πλαίσιο του ελληνικού συστήματος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, ΤοΣ 1/2006, σ. 35 επ. (50 επ.), ήδη και στον παρόντα τόμο, σ. 8 επ. (28 επ.)

98. Πρβλ. ωστόσο ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, ό.π., σ. 51.

99. Βλ. ενδεικτικά Γ. ΚΤΙΣΤΑΚΙ, Το δικαίωμα σε ταχεία διοικητική δίκη, σε: Τιμ. Τόμ. ΣτΕ 75 χρόνια, Αθήνα-Θεσ/νίκη 2004, σ. 1293 επ., Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΥ, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, ό.π., σ. 443 επ.

IV. Η δυνατότητα και η σκοπιμότητα της αναθεώρησης του ισχύοντος συστήματος δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων

Είναι περίπου προφανές ότι μια μεταρρύθμιση του ισχύοντος συστήματος διάχυτου και παρεμπύπτοντος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων προς την κατεύθυνση της εισαγωγής περισσότερων στοιχείων κύριου και συγκεντρωτικού ελέγχου βρίσκεται μέσα στα κατά το άρθρο 110 παρ. 1 Συντ. όρια της αναθεωρητικής εξουσίας. Ως αυτονόητο αντιμετώπισε το θέμα και η (γνωμοδοτική) Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας¹⁰⁰, η οποία δέχθηκε ότι οι διατάξεις τόσο του άρθρου 93 παρ. 4 όσο και του άρθρου 100 Συντ. «δεν συγκαταλέγονται, σύμφωνα με το άρθρο 110 παρ. 1 του Συντάγματος, μεταξύ εκείνων που δεν υπόκεινται σε αναθεώρηση», χωρίς να αισθανθεί καμία ανάγκη για περαιτέρω ανάπτυξη. Ωστόσο ένα μέλος του δικαστηρίου διατύπωσε τη γνώμη ότι η διάταξη του άρθρου 93 παρ. 4 «συναπτόμενη αμέσως με την οργανική διάκριση των λειτουργιών (άρθρο 26 του Σ.), μαζί με την οποία αποτελούν το θεμέλιο του Κράτους Δικαίου, δεν υπόκειται, κατ' άρθρο 110 παρ. 1 του Συντάγματος, σε αναθεώρηση». Ταυτόσημη άποψη είχε εκφραστεί ωστόσο στη θεωρία, προερχόμενη όμως από τη γραφίδα διακεκριμένου μέλους του Συμβουλίου της Επικρατείας¹⁰¹.

Η μειωρητική αυτή ερμηνευτική εκδοχή δεν είναι πειστική. Η αρχή της διάκρισης των λειτουργιών (ή εξουσιών), όπως και οι άλλες θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές, «περιέχει πάντως έναν εννοιολογικό πυρήνα, κάποιο ή κάποια χαρακτηριστικά ... κοινά σε

100. ΠΕ ΣτΕ 621/2002, Ολ., ΔτΑ 21/2004, σ. 270 επ.

101. Βλ. Π. ΠΑΡΑΡΑ, Ο έλεγχος της συνταγματικότητας του νόμου στο στόχαστρο της αναθεώρησης, ΔτΑ 9/2001, σ. 75 επ. (81). Πρβλ. και Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗ, Οι (αυτο)δεσμεύσεις του δικαστή από τον παρεμπύπτοντα έλεγχο της (αντι)συνταγματικότητας των νόμων, ΤοΣ 2006, σ. 403 επ. (428-9), Φ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, Εισαγωγή στο Συνταγματικό Δίκαιο, Αθήνα-Κομοτηνή 2006, σ. 148.

αρκετά (ομοιογενή) πολιτεύματα»¹⁰². Με άλλες λέξεις, το αυτοτελές (πέρα δηλ. από ό,τι προκύπτει έτσι ή αλλιώς από τις σχετικές ειδικότερες συνταγματικές διατάξεις) νοηματικό φορτίο της αρχής της διάκρισης των λειτουργιών, λόγω της γενικότητας και της αοριστίας της, είναι κατεξοχήν συγκριτικά προσδιορισμένο. Η θέση ότι ένα σύστημα συγκεντρωτικού ελέγχου της συνταγματικότητας πλήττει την αρχή της διάκρισης των λειτουργιών ισοδυναμεί με αμφισβήτηση της ύπαρξης διάκρισης των λειτουργιών στην πλειονότητα των έννομων τάξεων των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπου υπάρχουν, όπως εκτέθηκε, τέτοια συγκεντρωτικά συστήματα. Είναι πρόδηλο ότι μια παρόμοια αμφισβήτηση είναι αβάσιμη.

Περαιτέρω πρέπει να επισημανθεί ότι η μόνη διάταξη του άρθρου 26 Συντ., με την οποία θα μπορούσε να επιχειρηθεί να συνδεθεί ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας, είναι εκείνη της παρ. 3 («η δικαστική λειτουργία ασκείται από τα δικαστήρια»). Όμως ακόμη κι αν θεωρήσουμε ότι ο έλεγχος τούτος αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της δικαστικής λειτουργίας, πάντως το Σύνταγμα πουθενά δεν ορίζει ότι συνολικά η δικαστική λειτουργία πρέπει να ασκείται αδιακρίτως από όλα τα δικαστήρια. Αντίθετα, πλειάδα συνταγματικών διατάξεων αναθέτουν επιμέρους δικαιοδοτικές αρμοδιότητες, ή συνολικά τη δικαιοδοσία για ολόκληρες κατηγορίες διαφορών, σε συγκεκριμένο δικαστήριο (άρθρα 95, 98, 99, 100), ή σε έναν δικαιοδοτικό κλάδο συνολικά (άρθρα 94, 96 και 97). Συνεπώς τίποτε δεν αποκλείει την ανάθεση της επίλυσης των συνταγματικών διαφορών, και ειδικότερα του τελικού ελέγχου της συνταγματικότητας και της εξουσίας ακύρωσης των αντισυνταγματικών νόμων, σ' ένα Συνταγματικό Δικαστήριο. Προϋπόθεση της ανάθεσης είναι μόνο ότι το τελευταίο θα συνιστά δικαστήριο (και) κατά την έννοια του άρθρου 26 παρ. 3 Συντ.¹⁰³, δηλ. θα συγκροτείται από δικαστές περιβεβλημέ-

102. Βλ. Δ. ΤΣΑΤΣΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο*, τόμ. Β', Αθήνα-Κομοτηνή 1992, σ. 41.

103. Για την κατά το Σύνταγμα έννοια του «δικαστηρίου» βλ. ιδίως Π. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, *Ατομικά δικαιώματα*, τόμ. Β', 2 η έκδ. Αθήνα-Κομοτηνή 2005, σ.

νους με εγγυήσεις προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας, θα συνεδριάζει (καταρχήν) δημόσια και θα αιτιολογεί τις αποφάσεις του. Με άλλες λέξεις, το περισσότερο που θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι κατοχυρώνει το άρθρο 26 παρ. 3 Συντ. έναντι πρωτοβουλιών του αναθεωρητικού νομοθέτη είναι ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων ως γενική αρχή, όχι όμως κάποια ειδικότερη μορφή ή σύστημα του ελέγχου αυτού, π.χ. ο διάχυτος (και παρεμπίπτων) κατ' αποκλεισμό του συγκεντρωτικού (και κύριου).

Σε δικαιοπολιτικό επίπεδο (*de constitutione ferenda*) προβάλλονται κατά της σκοπιμότητας της ίδρυσης Συνταγματικού Δικαστηρίου (και υπέρ της διατήρησης του διάχυτου ελέγχου) δύο κυρίως ειδών επιχειρήματα. Στην πρώτη από τις δύο αυτές κατηγορίες μπορούν να ενταχθούν τα επιχειρήματα ιστορικού περιεχομένου. Αντιπροσωπευτικό θα μπορούσε να θεωρηθεί εδώ ένα πρακτικό της Διοικητικής Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας του έτους 2000¹⁰⁴, όπου επισημαίνεται καταρχάς ότι «κατά το μακρό χρονικό διάστημα της εφαρμογής του συστήματος» (εννοείται του διάχυτου και παρεμπίπτοντος ελέγχου) «δεν παρατηρήθηκαν αισθητές επεμβάσεις στο έργο της νομοθετικής εξουσίας από τα δικαστήρια με ιδεολογικοπολιτικό υπόβαθρο». Είναι γεγονός ότι σε αντίθεση με τη μητέρα-πατρίδα του συστήματος αυτού, δηλ. τις Η.Π.Α., όπου το Ανώτατο Δικαστήριο κατά καιρούς όρθωσε εμπόδια, με τη συνταγ-

1423 επ., Ν. ΚΛΑΜΑΡΗ, Το δικαίωμα δικαστικής προστασίας κατά το άρθρο 20 παρ. 1 Συντάγματος 1975, Αθήνα-Κομοτηνή 1989, σ. 69 επ.

104. Πρακτικό 6/2000, δημοσιεύεται στην έκδοση της Ένωσης Δικαστικών Λειτουργών του Συμβουλίου της Επικρατείας (επιμ.), Η Αναθεώρηση του Συντάγματος και το Συμβούλιο της Επικρατείας, Αθήνα-Κομοτηνή 2001, σ. 27 επ. (48). Ταυτόσημες διατυπώσεις βρίσκονται στην από 8.6.2000 εισήγηση της ειδικής επιτροπής (υπό την προεδρία του Αντιπροέδρου Μ. Βροντάκη) προς την Ολομέλεια, σ. 55 επ. (84-85), και στην από 7.6.1995 έκθεση της επιτροπής για την αναθεώρηση του Συντάγματος (υπό την προεδρία του τότε Αντιπροέδρου Χ. Γεραρή), σ. 97 επ. (107-108). Πρβλ., στην ίδια κατεύθυνση, Β. ΡΩΤΗ, Αναφορές στη δυναμική του Συντάγματος, Αθήνα-Κομοτηνή 1998, σ. 73 επ.

ματική του νομολογία, στην εφαρμογή της πολιτικής του Προέδρου και/ή της πλειοψηφίας των νομοθετικών σωμάτων (π.χ. στην εποχή του New Deal του Προέδρου F. D. Roosevelt¹⁰⁵), στην Ελλάδα ο έλεγχος της συνταγματικότητας δεν οδήγησε ποτέ σε δραματικές αντιπαραθέσεις δικαστών και νομοθέτη. Τούτο όμως, αυτό καθεαυτό, ούτε θετικά ούτε αρνητικά μπορεί να αποτιμηθεί, αν δεν συσχετισθεί με την ευρύτερη ροή της ιστορικής εξέλιξης στον τόπο μας. Με άλλες λέξεις, εάν και εφόσον υπήρξε περίοδος στην ελληνική συνταγματική ιστορία, κατά την οποία η κοινοβουλευτική πλειοψηφία επεδείκνυε μείζονα έλλειψη σεβασμού στις ατομικές και πολιτικές ελευθερίες (όπως και πράγματι συνέβη, κατά τη μετεμφυλιακή περίοδο του παρασυντάγματος και του παρακράτους), τότε ακριβώς η έλλειψη αντιπαραθέσεων αποτελεί ένδειξη πλημμελούς λειτουργίας (και) του υφιστάμενου συστήματος δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Και αντίστροφα όμως, η έλλειψη τέτοιων αντιπαραθέσεων θα μπορούσε να οφείλεται στο σεβασμό, στα καίρια θέματα τουλάχιστον, των συνταγματικών του δεσμεύσεων εκ μέρους του κοινοβουλευτικού νομοθέτη (πράγμα που ισχύει σε κάποιο βαθμό για τη μεταδικτατορική περίοδο).

Περαιτέρω η Διοικητική Ολομέλεια διαπίστωσε ότι «με το σύστημα αυτό έχουν εξοικειωθεί οι παράγοντες της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας, ο νομικός κόσμος και οι πολίτες» και μάλιστα ότι «στους τελευταίους έχει εμπεδωθεί το αίσθημα ότι με το ισχύον σύστημα παρέχεται άμεση προστασία». Σε ό,τι αφορά βέβαια τους πολίτες είναι φανερό πως η παραπάνω «διαπίστωση» είναι αυθαίρετη και ανέρειστη, εφόσον δεν στηρίζεται σε κανένα εμπειρικό δεδομένο, έστω π.χ. σε επίπεδο δημοσκόπησης, και ακόμη ότι αν κάποιος δικαιούται να ομιλεί εξ ονόματός τους αυτός είναι (κατά μαχητό πάντως τεκμήριο) η Βουλή και όχι το Συμβούλιο της Επικρατείας. Σε ό,τι αφορά την «εξοικείωση», αυτή είναι αναμφισβήτητη, αλλά δεν αποτελεί επιχείρημα. Και τα βασανιστήρια ήταν απο-

105. Βλ. ενδεικτικά L. TRIBE, *American Constitutional Law*, 2^η έκδ. Νέα Υόρκη 1988, σ. 578 επ.

δεικτική μέθοδος, με την οποία είχαν απολύτως εξοικειωθεί οι παράγοντες απονομής της ποινικής δικαιοσύνης στο μεγαλύτερο μέρος του πλανήτη για πολλούς αιώνες, αλλά τούτο βέβαια δεν σημαίνει ότι πρέπει να συνεχίζονται εσαεί.

Με άλλες λέξεις, η ιστορική αδράνεια μπορεί να αποτελεί *de facto* τον ισχυρότερο παράγοντα διατήρησης του απηρχαιωμένου και δυσλειτουργικού συστήματος διάχυτου και παρεμπόδιτου ελέγχου στη χώρα μας, αλλά δεν μπορεί κατά κανένα τρόπο να χρησιμοποιηθεί και ως δικαιολογητικό της έρσειμα. Στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, όταν όλα γύρω μας αλλάζουν ραγδαία, η προσκόλλησή μας σε ένα σύστημα του 19^{ου} αιώνα, το οποίο δεν ανταποκρίνεται ούτε στην επιταγή της ασφάλειας δικαίου ούτε στην ανάγκη για εξειδίκευση του δικαστή, είναι απλώς αδικαιολόγητη.

Η άλλη κατηγορία επιχειρημάτων υπέρ της διατήρησης του διάχυτου και παρεμπόδιτου ελέγχου είναι όσα προτάσσουν τον «πλουραλιστικό» του χαρακτήρα. Υποστηρίζεται ότι «ο διάχυτος έλεγχος... διαθέτει μια όψη δημοκρατικότητας στο μέτρο που δεν βασίζεται σε ένα συγκεντρωτικό πρότυπο, το οποίο θα μπορούσε να μοιάζει περισσότερο ελεγχόμενο από τους κυβερνώντες, αλλά επιτρέπει σε όλους τους δικαστές και σε όλα τα Δικαστήρια να ελέγχουν τη συνταγματικότητα του νόμου και να μην τον εφαρμόζουν... το στοιχείο δε αυτό εξασφαλίζει ανοιχτή, γόνιμη και πολυδιάστατη προσέγγιση των εκάστοτε τιθεμένων ζητημάτων από πολλούς δικαστές περισσότερων βαθμίδων και σχηματισμών προς όφελος της δικαιοσύνης και της δημοκρατίας»¹⁰⁶. Κορυφαίος συνταγματι-

106. Μ. ΠΙΚΡΑΜΕΝΟΣ, Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων υπό το άρθρο 100 παρ. 5 του Συντάγματος και το πρόβλημα του Συνταγματικού Δικαστηρίου, σε: Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗ (επιμ.), Πέντε χρόνια μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001, τόμ. Β', Αθήνα-Κομοτηνή 2006, σ. 775 επ. (811). Πρβλ. επίσης Β. ΚΑΡΑΚΩΣΤΑ, Τα δικαστήρια εγγυητές της συνταγματικής νομιμότητας, ΤοΣ 1984, σ. 499 επ., Α. ΤΑΚΗ/Χ. ΧΑΤΖΗ, Σκέψεις σχετικά με την πρόταση δημιουργίας συνταγματικού δικαστηρίου στη χώρα μας, σε: Γ. ΘΕΟΔΟΣΗ κ.ά., Η Δικαιοσύνη και το Σύνταγμα, ό.π., σ. 53 επ. (77 επ.), Γ. ΡΗΓΟΥ, Συνταγματι-

τολόγος μάλιστα τονίζει ότι «το ισχύον σύστημα, σε αντίθεση με το σύστημα της συνταγματικής δικαιοσύνης, επιτρέπει την εξέλιξη της ερμηνείας του νόμου αλλά και του Συντάγματος ανάλογα με την εξέλιξη τόσο της περί δικαίου κοινωνικής συνείδησης, όσο και της ιστορικής εξέλιξης»¹⁰⁷. Συναφής είναι και η σκέψη ότι «η αφηρημένη ερμηνεία του Συντάγματος από το Συνταγματικό Δικαστήριο έχει το μέγιστο μειονέκτημα ότι το τυχόν σφάλμα δεν διορθώνεται, ενώ με το σύστημα του διάχυτου ελέγχου δίνονται πολλοί ερμηνευτικοί χρωματισμοί στους νόμους και το Σύνταγμα, ανάλογα με την εξέλιξη των συνθηκών και των ηθών, της ζωής δηλαδή, και το πλήθος των περιπτώσεων» και ότι έτσι «είναι οποτεδήποτε δυνατή η διόρθωση της εσφαλμένης κρίσεως»¹⁰⁸.

Η παραπάνω συλλογιστική επιχειρεί να μετασκευάσει το πιο προφανές μειονέκτημα του διάχυτου ελέγχου, δηλ. τον χαοτικό χαρακτήρα του, σε πλεονέκτημα, περιβάλλοντάς τον με τον μανδύα του πλουραλισμού και της εξελικτικότητας. Θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς, κατά πρώτο λόγο, ότι η αναφορά σε «δημοκρατικότητα» του διάχυτου ελέγχου δεν πείθει. Ο δικαστικός λειτουργός (των πολιτικών και ποινικών δικαστηρίων, των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων, του Συμβουλίου της Επικρατείας ή του Ελεγκτικού Συνεδρίου) διαθέτει κυρίως τεχνοκρατική και όχι πολιτική-δημοκρατική νομιμοποίηση: Η εκ μέρους του δικαστή άσκηση εξουσίας (αναμένεται να) γίνεται κοινωνικά αποδεκτή στη βάση της τεχνοκρατικά «ορθής» θεμελίωσής της στο ισχύον δίκαιο και όχι στη βάση της σύμπτωσης των αποφάσεών του με τις προτιμήσεις μιας κατά περίπτωση (δύσκολα διαπιστώσιμης άλλωστε) λαϊκής πλειοψηφίας¹⁰⁹. Το πρόβλημα όμως εδώ εντοπίζεται στο ότι «κάτω από τις

κό Δικαστήριο, σε: Εταιρία Δικαστικών Μελετών (επιμ.), Συμβολές II, Αθήνα-Κομοτηνή 1998, σ. 193 επ., ιδίως 201-202.

107. Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, Η Αναθεώρηση του Συντάγματος, Αθήνα 2006, σ. 43-44.

108. Ν. ΡΟΖΟΣ, Παρέμβαση σε: «Δίκη» 2006, σ. 815-6.

109. Πρβλ. Π. ΣΟΥΡΑΣ, Η διαπλοκή δικαίου και πολιτικής και η θεμελίωση των νομικών κρίσεων, Αθήνα-Κομοτηνή 1989, σ. 190 επ.

σημερινές συνθήκες, τα συνταγματικά ζητήματα είναι πολλά και ετερόκλητα, έχουν συχνά τεχνικό χαρακτήρα, συνδέονται με περισσότερες έννομες τάξεις και με διεθνείς δεσμεύσεις της χώρας μας» και συνεπώς «το έργο του συνταγματικού δικαστή είναι δυσβάστακτο για το...χωρίς ειδικευση δικαστήριω»¹¹⁰. Με άλλες λέξεις, το (μαχητό βέβαια) τεκμήριο τεχνοκρατικά «ορθής» θεμελίωσης των δικαστικών κρίσεων στο ισχύον δίκαιο καθίσταται διάτρητο στην περίπτωση εκφοράς εντελώς εξειδικευμένων, από τη φύση τους, κρίσεων, όπως είναι οι κρίσεις περί συνταγματικότητας νόμων, από μη εξειδικευμένα δικαστήρια.

Περαιτέρω πρέπει να επισημανθεί ότι στην ερμηνεία του δικαίου, κατεξοχήν μάλιστα στην ερμηνεία των συνταγματικών διατάξεων, οι οποίες συνήθως είναι διατυπωμένες με πιο αφαιρετικό και ελλειπτικό τρόπο από ό,τι οι διατάξεις της κοινής νομοθεσίας, ενυπάρχει σχεδόν πάντα ένα «δημιουργικό» στοιχείο¹¹¹. Συνεπώς το δικαστήριο που καλείται να ερμηνεύσει το Σύνταγμα, προκειμένου να αποφανθεί για τη συνταγματικότητα νόμου, βρίσκεται ούτως ή άλλως αντιμέτωπο με επιλογές όπου κρίσιμο ρόλο μπορούν να διαδραματίσουν οι ερμηνευτικές «προαντιλήψεις» των μελών του¹¹². Είναι λοιπόν προτιμότερο το δικαστήριο αυτό να μην είναι οποιοδήποτε κοινό δικαστήριο (πολιτικό, ποινικό ή διοικητικό), αλλά το συνταγματικό δικαστήριο, με μέλη επιλεγμένα κατά τρόπο ώστε να διασφαλίζεται η διαφάνεια και η αμοιβαία εξισορρόπηση των παραπάνω «προαντιλήψεων». Προϋπόθεση βέβαια για τούτο αποτελεί η επιλογή των μελών του συνταγματικού δικαστηρίου να γίνεται κατά τέτοιον τρό-

110. ΜΑΤΘΙΑΣ, Το γαλλικό «Συνταγματικό Συμβούλιο», ό.π., σ. 338.

111. Βλ. ενδεικτικά Α. ΜΑΝΕΣΗ, Συνταγματικό Δίκαιο, Ι, Θεσ/νίκη 1980, σ. 187, Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗ, Δικαιϊκοί καταναγκασμοί και κριτήρια ορθότητας της συνταγματικής ερμηνείας, ΤοΣ 1990, σ. 361 επ. (362 επ.).

112. Βλ., ενδεικτικά και πάλι, Δ. ΤΣΑΤΣΟΥ, Συνταγματικό Δίκαιο, τόμ. Α', 4^η έκδ. Αθήνα-Κομοτηνή 1994, σ. 278 επ., 280, Κ. HESSE, Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland, 18η έκδ. Χαϊδελβέργη 1991, σ. 24 επ.

πο ώστε αυτό να μην τελεί υπό κυβερνητικό έλεγχο και γενικότερα η σύνθεσή του να είναι της ευρύτερης δυνατής κοινωνικής αποδοχής (βλ. παρακάτω, V).

Το ουσιώδες δηλαδή για να διασφαλισθεί η «ανοιχτή, γόνιμη και πολυδιάστατη» προσέγγιση των ζητημάτων της συνταγματικής ερμηνείας δεν είναι ο μεγάλος ή μικρός αριθμός των αρμόδιων γι' αυτήν δικαστικών λειτουργών, αλλά ο τρόπος επιλογής τους και η κατοχύρωση της δημοσιότητας και της δυνατότητας κριτικής των αποφάσεών τους. Στο σημείο αυτό άλλωστε εντοπίζεται ένα περαιτέρω προτέρημα του «οργανικού» προτύπου απονομής της συνταγματικής δικαιοσύνης απέναντι στο ισχύον στη χώρα μας σύστημα διάχυτου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων: Το συνταγματικό δικαστήριο μπορεί να αναμένεται ότι θα εκδίδει έναν μάλλον περιορισμένο αριθμό αποφάσεων, σε σχέση με τα υφιστάμενα σήμερα δικαστήρια, ακόμη και τα ανώτατα, που εκδίδουν, ως γνωστό, κατ' έτος αρκετές χιλιάδες αποφάσεις το καθένα. Οι συγκριτικά λίγες αυτές αποφάσεις θα έχουν όμως από τη φύση τους σημαντικές επιπτώσεις, οπότε το δικαστήριο θα έχει εστιασμένα πάνω του τα φώτα της δημοσιότητας και εκ των πραγμάτων θα καθίσταται ιδιαίτερα προσεκτικό, εφόσον θα θέλει να διαφυλάξει στοιχειωδώς την αξιοπιστία του. Αντίθετα, υπό το καθεστώς του διάχυτου ελέγχου υφίσταται το ενδεχόμενο έκδοσης αποφάσεων οι οποίες περνούν απαρατήρητες ακόμη και από τον νομικό κόσμο, π.χ. επειδή δεν δημοσιεύονται καν στον νομικό τύπο, και συνεπώς διαφεύγουν από κάθε κριτική.

Εξάλλου ούτε και το επιχείρημα ότι στον συγκεντρωτικό έλεγχο «το τυχόν σφάλμα δεν διορθώνεται» ευσταθεί. Ακόμη κι όταν υπάρξει ακύρωση νόμου, ως αντισυνταγματικού, από το Συνταγματικό Δικαστήριο, ο κοινός νομοθέτης δεν στερείται βέβαια της δυνατότητας, αν υπάρξει «εξέλιξη της περί δικαίου κοινωνικής συνείδησης», να επανέλθει, θεσπίζοντας ρυθμίσεις παρεμφερείς προς εκείνες που κρίθηκαν στο παρελθόν αντισυνταγματικές και δίνοντας έτσι στο δικαστήριο την ευκαιρία να ξανασκεφθεί τη νομολογία του. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η αποποινικοποίηση των αμβλώσεων στη Γερμανία, η οποία σ' ένα πρώτο στάδιο, το 1975, κρίθηκε αντι-

συνταγματική από το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο¹¹³. Η απόφαση αυτή συγκέντρωσε, όχι άδικα, πολλές επικρίσεις και το έτος 1993, ύστερα από νέα τροποποίηση των σχετικών διατάξεων του γερμανικού Ποινικού Κώδικα, το Συνταγματικό Δικαστήριο διαφοροποίησε ουσιωδώς τη στάση του, δεχόμενο πλέον ότι δεν είναι αντισυνταγματική η υιοθέτηση από τον νομοθέτη, κατά τα πρώτα στάδια της κήσης, ενός σχεδίου προστασίας της αγέννητης ζωής που θα δίνει το κύριο βάρος στην παροχή συμβουλών προς την έγκυο για να επιτευχθεί η συνέχεια της κήσης¹¹⁴.

Πρόσφατη βαθυστόχαστη ανάλυση καταλήγει στο συμπέρασμα πως «η αναξιοπιστία της πολιτείας μας δεν γιατρεύεται με ένα Συνταγματικό Δικαστήριο»¹¹⁵. Τούτο είναι αδιαμφισβήτητο. Το Συνταγματικό Δικαστήριο δεν μπορεί να καλύψει το έλλειμμα νομιμοποίησης που έχει αρχίσει να παρουσιάζεται τα τελευταία χρόνια στο πολιτικό μας σύστημα, ως απότοκο της γενικότερης κρίσης του κομμουνικού φαινομένου¹¹⁶, ούτε και είναι αυτός ο ρόλος του. Το Συνταγματικό Δικαστήριο μπορεί όμως, εφόσον εξοπλισθεί από τον αναθεωρητικό νομοθέτη με επαρκείς αρμοδιότητες και εφόσον εξασφαλισθεί η στελέχωσή του με τον προσήκοντα τρόπο (βλ. παρακάτω V), να συμβάλει αφενός στην αντιμετώπιση της εγγενούς, στο ισχύον σύστημα διάχυτου ελέγχου, ανασφάλειας δικαίου και αφετέρου στη δικαιοδοτική επίλυση καίριων, και ενδεχομένως επικίνδυνων, «οργανωτικών» συνταγματικών διαφορών. Αυτό είναι όλο, αλλά δεν είναι λίγο και πάντως είναι υπεραρκετό για να δικαιολογήσει

113. BVerfGE 39, 1 επ.

87. Βλ. Ε. ΣΥΜΕΩΝΙΔΟΥ-ΚΑΣΤΑΝΙΔΟΥ, Απόφαση του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας, της 28.5.1993, σχετικά με τη συνταγματικότητα της νομικής ρύθμισης για τη διακοπή της κήσης, «Υπεράσπιση» 1993, σ. 1237 επ.

114. Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, Η Αναθεώρηση του Συντάγματος, ό.π., σ. 48.

115. Βλ. αναλυτικότερα Κ. ΧΡΥΣΟΦΟΝΟΥ, Σύνταγμα και πολιτικά κόμματα: Όψεις του ελλείματος δημοκρατικής αντιπροσώπευσης, σε: Δ. ΤΣΑΤΣΟΥ/Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗ (επιμ.), Το μέλλον των πολιτικών κομμάτων, Αθήνα 2003, σ. 85 επ. (111 επ.).

την ύπαρξη ενός τέτοιου δικαιοδοτικού οργάνου, όπως συμβαίνει στη συντριπτική πλειονότητα των άλλων κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

V. Η φυσιγνωμία ενός μελλοντικού Συνταγματικού Δικαστηρίου

Προκειμένου να συμβάλει ουσιαστικά στην αναβάθμιση τόσο της κανονιστικής ποιότητας του Συντάγματος, όσο και της παρεχόμενης στη χώρα μας δικαστικής προστασίας, ο αναθεωρητικός νομοθέτης θα πρέπει να εξοπλίσει, όπως ήδη εκτέθηκε, το μελλοντικό Συνταγματικό Δικαστήριο τουλάχιστον με τις ακόλουθες αρμοδιότητες:

Πρώτο, με την αρμοδιότητα της επίλυσης των κυριότερων «οργανωτικών» συνταγματικών διαφορών¹¹⁷. Συνεπώς, εκτός από την αρμοδιότητα της εκδίκασης ενστάσεων κατά του κύρους των βουλευτικών εκλογών, στο Συνταγματικό Δικαστήριο θα μπορούσε να υπαχθεί ο έλεγχος του κύρους της εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας και του προεδρείου γενικά της Βουλής, όπως και του κύρους των «ρυθμιστικών» διαταγμάτων του Προέδρου της Δημοκρατίας (π.χ. διάλυση της Βουλής, προκήρυξη εκλογών, διορισμοί πρωθυπουργού και υπουργών). Για την αποφυγή άσκοπης επιβάρυνσης του Συνταγματικού Δικαστηρίου με σωρεία αβάσιμων ενδίκων βοηθημάτων θα μπορούσε να ορισθεί ότι ένσταση (ή αίτηση ακυρώσεως ρυθμιστικού διατάγματος) δικαιούται να υποβάλει κάθε βουλευτής, όχι όμως και άλλα πρόσωπα.

Δεύτερο, με την αρμοδιότητα κατασταλτικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, ύστερα από παραπομπή από οποιοδήποτε δικαστήριο θεωρεί ότι μια διάταξη κρίσιμη για τη διάγνωση της ενώπιόν του επίδικης διαφοράς έχει αντισυνταγματικό περιεχόμενο.

116. Contra E. BENIZΕΛΟΣ, Η ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου, ό.π., σ. 57.

Εάν το Συνταγματικό Δικαστήριο κρίνει τη διάταξη αντισυνταγματική, πρέπει να έχει την εξουσία να την ακυρώσει¹¹⁸.

Τρίτο, με όλες τις υπόλοιπες αρμοδιότητες του σημερινού Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου, η διατήρηση του οποίου παράλληλα με το Συνταγματικό Δικαστήριο θα στερούνταν βέβαια κάθε λογικής.

Συζητήσιμο είναι περαιτέρω κατά πόσο θα έπρεπε να προβλεφθεί και διαδικασία προληπτικού ελέγχου της συνταγματικότητας ψηφισμένου από τη Βουλή νομοσχεδίου ή πρότασης νόμου, εφόσον ζητηθεί κάτι τέτοιο από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας (αντικαθιστώντας, στην περίπτωση αυτή, την πρόβλεψη του άρθρου 42 παρ. 1 εδ. β' Συντ. για δυνατότητα αναπομπής στη Βουλή) ή από σημαντικό αριθμό βουλευτών (π.χ. το ένα πέμπτο ή έκτο του συνόλου)¹¹⁹. Μια τέτοια διαδικασία έχει το πλεονέκτημα ότι το θέμα της συνταγματικότητας ή αντισυνταγματικότητας του νόμου λύνεται στη γένεσή του, αλλά και το μειονέκτημα ότι «η αφηρημένη, in vitro, εξέταση του νομικού κειμένου δεν αποκαλύπτει πάντοτε τις αδυναμίες του ούτε παρέχει τη δυνατότητα πρόβλεψης και αξιολόγησης όλων των συνεπειών από την εφαρμογή του»¹²⁰.

Ως προς τη συγκρότησή του, το Συνταγματικό Δικαστήριο θα πρέπει να έχει αριθμό μελών κοντά στον ευρωπαϊκό μέσο όρο, δηλ. να είναι σχετικά ολιγομελές, με σχετικά μακρόχρονη και μη ανανεώσιμη θητεία, ώστε να διασφαλίζεται στο μέγιστο βαθμό η ανεξαρτησία τους. Τα μέλη του πρέπει να εκλέγονται κατά βάση από σχηματισμούς της Βουλής κατά τρόπο ώστε να επιτυγχάνεται η μέγιστη δυνατή αποδοχή τους, ή πάντως η εξισορρόπηση των απόψεων. Ένας αριθμός μελών θα μπορούσε πάντως να εκλέγεται από τα ανώτατα δικαστήρια, όπως συμβαίνει και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες

117. Πρβλ. Ι. ΒΑΡΒΙΤΣΙΩΤΗ, *Η αναγκαία αναθεώρηση*, Αθήνα-Κομοτηνή 2006, σ. 86 επ.

118. Πρβλ. τις σχετικές προτάσεις των ΒΑΡΒΙΤΣΙΩΤΗ, *Η αναγκαία αναθεώρηση*, ό.π., σ. 88 επ., ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, *Η ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου*, ό.π., σ. 52 επ.

119. ΜΑΤΘΙΑΣ, *Το γαλλικό «Συνταγματικό Συμβούλιο»*, ό.π., σ. 337.

(βλ. παραπάνω, II). Στην περίπτωση αυτή εκλόγμοιο θα ήταν όσοι υπηρετούν ήδη στο αντίστοιχο δικαστήριο, ενώ σε ό,τι αφορά τη Βουλή, εκλόγμοιο στη διαδικασία εκείνη θα μπορούσαν να είναι, εκτός από τους δικαστικούς λειτουργούς των τριών ανώτατων δικαστηρίων, και οι καθηγητές των νομικών σχολών στα δημόσια πανεπιστήμια. Θα ήταν εξάλλου εντελώς αδικαιολόγητη οποιαδήποτε συμμετοχή της κυβέρνησης, ως τέτοιας, στην επιλογή των μελών του Συνταγματικού Δικαστηρίου¹²¹. Εφόσον ούτως ή άλλως η κοινοβουλευτική πλειοψηφία στηρίζει την κυβέρνηση και σε μεγάλο βαθμό ταυτίζεται πολιτικά μαζί της, η συμμετοχή των αντίστοιχων πολιτικών δυνάμεων στην επιλογή αυτή θα είναι εγγυημένη μέσω της κοινοβουλευτικής διαδικασίας. Κατά συνέπεια ο ορισμός από κυβερνητικά όργανα οποιουδήποτε μέλους του Συνταγματικού Δικαστηρίου θα διατάρασσε την ισορροπία του τελευταίου, παραχαράσσοντας τους συσχετισμούς που προκύπτουν από τη βούληση του εκλογικού σώματος και πλήττοντας την αξιοπιστία του Δικαστηρίου, αφού αυτό το μέλος δεν θα ήταν ευρείας αποδοχής. Αντίθετα συζητήσιμο θα ήταν το ενδεχόμενο ορισμού ενός ή περισσότερων μελών από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, εφόσον και εκείνος, στις περισσότερες περιπτώσεις τουλάχιστον, εκλέγεται από τη Βουλή με αυξημένη πλειοψηφία και άρα διαθέτει ευρεία, ή και ευρύτατη, αποδοχή και νομιμοποίηση. Από την άλλη πλευρά βέβαια, ο τρόπος με τον οποίο θα ψήφιζε το συγκεκριμένο μέλος (ή μέλη) σε συνταγματικές διαφορές με άμεσο πολιτικό αντίκρισμα θα μπορούσε να δημιουργήσει συνειρμούς για εκείνον που τον όρισε, εμπλέκοντας έτσι τον ρυθμιστή του πολιτεύματος σε πολιτικές διαμάχες. Συνεπώς ένας τέτοιος ορισμός θα ήταν σκόπιμος μόνο όταν αποτελεί *ultimum refugium*, όπως π.χ. στην περίπτωση πρόωρης λήξης της θητείας (λόγω θανάτου, παραίτησης κ.λπ.) ενός μόνο μέλους του Συνταγματικού Δικαστηρίου, εκλεγμένου από τη Βουλή, και αδυναμίας της τελευταίας να εκλέξει τον διάδοχό του με την απαιτούμενη πλειοψηφία. Τέλος σκόπιμο θα ήταν να απαιτηθεί η ειδική πλειοψηφία των δύο τρίτων

120. Contra ΒΑΡΒΙΤΣΙΩΤΗΣ, Η αναγκαία αναθεώρηση, ό.π., σ. 84-5.

του όλου αριθμού των βουλευτών για την ψήφιση του (οργανικού) νόμου περί Συνταγματικού Δικαστηρίου, ώστε να προληφθεί κάθε προσπάθεια μονόπλευρης κυβερνητικής επέμβασης στη λειτουργία του.

Πάνω στις βάσεις αυτές, το άρθρο 100 του Συντάγματος θα μπορούσε να διαμορφωθεί ως εξής (με πλάγια στοιχεία οι διαφοροποιήσεις σε σχέση με τη σημερινή μορφή του):

«1. Συνιστάται *Συνταγματικό* Δικαστήριο στο οποίο υπάγονται:

- α) Η εκδίκαση ενστάσεων κατά το άρθρο 58.
- β) Ο έλεγχος του κύρους και των αποτελεσμάτων δημοψηφίσματος που ενεργείται κατά το άρθρο 44 παράγραφος 2.
- γ) Η κρίση για τα ασυμβίβαστα ή την έκπτωση βουλευτή, κατά τα άρθρα 55 παράγραφος 2 και 57.
- δ) Η άρση των συγκρούσεων μεταξύ των δικαστηρίων και των διοικητικών αρχών ή μεταξύ του Συμβουλίου της Επικρατείας και των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων αφενός και των αστικών και ποινικών δικαστηρίων αφετέρου ή, τέλος, μεταξύ του Ελεγκτικού Συνεδρίου και των λοιπών δικαστηρίων.
- ε) Η άρση της αμφισβήτησης για την [...] έννοια διατάξεων τυπικού νόμου, αν εκδόθηκαν γι' αυτές αντίθετες αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου ή του Ελεγκτικού Συνεδρίου.
- στ) Η άρση της αμφισβήτησης για το χαρακτηρισμό κανόνων του διεθνούς δικαίου ως γενικά παραδεγμένων κατά την παράγραφο 1 του άρθρου 28.
- ζ) *Η εκδίκαση υποβαλλόμενης από βουλευτή ενστάσεως κατά του κύρους της εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας ή μέλους του Προεδρείου της Βουλής ή αιτήσεως ακυρώσεως διατάγματος που έχει εκδοθεί από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας ως ρυθμιστή του πολιτεύματος, για παράβαση του Συντάγματος.*
- η) Η κρίση για την *αντισυνταγματικότητα* νόμου, κατά την παράγραφο 5 του άρθρου αυτού.

2. Το δικαστήριο της προηγούμενης παραγράφου συγκροτείται από έξι μέλη που εκλέγονται από ειδική κοινοβουλευτική επιτροπή, που συνιστάται κατ' αναλογία της δύναμης των κομμάτων, των ομάδων και των ανεξαρτήτων, με πλειοψηφία τεσσάρων πέμπτων του αριθμού των μελών της. Αν δεν επιτευχθεί η πλειοψηφία αυτή, η εκλογή γίνεται από την Ολομέλεια της Βουλής με μυστική ψηφοφορία για όλες τις θέσεις ταυτόχρονα. Κάθε βουλευτής έχει δικαίωμα να ψηφίσει υπέρ ενός μόνο υποψηφίου, διαφορετικά η ψήφος είναι άκυρη. Εκλέγονται οι υποψήφιοι που έλαβαν τις περισσότερες ψήφους, ανεξάρτητα από τον αριθμό τους. Εκλόγιμα είναι τα μέλη του Αρείου Πάγου και του Συμβουλίου της Επικρατείας, καθώς και οι τακτικοί καθηγητές νομικών μαθημάτων των νομικών σχολών των πανεπιστημίων που αποτελούν νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου.

Ένα περαιτέρω μέλος του δικαστηρίου εκλέγεται με μυστική ψηφοφορία από τον Άρειο Πάγο, ένα από το Συμβούλιο της Επικρατείας και ένα από το Ελεγκτικό Συνέδριο, μεταξύ των μελών τους.

Το Συνταγματικό Δικαστήριο εκλέγει τον Πρόεδρο και τον Αντιπρόεδρό του, μεταξύ των μελών του.

Τα καθήκοντα του μέλους του δικαστηρίου είναι ασυμβίβαστα με οποιοδήποτε άλλο αξίωμα, θέση ή έργο.

Η θητεία των μελών του Συνταγματικού Δικαστηρίου διαρκεί εννέα έτη. Επανεκλογή δεν επιτρέπεται. Σε περίπτωση πρόωρης λήξης της θητείας μέλους του Δικαστηρίου νέο μέλος εκλέγεται μόνο για το υπόλοιπο της θητείας από το όργανο που ανέδειξε το μέλος του οποίου η θητεία έληξε πρόωρα. Εάν το μέλος αυτό έχει εκλεγεί από σχηματισμό της Βουλής και εφόσον δεν συγκεντρωθεί στην ειδική κοινοβουλευτική επιτροπή η πλειοψηφία των τεσσάρων πέμπτων, το νέο μέλος εκλέγεται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας.

3. Η οργάνωση και λειτουργία του δικαστηρίου, τα σχετικά με τον ορισμό, την *πειθαρχική ευθύνη* και την επικουρία των μελών του, καθώς και τα σχετικά με τη διαδικασία σ' αυτό ορίζονται με ειδικό νόμο που ψηφίζεται με την πλειοψηφία των δύο τρίτων του όλου αριθμού των βουλευτών.

4. Οι αποφάσεις του δικαστηρίου είναι αμετάκλητες. Διάταξη νόμου, που κηρύσσεται αντισυνταγματική, είναι ανίσχυρη από τη δημοσίευση της σχετικής απόφασης ή από το χρόνο που ορίζεται με την απόφαση.

5. *Όταν οποιοδήποτε δικαστήριο κρίνει διάταξη νόμου αντισυνταγματική παραπέμπει υποχρεωτικά το ζήτημα στο Συνταγματικό Δικαστήριο, το οποίο αποφαινεται με δεσμευτική δύναμη για το δικαστήριο που παραπέμπει».*

Για την πρόληψη οποιασδήποτε αμφισβήτησης χρήσιμη θα ήταν η ταυτόχρονη αναθεώρηση και του άρθρου 93 παρ. 4 Συντ., ώστε να διευκρινισθεί ότι η εκεί προβλεπόμενη αρμοδιότητα των (κοινών) δικαστηρίων (θα) ασκείται πια μόνο μέσα στα πλαίσια του (νέου) άρθρου 100 Συντ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος <i>Βασίλειος Σκουρής</i>	7
Η ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου στο πλαίσιο του ελληνικού συστήματος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων <i>Ευάγγελος Βενιζέλος</i>	11
Παρόν και μέλλον της Συνταγματικής Δικαιοσύνης στην Ελλάδα <i>Κώστας Χρυσόγονος</i>	49

ISBN 960-15-1716-2

21005224